

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
XI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Суми
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Ільницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 7 від 21.06.2024 р.)

**Суспільно-політичні процеси в Україні та світі:
історія, проблеми, перспективи** : матер. XI Всеукр. наук.-
практ. конф. (Суми, 28 травня 2024 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін.
Суми : Сумський державний університет, 2024. 197 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках XI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи», присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2024
© Автори, 2024

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

АНТОНОВ Є. М.

студент, гр. ІС-21,

Сумський державний університет

(наук. керівник: д.і.н., проф. С. І. Дегтярьов)

ПЕРЕБУВАННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НА СУМЩИНІ У ТВОРЧОСТІ ВІРИ ЮРЧЕНКО

Цього року виповнюється 210 років з дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Видатний український поет, прозаїк, драматург, художник, політичний і громадський діяч – усе це про нього. Також не варто забувати, що Т. Г. Шевченко був неймовірної сили патріотом. Його творчість просякнута любов'ю до України та українського народу. Він мріяв про незалежність своєї землі, добробут і щастя її громадян.

Т. Г. Шевченко у своїх подорожах не оминув і Сумщини. Тут він відвідував Ромни, Кролевець, Глухів, Лебединщину та Конотопщину. Перебування тут видатного поета вивчала Віра Юрченко, яка створила графічну серію «По шевченківських місцях на Сумщині».

Віра Степанівна Юрченко (1922 – 1991) народилася у м. Грозний. Закінчила Бакинське художнє училище (1944), Харківський художній інститут (1950). Авторка понад 300 творів живопису та графіки. В її активі багато виставок в Україні та за кордоном, в яких вона брала участь. Працювала в галузі станкової графіки (офорт,

ліногравюра, автолітографія, монотипія, екслібрис, акварель) та сценографії [1, с. 242]. Твори В. С. Юрченко зберігаються в Сумському обласному художньому музеї ім. Н. Онацького, Національному музеї Тараса Шевченка, Шевченківському національному заповіднику (м. Канів) [1, с. 242]. Також її твори можна знайти в інших музеях України, приватних зібраннях Італії, Польщі, Німеччині, галереї П'єра Робера Люксембурга у Франції [3, с. 285].

Одержавши вищу художню освіту за фахом художника станкової графіки, потрапила за призначенням до Львова, де жила в удови відомого українського письменника і публіциста Ярослава Галана. Згодом, після знайомства в Києві з директором Сумського художнього музею О. І. Маршалюю була запрошена до Сум. Тут вона деякий час працювала науковим співробітником художнього музею, потім художником-постановником у музично-драматичному театрі ім. М. С. Щепкіна. Активне громадське життя захоплює художницю і на початку 1950-х років В. Юрченко стає ініціатором створення Товариства сумських художників разом з митцями – Я. Д. Красножоном (історик та скульптор, автор відомого пам'ятника Кобзарю у сквері Т. Шевченка в середмісті Сум), М. Д. Бончевським (керівник художньої студії) та С. М. Блайвасом (головний художник театру ім. Щепкіна).

Упродовж всього життя В. Юрченко цікавилась особистістю, художньою та поетичною творчістю Т. Г. Шевченка. У 1950-60-ті роки з'являється графічна серія (9 ліноритів), присвячена перебуванню Кобзаря на Сумщині – «По шевченківських місцях на Сумщині».

Наповнені особливим ліричним настроєм, вони перегукуються з українськими пейзажами художників кінця XIX – початку XX ст. Працюючи над шевченкіаною, вона, по можливості, вивчала все, що пов'язано з життям цього діяча: архіви, літературу, спогади. Особливу допомогу художниці надав відомий сумський історик, краєзнавець П. А. Сапунін [2, с. 1-25]. Саме з ним художниця проїхала по історичним місцям краю.

Творчі подорожі по шевченківських місцях залишили багато вражень. Так, у Лифині (нині Охтирський район Сумської області) художниця познайомилась із старим садівником І. Денисенком, який ще дитиною бачив Т. Шевченка, а його батьки працювали у поміщиків Хрущових і часто згадували їх. У флігелі поміщиків поет зупинявся 7 червня 1859 р., де написав свою чудову пісню про козака бідолаха: «Ой по горі ромен цвіте, долиною козак іде...».

Наприклад, на одній з робіт В. Юрченко зобразила пам'ятник Т. Г. Шевченку руки І. П. Кавалерідзе в Ромнах. У період з 22-25 липня 1845 р. Т. Г. Шевченко відвідав славнозвісний роменський Іллінський ярмарок та за браком місць у готелі, заночував у наметі біля церкви (перший пам'ятник був встановлений на тому ж місті), який зробив для нього місцевий поміщик Л. В. Свічка. У 1980-х роках бетонну скульптуру замінено на збільшений бронзовий монумент. Задумливого настрою поету вторить художньо-поетичне зображення, побудоване на кольорових сполуках вохристих та зелених тонів. Саме

цей перший пам'ятник Кобзарю створений у 1918 р. на батьківщині скульптора.

З тих же Ромен, у добірці ліноритів В. Юрченко є зображення Іллінської церкви. Тоді, Тарас Шевченко відвідав виставу «Москаль-чарівник» у виконанні акторів харківської трупи, яка дуже йому сподобалась. На гравюрі – літній нічний пейзаж з великим повним місяцем, що сходить. Силуетом на тлі неба подані велична споруда церкви та дахи маленьких будинків обабіч старої вулиці. Художниця вдало передала стан нічної тиші давнього повітового міста.

Маєток Хрущових у Лифині над річкою Псел також не оминув майстерного погляду Віри Юрченко. Величчю та спокоєм віє від твору з зображенням барокової садиби Хрущових серед навколишнього краєвиду з крутим берегом, над яким схилились «довгі коси» старої верби, а сама річка яскраво віддзеркалює берег з будівлею. На тлі жовтогарячого неба вимальовуються чіткі силуети старовинної споруди, де жили поміщики Д. О. та Н. О. Хрущови. У Лифині Тарас Шевченко 8 червня 1859 р. подарував Наталії Олександрівні Хрущовій один з відбитків офорту «Приятелі» з дарчим написом (зберігається в Сумському художньому музеї ім. Никанора Онацького).

У Лебедині художниця зобразила стародавній будинок Залеських. Композиція аркуша відтворює будівлю, на якій причаїлось ранкове сонячне світло з навколишньою зеленню дерев, трави, кущів та невеличким дерев'яним парканом. В цьому будинку мешкали Олексій та Максим Залеські. В червні 1859 р.

Т. Шевченко з братами був на прогулянці біля хутора Нові на березі р. Псел. Тоді ж на згадку про цю прогулянку художник подарував їм свій офорт «Приятелі» з власноручним підписом (зберігається в музеї Т. Г. Шевченка в Києві). За переказами тут у діда Залеських свого часу гостював й Григорій Сковорода.

Також В. Юрченко зобразила будинок, де Т. Г. Шевченко провів свою останню ніч у Кролевці. Передано мальовничий куточок історичної місцевості з високими деревами маєтку Огієвських, де Т. Шевченко разом з Ф. Лазаревським ночували з 25 на 26 серпня 1859 р. Тоді ж сестрі братів Лазаревських, Глафірі Матвіївні поет подарував свій «Кобзар» з власноручним написом.

Унікальність графічної серії «По шевченківських місцях на Сумщині» полягає в тому, що В. С. Юрченко відтворила історичний пейзаж, пов'язаний з перебуванням Великого Кобзаря на землях нинішньої Сумщини.

Пізніше, у 1980-х роках, шевченкіана художниці знайшла своє подальше втілення в персональних книжкових знаках-екслібрисах журналістів, істориків, а також акварелях.

Окрім шевченківської тематики Віра Юрченко створювала цікаві композиції пов'язані з дитинством, квітами, портрети, через які передавала певний психологічний стан. Її роботи позначені тонким відчуттям живописної фактури, гармонійною взаємодією плям і ліній, особливим художнім ритмом. Взагалі, художниця писала натюрморти, натурні образи природи, відходячи

від «портретизації» місцевості, додавала до композиції суто своє, індивідуальне. Її твори наповнені романтичним світосприйняттям реалій з міськими краєвидами, жіночими образами, яким притаманні спокій та зосередженість.

1. Сумщина. Велика спадщина. Образотворче мистецтво. Суми: ПФ «Видавництво "Університетська книга"», 2018. 272 с.

2. Сапухін П. Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині. Суми, 1956. 25 с.

3. Ткаченко В.М. Графічна Шевченкіана Віри Юрченко // Конопотські читання. Вип. VIII. Ніжин, 2017. С. 284-291.

ВЛАСЕНКО В. М.

*кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет*

З ЕПІСТОЛЯРІЮ КОСТЯ МАЦІЄВИЧА 1922 р.

Епістолярна спадщина відомого українського вченого-агронома, учасника українського національно-визвольного руху кінця XIX – початку XX ст. й Української революції 1917–1921 рр., члена уряду УНР періодів Центральної Ради й Директорії, одного з очільників Української радикально-демократичної партії (Українська партія соціалістів-федералістів), дипломата, професора та політичного емігранта Костянтина Адріановича Мацієвича (1873–1942) є багатою. Частина її вже оприлюднена [1-5]. Серед адресатів були і такі відомі історичні постаті, як Симон Петлюра, Павло Скоропадський, Ісак Мазепа, Андрій Ніковський, Олександр Олесь та інші.

Донедавна не було відоме листування К. Мацієвича з керівником Українського громадського комітету (УГК) в Чехословаччині, відомим громадсько-політичним діячем, одним із лідерів Української партії соціалістів-революціонерів, дипломатом, соціологом і публіцистом Микитою Шаповалом (1882–1932). У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 3563) виявлено листування цих двох непересічних осіб. Чотири листи К. Мацієвича до М. Шаповала датовані 1922 р. На той час перший очолював Надзвичайну дипломатичну місію УНР в Румунії, а другий

– УГК. У них йшлося про сприяння щодо переїзду до Чехословаччини колишніх учасників Другого Зимового походу Армії УНР, які опинилися в Румунії, надання їм матеріальної допомоги та вступу до українських вищих шкіл у Чехословаччині. Це були молоді люди, студенти, які хотіли продовжити навчання в еміграції. 23 жовтня 1921 р. в Празі відбулося урочисте засідання з нагоди відкриття Українського вільного університету (передислоковано з Відня), а 16 травня 1922 р. розпорядженням Міністерства хліборобства заснована Українська господарська академія в Подєбрадах, до створення якої був причетний і К. Мацієвич [6]. Отже йшлося про вступ емігрантів до цих вищих шкіл.

Нижче подаємо ці листи зі збереженням всіх стилістичних особливостей. Перший лист написано на бланку голови Надзвичайної дипломатичної місії України в Румунії (№ 3262), другий – Дипломатичної місії України (секція дипломатична) в Румунії, третій – Дипломатичної місії України в Румунії, четвертий – голови Дипломатичної місії України в Румунії.

1. Сергійчук В. «Мені ходить головно про працю для України...». *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 14–24.

2. Пиріг Р. «Моїми словами руководить бажання захистити земську справу...» (лист професора Костя Мацієвича до гетьмана Павла Скоропадського, вересень 1918 р.). *Архіви України*. 2009. № 1–2. С. 116–123.

3. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.) / Упоряд., вступ. стаття та коментарі В. Власенка; СумДУ. Суми: ФОП Наталуха А. С., 2009. 128 с.

4. Єпик Л. Листи І. Мазепи до К. Мацієвича. *Сумський історико-архівний журнал*. 2012. № XVIII–XIX. С. 12–17.

5. Власенко В. До епістолярію Костя Мацієвича й Андрія Ніковського у 1920–1921 рр. *Сумська старовина*. 2022. № LX. С. 5-47.

6. Власенко В. Кость Мацієвич і Спілка українських техніків сільського господарства в ЧСР. *Історія науки і біографістика* [Електронне наук. фахове видання] / Держ. наук. с.-г. б-ка УААН. К., 2009. № 2. 12 с. URL: https://inb.dnsgb.com.ua/2009-2/09_vlasenko.pdf

№ 1

м. Бухарест, 25 січня 1922 р.

Високоповажний Миките Юхимовичу!

Звертаючись до Вас, як до Голови Громадського Комітету, з проханням про допомогу п. полк. Савченко, який їде до Чехії з метою закінчити свою освіту.

П. Савченко приймав участь в останньому повстанні і боротьбі проти большевиків, яке керував того нашого відділу, що мав наступати на Тирасполь, Роздільну і Бірзулу. Їм не пощастило, як і всім нашим повстанцям, в цій боротьбі і прийшлося знову вертати. Меж иньшим п. Савченко мусів повернути, перепливши Дністро в листопаді, коли він вже майже замерз. Набрался лиха він доволі, лежав хорий довгий час і в Кишиневі і у нас в Місії. Тепер трохи одужав, але не зовсім, вимагає пеклування про своє здоровле. Він у нас в Місії відпочив більш місяця, порівнюючи в гарних умовах. Скільки могли, і чим могли ми йому допомогли, дали трохи грошей на подлрож. Більш нічого не можемо зробити, бо самі в важкому становищі, а Комітет¹ наш ще не почав працювати.

¹ Йдеться про Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії, який сформується у вересні 1923 р.

Дуже прохаю Вас допомогти п. Савченко, бо це є дійсний патріот і надзвичайно гарна людина.

З правдивою пошаною

Відданий Вам *К. Мацієвич*.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3563, оп. 1, спр. 184, арк. 1. Машинопис.

№ 2

Бухарест, 31 серпня 1922 р.

Високоповажний Микито Юхимовичу!

З цим листом звернеться до Вас Дмитро Галушка, бувший Наш старшина, і бувший Студент Київського Університету. Він разом з своїм товаришем Степаном Потійчуком поїхав до Чехії вчитися в нашому Університетові.

Тут Д. Галушка мав посаду і досить добрий заробіток, такщо був в матеріальному відношенню досить добре забезпечений, але кинув все [нерозб], щоб вчитися і потім бути більш корисним для Нашої батьківщини. Тому дуже прохав би Вас допомогти йому в його справі і звернути увагу на цих дуже здібних хлопців і щирих патріотів.

З правдивою пошаною до Вас

Проф. *К. Мацієвич*.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3563, оп. 1, спр. 184, арк. 3. Рукопис.

№ 3

Бухарест, 12 вересня 1922 р.

Високоповажний Микито Юхимовичу!

Цей лист Вам подасть п. Совенко, один з співробітників організації Гулого[-Гуленка]¹.

Він є справжній і щирий патріот і дуже здібний робітник як на громадському, так і на технічно-науковому полі.

Має намір вчитися в Сільськогосподарській Академії² на межовому відділі.

Дуже прошу Вас звернути Вашу увагу на п. Совенка і допомогти йому в його справі.

З правдивою пошаною до Вас

К. Мацієвич.

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3563, оп. 1, спр. 184, арк. 5.
Рукопис.*

№ 4

Бухарест, 7 грудня 1922 р.

Високоповажний п. Голово!

З цим листом до Вас звернеться п. Іван Сацький, бувший студент Київської Політехніки, старшина Української армії. Він переїзжає в Прагу вчитися, не має засобів і зв'язків для прожиття на новому місці.

¹ Андрій Гулий-Гуленко – один з керівників Бессарабської групи Армії УНР під час Другого Зимового походу.

² Йдеться про Українську господарську академію в Подєбрадах.

Дуже прошу Вас і як президента Комітету і як свого старого товариша по праці допомогти йому чім можливо. Сацький це є так рідко славна людина і як патріот і як щирий і здоровий морально і духом чоловік. З нього, певен я, вийде надзвичайно корисний для України діяч.

Бажаю Вам успіху в Вашій праці.

З правдивою повагою застаюсь

Ваш К. Мацієвич.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3563, оп. 1, спр. 184, арк. 5.

Рукопис.

ГАВРИЛИШИН П. М.

*кандидат історичних наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

ВИЯВЛЕНІ ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ БОГДАНА ГАВРИЛИШИНА

До знаних діячів української еміграції і діаспори належить Богдан Дмитрович Гаврилишин (1926–2016) – вчений-економіст, меценат, філантроп, член Римського клубу, іноземний член НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, президент Благодійного фонду Богдана Гаврилишина, почесний консул України в Швейцарії, громадянин Канади [2]. Працюючи директором Центру навчання менеджменту в Женеві (пізніше – Міжнародний інститут менеджменту), активно подорожував, набувши авторитет та зв'язки із людьми світового рівня. Наприкінці 1980-х рр. повернувся в Україну та посприяв відновленню її державності та економіки. Зокрема, він має безпосереднє відношення до створення відомих і діючих тепер інституцій: Міжнародного інститут менеджменту у Києві, МБФ «Відродження», Міжнародного центру перспективних досліджень, Благодійного фонду Богдана Гаврилишина (продовженого після його смерті як Фонд родини Богдана Гаврилишина). Був радником українських президентів та прем'єр-міністрів, а тому був і знайомий і співпрацював з відомими представниками української еліти періоду

незалежності. Метою нашої розвідки є розкрити наявні в доступі та потенційні джерела до вивчення життя Богдана Гаврилишина. Виявлена на даний момент джерельна база запропонованої теми розпорошена в ряді місць, переважно в Україні. Віднайдені нами джерела умовно поділяємо на п'ять груп.

До першої відносимо документи, що знаходяться в Центральному державному архіві громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ), які сконцентровані у фонді 334 «Гаврилишин Богдан Дмитрович (1926-2016), громадсько-політичний діяч, економіст» [9]. Матеріали стосуються різних етапів біографії Богдана Гаврилишина і написані різними мовами – українською, англійською, німецькою, польською, французькою тощо.

Мова іде насамперед про особові листки, атестати, дипломи про середню та вищу освіту, посвідчення, членські картки, бейджі, візитівки, рукописні нотатки, грамоти; особисте листування Б. Гаврилишина з родичами, друзями, сім'єю; подяки різного роду установ і організацій, вітальні поштівки, фотографії, що йому надсилались; різноманітні часописи (газети, журнали), окремі статті з видань про його діяльність, колекції та збірки документів подаровані вченому тощо. Значну частину документів у справах складають копії, що стосується переважно біографічних документів Богдана Гаврилишина. Його особисте поштове листування відображене переважно оригіналами [9].

Втім, мусимо додати одну важливу заувагу: не всі матеріали, передані у 2009 р. Богданом Гаврилишином в даний архів, є систематизовані і каталогізовані.

Припускаємо близько половини від переданого. Тому для подальших досліджень потрібне якнайшвидше їхнє опрацювання архівістами з відділу комплектування.

Іншим архівним фондом, який ми поступово наповнюємо, є Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (НЕАФШМВ ПНУ ім.В.Стефаника) [7]. На даний час тут розміщені інтерв'ю його доньки Патриції Шморгун-Гаврилишин, пластунів Руслана Марцінківка і Тараса Зеня, з якими він контактував по лінії Пласту, Генадія Бакаляра, який очолював заснований вченим Івано-франківський інститут менеджменту. Фонд і надалі буде поповнюватися.

Окремої уваги заслуговують джерельні матеріали розміщені в Західноукраїнському національному університеті (ЗУНУ) в м. Тернополі. Богдан Гаврилишин у 1994 р. отримав звання почесного доктора Тернопільської академії народного господарства (тепер ЗУНУ). У 1994-2002 рр. він був президентом цього вузу, очолюючи сенат. Після 2002 р. був почесним президентом. 13 червня 2013 р. Навчально-науковому інституту міжнародних еномічних відносин цього вузу було надано ім'я Богдана Дмитровича Гаврилишина. Саме в цей структурний підрозділ університету після його смерті було передано деякі його документи з особистого архіву. Тут відображено його поїздки в різні країни світу, листування тощо [8, с. 57–58, 72, 161–162].

У 2019 р. в рідному для вченого селищі Коропець Тернопільської області було відкрито кімнату-музей

Богдана Гаврилишина. Кімната-музей Богдана Гаврилишина є частиною Коропецького народного історико-краєзнавчого музею. У кімнаті-музеї знаходяться його офісний робочий стіл, за яким працював Богдан Гаврилишин, особисті речі, різного роду нагороди та багато фотографій з різних етапів його життя, гіпсове погруддя вченого. Також є його портрет авторства українського художника Василя Братанюка, що проживає в Петербурзі. Окрім експонатів тут зберігається також його листування (особливий інтерес викликає його переписка із американським політологом З. Бжезінським) та інші документальні матеріали.

Як п'яту групу виділяємо залишені ним мемуари «Залишаюсь українцем» та інтерв'ю в різних часописах та інтернет-ресурсах тощо [1; 4; 5].

Можемо підсумувати, що виявлення, критичний аналіз і систематизація значної кількості різноманітних джерел, що зберігаються в архівах, музеях, бібліотеках приватних збірках і колекціях, збір усних свідчень як в Україні, так і за кордоном, забезпечує достатню джерельну основу для досліджень.

1. Богдан Гаврилишин – Іван Дзюба. Діалог. Київ : Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців, 1995. 159 с. (Додаток до журналу «Сучасність» 1995. Січень, ч. 1).

2. Віднянський С.В. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Випуск 5. Біографічна частина: А-М / Відп. ред. М.М. Варварцев. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.

3. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові. Вид. 3-тє, допов. Київ : Пульсари. 2009. 248 с.
4. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади. Київ : Пульсари, 2011. 288 с.
5. Гаврилишин Б. Українські дороговкази на роздоріжжях цивілізації. Сучасність. 2007. № 10. С. 58–64.
6. Гаврилишин Б. Україна: 20 минулих і 20 майбутніх років державотворення. Той, хто відродив Могилянку: зб. до 60-ліття В'ячеслава Брюховецького. Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. С. 245–257.
7. Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (НЕАФПМВ ПНУ ім.В.Стефаника). Ф.3. Оп. 1. Спр. 1. 20 арк.
8. Тернопільський національний економічний університет: професіоналізм, престиж, поступ / Наукове видання. Львів : Українська академія друкарства, 2016. 496 с.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 334. Оп. 1. 44 спр.

ГЕРАСИМЧУК О. М.
кандидат історичних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка

**ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ
ОСНОВ ПЕРЕСЕЛЕННЯ КОЗАКІВ ПІВНІЧНОГО
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ НА КУБАНЬ
У 1820–1825 рр.**

Історія масових міграцій українців бере свій початок з переселення козаків-запорожців і селян з України на Кубань наприкінці XVIII ст. Після того, як перші переселенці розселилися по території Північного Кавказу, з'ясувалося, що їхньої кількості зовсім недостатньо для господарчого освоєння нової території й охорони державного кордону. Тому на початку XIX ст. царський уряд продовжив переселенську політику. Якщо до 1808 р. з України до інших регіонів переселилося приблизно 7 тис. козаків, то в подальшому імперською владою було заплановано для початку переселити упродовж 1808–1811 рр. на Кубань з вищеназваних регіонів ще 25 тис. осіб козацького стану колишніх реєстрових козаків, переважно з Чернігівської та Полтавської губерній [1, с. 16].

Підстави та правила здійснення першого організованого масштабного переселення на Кубань у 1808–1811 рр. були викладені в найвище затвердженій (тобто такій, яка набирала силу законодавчого акту) доповіді міністра внутрішніх справ О. Куракіна царю від 17 березня 1808 р. під назвою «Про переселення з

Малоросійських Губерній козаків на землі Чорноморського війська». Потім ці правила стали першими організаційно-законодавчими основами для другої масової організованої хвилі переселення козаків Чернігівської й Полтавської губернії на землі Чорноморського війська (1820–1825 рр.). Головна суть цих правил полягала в тому, що переселення мало бути добровільним і для тих родин, які були вільні від державних і приватних боргів. Витрат на переселенців від казни не передбачалося. Перевага при переселенні на Кубань надавалася тим козацьким сім'ям, в яких було більше осіб жіночої статі [2, с. 132–136].

Наступним законодавчим актом, яким керувалися при другій хвилі переселення 1820–1825 рр., стала доповідь міністра внутрішніх справ В. Кочубея від 19 квітня 1820 р. під назвою «Про примноження Чорноморського війська переселенням на землі, які цьому війську належать, 25000 Малоросійських козаків». У своїй доповіді міністр обґрунтував необхідність нової хвилі переселення й пропонував: а) переселити упродовж 3-х років з двох українських губерній – Чернігівської й Полтавської 25 тис. осіб козаків чоловічої статі із сім'ями; б) переселення здійснити згідно правил для попереднього переселення від 17 березня 1808 р.; в) організація і керівництво переселенням покласти на малоросійського військового губернатора, який повинен доповідати про перебіг переселення в МВС; г) цивільним губернаторам подавати відомості про переселенців до казенних палат своїх губерній; д) новоприбулим козакам на місці оселення земельні ділянки надавати нарівні зі старожилами [3, с. 167].

Виконання царського указу було покладено на малоросійського військового губернатора (ним тоді був М. Рєпнін), який 18 серпня 1820 р. розіслав чернігівському (О. Фролову-Багрєєву) й полтавському (П. Тутолміну) цивільним губернаторам узагальнені деталізовані правила майбутнього переселення, які містили наступні пункти: 1) уряд, беручи до уваги значний брак у козаків землі, дозволив нині переселення осіб їхнього стану на землі Війська чорноморського 25 тис. чоловічої статі душ з обох малоросійських губерній; 2) переселення буде відбуватися на добровільній основі подібно до того, як це було в 1808 і 1809 роках; 3) переселення передбачається здійснювати упродовж 3-х років; 4) охочі до переселення мають повідомити про це волосним правлінням і отримати посвідчення від громади про відсутність боргів перед державою й односельцями; 5) волосні правління мають скласти іменний список охочих до переселення і разом із посвідченнями надати їх повітовому нижньому суду або городничому; 6) *«переселение предпочтительно разрешить будет тем семействам, в коих больше девок и вдов, в брак вступить могущих»* (тут і далі з метою достовірності викладеного мова і правопис деяких документів збережена – **О.Г.**) [4, арк. 24 зв.]; 7) переселенцям дозволяється продавати свої будинки й майно тому, кому вони забажають; 8) охочі до переселення мають можливість відіслати від себе кількох осіб до Чорноморського війська для огляду місць свого можливого оселення; 9) посланці від охочих до переселення отримають від губернського начальства документи для проходу до місця призначення, а чорноморська військова

канцелярія має підтвердити задоволення бажань переселенців; 10) до тих, хто не забажає відсилати від себе депутатів до місць майбутнього оселення, ніякого примусу не буде, проте для наділення їх земельними ділянками губернське керівництво увійде в контакт із чорноморською військовою канцелярією для вирішення питань оселення і надання списків переселенців; 11) лише після отримання дозволу на переселення і оголошення про це від міських і земських поліцій можна буде готуватися до переселення, продавати землю і майно; 12) переселенці будуть вирушати в дорогу партіями, у кожній не більше 30 сімей; для кожної партії будуть обрані старійшини, яким вручать відкриті листи на вільний прохід партії до призначеного місця; 13) для супроводу партій до Чорномор'я, для охорони від утисків і дотримання порядку між самими переселенцями до них будуть приставлені від міста до міста чи від повіту до повіту чиновник або унтер-офіцер; 14) якщо хтось з переселенців захворіє так, що не зможе далі рухатися, то рух партії не припиняється, а хворий із сім'єю віддається під опіку місцевої влади і медпрацівника; після одужання переселенець або самостійно із сім'єю або з іншою партією має бути відправлений в дорогу до місця призначення; 15) суворо забороняється брати в якості переселенців тих, кому не надано дозвіл на це губернським начальством, *«дабы под предлогом дозволенного переселения казакам, не могли воспользоваться сим помещичьи крестьяне или беглые разного рода люди»* і *«если бы оные люди могли случится, то немедленно будут возвращены в Малороссию чрез пересылку посредством земских полиций для*

обращения на прежнее жительство»; 16) козакам-переселенцям від казни не призначається ніякої допомоги на місці поселення, оскільки вони, продаючи свою землю, отримують необхідні кошти, а в місці поселення отримають значну ділянку землі [4, арк. 25–27 зв.].

Цивільні губернатори також дали своїм підлеглим чиновникам необхідні вказівки, які полягали в наступному: а) після того як від нижніх судів чи міської поліції до цивільного губернатора надійдуть поіменні списки охочих до переселення і після їх перевірки виявиться, що на майбутніх переселенцях нема боргів і їм громадою видані посвідчення на вихід з місць проживання, тоді ці списки надаються військовому губернатору, який виносить остаточне рішення щодо можливості переселятися; б) після того як цивільний губернатор отримає від військового повідомлення про дозвіл на переселення, він доводить це до відома козаків, які вирішили переселятися. Отримавши це повідомлення, козаки вже можуть надіслати в місця майбутнього поселення своїх представників для вибору місця проживання; в) губернатор сповіщає чорноморську військову канцелярію про тих, хто не бажає відсилати своїх представників, і надає їй їх списки. Лише після отримання губернатором сповіщення від військової канцелярії про те, що майбутнім переселенцям *«предварительно отведены были к поселению места и устроены необходимые на первый раз пристанища»*, очільник губернії має оголосити *«об оном немедленно чрез кого следует всем тем, кому переход сей дозволен, дабы они распродали собственности свои также грунтовые владения приизготовились бы к переходу на новые места»* [4, арк. 27 зв.–29].

Губернатори також закликали місцевих чиновників до точного й обов'язкового виконання вищевикладених правил і наголосили на тому що: 1) правила мають бути доведені до всіх козаків під розписку; 2) переселення має бути суворо добровільним; 3) як тільки з волосних правлінь надійдуть у нижні повітові суди списки охочих до переселення то, переконавшись у відсутності перешкоджаючих причин, їх необхідно негайно передати цивільному губернатору; 4) потрібно слідкувати, щоб козаки до остаточного затвердження списків переселенців не продавали своє майно й землю. Нагляд за точним виконанням правил мали здійснювати повітові стряпчі [4, арк. 30 зв.–31 зв.].

Вищенаведені правила були ключовими упродовж усього часу другої хвилі переселення 1820–1825 рр., періодично, виходячи із ситуації, дещо змінюючись. Таким чином, виходячи з вищесказаного, можна дійти висновку, що організаційно-правові основи переселення козаків Північного Лівобережжя України на Кубань, яке відбулося в 1820–1825 рр., були сформовані в перший рік другої хвилі міграцій. Переселення відбувалося за тими ж правилами, якими керувалися під час першої хвилі міграцій українських козаків у 1808–1811 рр.

1. Бачинська О. «Малоросійські козаки» XIX ст.: соціо-демографічна характеристика та територія розселення. *Історико-географічні дослідження в Україні* : зб. наук. праць. Ч. 12. Київ: Інститут історії України, 2012. С. 15–26.

2. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. XXX. 1808–1809. СПб.: Тип-я II Отд-я Собств. Его Имп. Величества Канцелярии, 1830. 1402 с.

3. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. XXXVII. 1820–1821. СПб.: Тип-я II Отд-я Собств. Его Имп. Величества Канцелярии, 1830. 983 с.

4. По указу императора Александра I о переселении 25 тысяч Малороссийских казаков в Черноморские земли для укрепления Черноморского войска. 16.06.1820–28.09.1826 г. // Держархів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 2352, 286 арк.

ЗІНЧЕНКО І. Д.
студентка, гр. ІС-01,
Сумський державний університет
(наук. керівник: д.і.н., проф. С. І. Дегтярьов)

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ КОРДОНІВ УКРАЇНИ В 40-50-х РОКАХ ХХ ст.: ОГЛЯД ВИБРАНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Формування кордонів будь-якої держави – завжди дискусивна та політизована тема. Навколо приєднання територій Західної України точились дискусії, тема найбільш широко висвітлена в багатьох джерелах, на відміну від приєднання Буковини, Бессарабії та Ізмаїльської області.

Історик С.В. Кульчицький у праці «Коли і як відбувалося воз'єднання Західної України з УРСР» висвітлює тезу про те, що Пакт Ріббентропа-Молотова передував приєднанню Західної України до СРСР, але не став безпосередньою причиною воз'єднання земель українського народу. У 1941 р. німецько-радянські договори щодо Польщі були визнані такими, що втратили силу. Право українського народу на воз'єднання своїх земель було визнане керівниками трьох держав антигітлерівської коаліції, які виступали від імені Об'єднаних Націй [3].

Д. Мирончук у комплексному дослідженні «Історія України» зачіпає багато аспектів із історії нашої держави. Зокрема, у розділі 15 «Україна в роки Другої Світової війни. Воз'єднання українських земель (1939-1945 рр.)» описується ситуація перед німецько-радянською війною,

перші возз'єднання – Ізмаїльська область, Бессарабія, Буковина. Описана також ситуація навколо актуальності та доцільності приєднання Західної України [4].

В не менш комплексному дослідженні «Українсько-польські відносини 40-50-х років ХХ століття» автор Ігор Цепенда описує ситуацію, яка виникла між українцями та поляками навколо приєднання територій. Так, у розділі «Етнополітична ситуація на українсько-польському пограниччі в середині 1940-х рр.» автор описує складну політичну ситуацію на польсько-українському кордоні ще до поділу. Добре також висвітлені конфлікти навколо цього питання за участю в них представників українського визвольного руху ОУН-УПА. Окрема увага прикута до обґрунтування приєднання Західної України до УРСР – «неохота жити під польськими панамі», а відтак українці бачили в СРСР/УРСР порятунок від територіальних зазіхань поляків [6].

Стаття у Великій Українській Енциклопедії «Історія України: друга половина ХХ ст. Післявоєнні роки» містить розгорнуту інформацію стосовно адміністративно-територіальних змін, економічного та соціального життя на приєднаних до УРСР українських етнічних територіях. Зачіпається проблематика Криму та депортація татар із півострова [1].

В. Качмар та К. Кондратюк у дослідженні «Новітня історія України (1945-2020 роки)» (розділ 1.2. «Урегулювання територіальних питань і зміни у складі населення України») описують причини приєднання західноукраїнських земель, боротьбу поляків проти цього

рішення, а також показано геополітичну та стратегічну ситуації після приєднання територій до УРСР [2].

Автори Гриневич В.А., Даниленко В.М., Лисенко О.Є., Кульчицький С.В. у праці «Україна і Росія в історичній ретроспективі» (том 2, розділ 3 «В апогеї "возз'єднання"») дослідили причини, передумови та процес об'єднання українських територій, приєднання Криму [5].

Таким чином, значно дослідженим є питання приєднання Західної України до УРСР, проте аспект приєднання територій Буковини та Бессарабії потребує подальшого дослідження. Крім того, дослідження та аналіз даної теми дає можливість порівняти на скільки змінились методи захоплення територій і дії Російської Федерації стосовно України в 2014 році в порівнянні із методами та діями СРСР в 40-50-х роках ХХ ст.

1. Бойко О.Д., Гірік С.І., Киридон А.М. Історія України: друга половина 20 ст. Післявоєнні роки // Велика Українська Енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Історія_України:_друга_половина_20_ст._Після_воєнні_роки (дата звернення: 07.11.2023).

2. Кондратюк К., Качмар В. Новітня історія України (1945–2020 роки): навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2020. 212 с.

3. Кульчицький С.В. Коли і як відбулося возз'єднання Західної України з УРСР // Український історичний журнал. 2009. № 5 (488). С. 121-139.

4. Мирончук В., Ігошкін Г. Історія України: навч. посіб. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2002. 327 с.

5. Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси / В. Гриневич та ін. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2: Радянський проект для України. 528 с.

6. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40-50-х років 20 століття: етнополітичний аналіз. Київ: ІІІЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2009. 387 с.

КОРОЛЬ В. М.

*кандидат історичних наук,
Сумський державний університет;
Запорізький національний університет*

СЕЛО БЛОТНИЦЯ ТАЛАЛАЇВСЬКОГО РАЙОНУ 1950–1960-х рр. У МАТЕРІАЛАХ УСНОЇ ІСТОРІЇ

Період 1950–1960-х рр. в історії українського села став добою кардинальних трансформацій, коли остаточно відходили традиційні форми ведення господарства, стародавні звичаї життя спільноти, давні стандарти матеріального побуту, звичні раніше форми дозвілля. Весь колишній спосіб життя села дедалі набував урбанізованого характеру. Тому перед нами стоїть важлива мета всебічно дослідити цей процес трансформації.

Серед усіх можливих джерел, на основі яких проводиться дослідження сільського життя зазначеного періоду, окреме місце займає усна історія. Вона позбавлена тієї тенденційності, якою неминуче наповнені джерела, створені в той або інакший спосіб з подачі влади і для її потреб: документи з архівних фондів, тогочасні матеріали засобів масової інформації, опубліковані дані тощо. Звичайно, усна історія, як й інші джерела особового походження, має дещо суб'єктивний характер. Спогади літніх людей подають не стільки інформацію про конкретні факти і події, як транслюють ставлення до них їхніх безпосередніх учасників і свідків. При чому розкриваються ці події з ракурсу погляду пересічних осіб, без цензури, «казенного оптимізму», визначеного кимось ранжиру

важливості і «порядку денного». Матеріали усної історії як яскраві ілюстрації дозволяють значно краще усвідомити сутність історичних процесів і зробити дослідження значно рельєфнішими.

Нещодавно нами було записане інтерв'ю з Анатолієм Павловичем Залеським – уродженцем села Блотниці (зараз після перейменування Болотниця). Це село в означений період належало до Талалаївського району, який до 1964 р. входив до Сумської області, а згодом – переданий Чернігівській.

Залеський А. П. народився 1950 р. Його батько був чоботарем, а мати завдяки освіченості і наполегливості стала зоотехніком, що для простої колгоспниці вже само собою було непростим досягненням. Наш інтерв'юер після закінчення блотницької школи рік до армії працював вантажником у місцевому споживчому товаристві, потім відмінно ніс службу прикордонником. Служив у Німецькій демократичній республіці.

Після демобілізації поїхав до Харкова. Маючи хист до точних наук, розкритий ще в школі, пішов на підготовчі курси і згодом успішно здав іспити та вступив до Харківського інституту механізації та електрифікації сільського господарства. Добре навчався, займався спортом, вів активне суспільне життя. Отримавши диплом з відзнакою відмовився від пропозиції продовжити навчання в аспірантурі й поїхав за направленням працювати інженером на птахокомбінат в селі Одноробівка Золочівського району Харківської області. Одружився, радів народженню двох синів.

Згодом працював на різних керівних посадах у місцевому колгоспі, районній державній адміністрації, керував приватною агрофірмою. Зараз на пенсії.

Нижче ми подаємо транскрипт аудіозапису інтерв'ю, що відбулося 10 травня 2024 р. Текст було дещо підредаговано шляхом заміни російських і жаргонних слів українськими, прибрані деякі повторювані слова, що не несуть змістовного навантаження.

Транскрипт ми супроводжуємо фотографіями повідомлень з номерів Талалаївської районної газети «Колгоспник Талалаївщини» зазначеного періоду. Одночасне поєднання двох різних видів історичних джерел дозволить краще взаємно розкрити їх і глибше вивчити досліджувану тему.

Транскрипт інтерв'ю із Залеським Анатолієм Павловичем, 1950 року народження

***- Розкажіть, будь ласка, про рідне село в часи
Вашого дитинства.***

- Блотниця – велике село. Було там тоді все. Колгосп був. Завод цегельний був, але він був колгоспний. Були школа, будинок культури чи клуб – так називали. Були лікарня, аптека. А такого там виробництва крім колгоспу не було. Тільки цегельний завод, він спочатку був колгоспним, а потім його передали міжколгоспбуду.

Сільпо¹ своє було. Мережа магазинів була. Була чайна в селі, та вона вже з'явилася пізніше, я вже точно не пам'ятаю, в які роки. В 1969 р. я як пішов із села, оце і все. А до того...

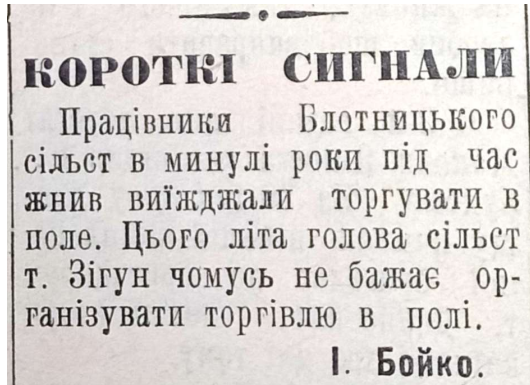

Фото 1. Повідомлення в газеті «Колгоспник Талалаївщини» за 23 липня 1960 р.

Залізнична станція була від нас, де я жив, шість кілометрів. Станція Блотниця. Це по лінії Бахмач – Ромни, і далі вона йшла на Ромодан, на Харків. От я не згадаю вже точно, коли автобус почав ходити до райцентру. В цей час його зовсім не було. Попутки. Ще організовували «грузо-таксі».

- *«Грузо-таксі»? Що це?*

- Це з колгоспу вантажівку виписували. За гроші. Це якщо гуртом організовували масовий виїзд кудись. А так, куди треба, – підвода. Кіньми. Брали в колгоспі. А їздили і в

¹ Сільпо (від рос «сельское потребительское общество») – сільське споживче товариство.

Талалаївку, в райцентр, і в Срібне, в сусідній район. Талалаївка довго була в складі Сумщини, а Срібне, Бахмач – Чернігівська область. А потім і ми стали Чернігівської області. А їздили більше всього в Ромни і Бахмач. Бо туди була залізниця, і то були найближчі міста. Ну, в основному в Ромни. З усієї округи тягнулися люди до залізниці, якщо куди поїхати треба. І далі, на Харків, наприклад... А автобуси потроху почали ходити пізніше, десь тільки в шістдесятих.

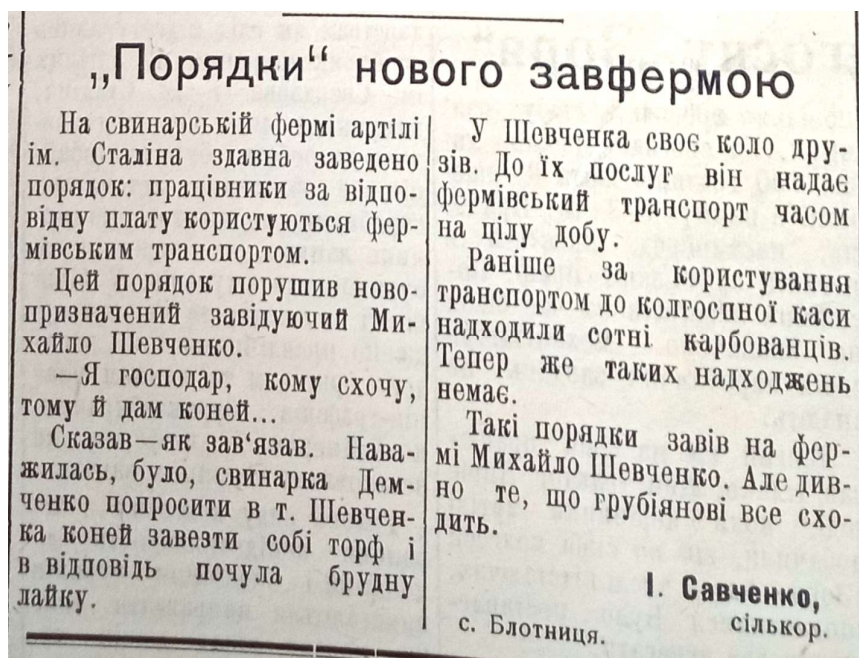

Фото 2. Повідомлення в газеті «Колгоспник Талалаївщини» за 1 вересня 1960 р.

- Чого такого не було в селі, за чим треба було їхати до райцентру чи міста?

- У нас у Блотниці була торгівельна мережа розвинена. У нас були і господарські товари, і одяга, і взуття. Просто не було вибору, асортимент був обмежений. Продовольчі товари теж всякі були. Правда, на початку шестидесятих там такі черги за хлібом були! Щоб хліба купити, по півдня стояли. І там на руки давали дві буханки, і той пополам з кукурудзою! А їздили на ринки возили якусь свою продукцію продати. Хоча там і возити не особливо що було.

- В той час у сім'ї займалися якимись домашніми ремеслами, промислами?

Та хтозна. Рушники з полотна були. Так з полотна вже нічого не шили. Хоча я як пацаном був, ще пряли, ткали полотно. Там у нашої бабусі ткацький верстат ставили, ткали полотно, вибілювали на вулиці. Замочували біля річечки і клали на сонце.

- Це Ви у якому віці були?

- Та вже ж більший був, пам'ятаю вже. Десь у 5-6 клас ходив. Тоді коноплі ще сіяли, там їх вимочували, чесали. У річці вимочують, а жаби там як подохнуть! Ну, в нашій сім'ї були рушники вишивані на стінах, рушники для втирання з полотна. А так, щоб одяг, якусь білизну, простирадла з нього не шили. Та воно ж грубе таке! Були ткані рядна, застиляли там ними. Не згадаю вже, як їх називали. Ткали їх з товстого волокна, та воно було не дуже грубе, м'яке. А так були вже на покупній тканині.

Ну, а по взувачці, батько наш був швець, взуття шив. Тільки він був не приватний [швець], а від побутокмбінату. Були заготовки, користувалися, шили чоботи. Мені навіть

на випускний туплі гостроносі батько пошив. Ну, а костюми там і все таке їздили в район чи в місто купляти. Хоча, зазвичай яка там була можливість? Якась сорочка, якісь штани. Такої ж різноманітності не було. Шкільну форму їздили купляли в Ромни. Того що основна одежа в нас тоді була шкільна форма. А так ото якісь одні штанці, та особливо парадних і не було. Раз закупилися, з'їздили перед школою, ото і все. Тому що грошей не вистачало. Мати там, правда, вже зоотехніком в цей час працювала. Вона отримувала вже 120 рублів, а в батька зарплата була там 60 рублів. А нас то четверо дітей було! Два старших брати, сестра старша 1945 року. Старший брат 1942 року народження вже після 8 класу підсобним робітником у міжколгоспбуді працював. Там заочно закінчував 10 класів, потім школу майстрів. Тому що важко було! Ми, менші, ще вчилися. А він свідомо все кинув! А тоді він поступав у якийсь інститут в Сумах, не пройшов. Працював на заводі ім. Фрунзе. Звідти і забрали в армію, служив на Далекому Сході...

Ну, а сестра Галка закінчила школу зі срібною медаллю. Хоча йшла на золоту. А на олімпіаду з фізики посилали, вона взяла і не поїхала. А ввечері прийшла в клуб гулять, а там чергував фізик, побачив. Так він її «зарубав», поставив четвірку. І дали їй срібну медаль. Здавала вона екзамени в Харківський медінститут. Отримала 4 з хімії. І спочатку було повідомлено, що вона поступила. А потім поїхала додому, приходять сповіщення, що не зарахована вона. Як вона розказувала, когось там треба було «проткнуть», і «просунули» на її місце. Хто знає, як воно було насправді? А вона в тому ж

році в Чернігові була на якихось курсах на оператора обчислювальних машин. Закінчила і потім поїхала чогось в Ленінград в медичний. Вступила в якесь «напіввище» медичне училище при академії...

Сильна в нас школа в Блотниці була. Шевченко Михайло Іларіонович – дуже добрий вчитель фізкультури. Багато першорозрядників підготував: лижі, легка атлетика, «ігровики»... Ручний м'яч¹, баскетбол, волейбол. Волейбол слабше трохи.

- Де займалися? Який був спортзал?

- Спортзалу не було. Потім зробили. Там була мала двоповерхова школа. А тоді ще одноповерховий корпус добудували для 5-8 класів. І там зробили актовий зал великий. Ну, і там заняття з фізкультури проводили. Але як такого спортзалу не було. Ми там у м'яч не грали. А всі ігри – це тільки в літні період. Робили майданчики. Були в нас для всього, і для ручного м'яча, і для баскетболу, і волейбольна площадка. Все це було.

- Якесь покриття було на них?

- Нічого не було. Не бетонували, не асфальтували, не покривали нічим. Ґрунтові були. Підготовлювали, трамбували поверхню, щоб м'яч відскакував. Ото я там і навчився грати. Та так, що потім у інституті, як вчився, так грав за інститутську команду ХІМЕСГУ². Ми їздили змагання з ручного м'яча вигравали.

¹ Ручний м'яч – поширена в радянський час назва гандболу.

²ХІМЕСГ – Харківський інститут механізації та електрифікації сільського господарства.

Ну, і так підготовка в школі сильна була. Я вважаю, так порівнював, якщо ті, хто в нашій школі «трійку» мали, то сьогодні це золота «п'ятірка», всі 12 балів. І спорт розвинений був, цікаво проводилися уроки фізкультури: і гонки, і кроси, і стрибки...

Як такого не було стадіону в селі. Просто на лузі футбольне поле підготовлене було, ворота закопані. А так, десь ворота ставили і грали з хлопцями.

- Змагання проводилися?

- Аякже! Була спартакіада шкільна. В районний центр їздили на змагання по всіх видах. Лижники наші, легкоатлети в основному держали першість по району. Вигравали ми і по баскетболу, теж тримали.

- Які ще розваги в селі були?

- Були гуртки, художня самодіяльність. При будинку культури, при школі. В нас був великий шкільний хор, десь понад 50 чоловік хор був! Були фестивалі, огляди самодіяльності в районі. Часто концерти давали. На всі ж свята концерти. Драматичний гурток... Та я ще пам'ятаю ставили п'єси.

- А який був репертуар?

- Та всяке було. То я знаю було, що і я брав участь, так пораненого бійця чи командира заносили на сцену. Я так, рідко брав участь. У нас же село розгалужене. До центру, до клубу, було 4 кілометри від того місця, де ми жили. Село дуже посічене річечками, ярками, розкидане дуже...

З РЕДАКЦІЙНОЇ

З с. Сильченково повідомляють:

„Безталанна“ у виконанні блотницьких гуртківців

Недавно на сцені Сильченківського клубу виступали гуртківці села Блотниці. Вони поставили п'єсу «Безталанна». Глядачам дуже сподобалась гра Дмитра Козіна (роль Гна-

та), Михайла Джежулі (роль Дем'яна), Івана Лещенка (роль Степана), Євгенії Семенко та Марії Хоменко.

Сильченківці гаряче дякували блотничанам за їх приїзд.

СИЛЬЧЕНКІВСЬКІ ЛЮБИТЕЛІ СЦЕНИ В БЛОТНИЦІ І ЛИПОВОМУ

У відповідь блотничанам на їх візит учасники художньої самодіяльності Сильченківського клубу поставили концерт в Блотниці. У програмі були пісні, танці, п'єса «Живе джерело».

Теплінь своїх сердець, щирі почуття передали в концерті любителі сцени Валя Марти-

ненко, Люба Білан, Віктор Кугукало, Раїса Пивовар, Клава Гопка, Аватолій Пивовар, а також баяніст Вячеслав Доброгорьський. Їм щиро аплодували блотничани.

Так же зустрічали сильченківців і в с. Липовому.

П. Анатольчук.

Фото 3. Повідомлення в газеті «Колгоспник Талалаївщини» за 30 червня 1960 р.

- А яка була забудова села?

- Забудова? Та різна. Бум сільського будівництва там пішов пізніше... А ще я був там, у Блотниці, так почали будувати вулицю біля школи, недалеко від центру будинки.

- Квартирні?

- Ні. У нас квартирних будинків не було. Будували індивідуальне житло, приватне. По покращеним проектам, з добрим плануванням, з господарським будівлями. Давали житло то спеціалістам, то вчителям, та й робочим теж.

А в колгоспі було 4 ферми. Рибгосп був дуже добрий. Розводили рибу, мальок. Рибгосп теж колгоспний був. Ну, і цегельний завод.

Клуб у нас великий був у приміщенні, де колись була церква. Її ще у 30-х роках переробили. Куполи прибрали. Зробили двоповерховий будинок культури. Великий зал на першому поверсі. Зал на 200 місць.

Там колись велика церква була. Там її ще будували, по моєму, нащадки Граббе. Він там з декабристів, був засланий. А тут у нього був маєток – Грабщина. Був там особняк. Його в революцію розграбували. І його нащадок був похований у Блотниці біля церкви цієї. Ну, судячи з того, що залишилося, дуже здорова церква була.

На другому поверсі знаходилася бібліотека. Внизу ще фойє велике було. І там танці. Танці ж були під баян.

- А програвачів музики не було?

- Та було! Тільки то вже потім, пізніше стало! А коли я ще ходив, то тільки баян був! Та я й рідко ходив туди, бо мені далеко було, я ж кажу.

По центру села була своя електростанція. Світло, радіовузол були свої, колгоспні. А на наші краї, село ж розкидане, світло і радіо прийшли державні лише в 1961 році. А в центрі своя дизель-установка велика була, забезпечувала. Ну, а на фермах доїння проводилося вручну, а потім поставили свої двигуни і вакуум-насоси, не

електричні, а механічні. А то все вручну доїли. Я знаю, там Лісовий був доярцем. Мати зоотехніком була, так тягнула його там. Нагороди він отримував тоді. До 4 тисяч на фуражну корову надоював. Це на нашій бригаді.

А в 1961 р. по нашій вулиці там розмітили. Так ми копали ями під стовпи самостійно. І радіо тоді ж проводили, на тих самих стовпах.

Фото 4. Повідомлення в газеті «Колгоспник Талалаївщини» за 14 квітня 1962 р.

- А коли в селі з'явилися телевізори?

- Ну, я в школу ходив, телевізора в нас не було. Довго телевізорів ні в кого не було. Перший телевізор, так у школі був. Ото бігали хокей дивилися. Ну, воно поганеньке зображення тоді ще було.

А вдома в нас було радіо дротове і «приймачок» був. Ми ще в школу як ходили, так захопилися ото монтажем – приймачі робили.

- Гурток радіолюбителів?

- Ні! Не було ніякого гуртка. Ми самі по собі. Схему брали. Спочатку простенькі, детекторні, там на одну-дві хвили. А потім почали схеми з транзисторами, діодами, резисторами монтувати.

- А запчастини де брали?

- Та де? Купляли. Так-то в селі не було в продажу. А виїжджали, то в Ромнах на ринку, то хто де. Мені, припустимо, брат з Харкова привозив, як там учився. Яюсь діставали. Чорті, де ми їх тоді діставали! Хто де! А антену з дроту. Ото так самі викручувалися, робили собі приймачі!

КОТЕЛЬНИЦЬКИЙ Н. А.

*кандидат історичних наук, доцент,
Чернігівський інститут інформації, бізнесу та права
Міжнародного науково-технічного університету
імені академіка Ю. Бугая;
член-кореспондент Української Академії Наук*

**ПРАЦІ В. М. ХИЖНЯКОВА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ
ФОРМУВАННЯ КЛЕРИКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
ЗЕМСЬКОЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ПАРТІЇ ПІВНІЧНОЇ
УКРАЇНИ (80-ті рр. ХІХ ст.)**

Клерикальна політика земського ліберального руху на півночі Лівобережної України, як органічна та невід’ємна частина її етноконфесійної концепції, продовжує залишатись виключно цікавим, але маловідомим для сучасної української історіографії та прогресивного загалу явищем української історії другої половини ХІХ ст. І хоча автору цих рядків вже вдалося сформуванати загальне уявлення про головні імперативи клерикальної політики представників опозиційної аристократичної фронди Північного Лівобережжя [1], все ж виявлення нових історичних джерел дозволяє якісно доповнювати вже існуючий доробок вітчизняної історичної науки. Сказане у повній мірі відноситься і до робіт міського голови Чернігова, члена земської ліберальної партії - Василя Михайловича Хижнякова (1842-1917), які були опубліковані на сторінках чернігівської газети «Десна» та які уперше запроваджуються до міжнародного наукового обігу.

Спробуємо лаконічно дослідити контент вказаних розвідок.

В умовах доби Контрреформ у Російській імперії, повернення до режиму політичної реакції та ідеологічної реставрації, ставлення В. Хижнякова до клерикального світу, як члена земської ліберальної партії, стало критичним. Діяч наголошував на тому, що духовенство провінції знаходилось у важкому становищі: з одного боку, мав місце повний патронат, залежність та контроль з боку державних інстанцій, з іншого – проблема матеріального забезпечення священників вирішувалася здебільшого за рахунок парафіян громад. Спроби ж персон духовного сану переорієнтуватись на інші сфери діяльності блокувалися перепонами з боку бюрократії. Наприклад, священикам перешкоджали вступати до світських учбових закладів мотивуючи це тим, що духовенство повинно контролюватися єпархіальним керівництвом у місцях дислокації парафій. Звісно, за таких обставин бажаючих служити у провінційних єпархіях було дуже небагато.

Василь Михайлович однозначно заявив, що клерикальним колам потрібно надати достатнє фінансове утримання, суттєво підвищити освітній рівень і, головне, добитися політико-ідеологічної незалежності від інституцій верховної влади. Для досягнення цих завдань необхідно було остаточно покінчити з кастовою герметичністю релігійного середовища, адже інститути Церкви – найбільш консервативний суспільний ландшафт країни.

У якості хрестоматійного прикладу проблем взаємовідносин між земськими установами та органами

епархіального управління, В. Хижняков навів приклад з власного досвіду доби Контрреформ. Так, Конотопське повітове земство, реагуючи на численні скарги селянства Північного Лівобережжя щодо системних грошових поборів священників, за рахунок яких останні існували, ініціювало запровадження профільного, спеціалізованого земського податку, з якого планувалося формувати земський гонорар для представників духовенства у розмірі 900 рублів на рік. По суті, йшлося про те, щоб надати репрезентантам клерикальних кіл статус земських службовців, позбавити їх надмірного впливу органів регіонального управління та у такий економічний спосіб перетворити членів церковної корпорації на своїх ідеологічних союзників у політичній боротьбі з центральною владою.

Згідно попередніх умов, духовенство зобов'язувалось безкоштовно виконувати усі культові та ритуальні релігійні церемонії, які проводились у храмових і церковних спорудах, виклики ж священників додому для виконання приватних обрядів, наприклад, освячення житла, візити до хворих і т.д., повинні були фінансуватись коштом замовників. Окремо, Конотопське повітове земство гарантувало клерикалам придбання земельних ділянок для побудови різноманітних приміщень та будівель, які були необхідні для місцевих епархій. Пакет вказаних пропозицій потребував погодження з Чернігівською епархією та затвердження утвореної регіональної філії імперського комітету з проблем покращення побуту духовенства. Василь Михайлович, як міський голова Чернігова та уповноважений представник

Чернігівського губернського земського зібрання, узяв участь у засіданні комітету, який мав схвалити проект пропозицій.

Як згадував В. Хижняков, на засідання комітету прибули усі керманічі регіональних органів влади та очільники єпархіальних інституцій українського Полісся. Головував на засіданні чернігівський архієрей. Спочатку відповідальний секретар Чернігівської консисторії виступив з великою доповіддю, у якій виклав історію взаємовідносин Церкви, держави та суспільства у Західній Європі. У висновках, чиновник духовного відомства однозначно констатував: Церква - єдиний інститут буття людства, найменш пов'язаний з реальною дійсністю, а тому будь-які, навіть найменші впливи ферментів світського життя на нього категорично неприпустимі. Далі високоповажна нарада перейшла до обговорення ініціатив Конотопського повітового земства.

У ході обміну думками керівництво Чернігівської єпархії однозначно вказало, що земські пропозиції є принципово неприйнятними, оскільки духовенство, отримуючи грошову винагороду з земського бюджету, по факту стане його гуманітарним службовцем, з усіма «нюансами» громадського звучання. На переконання очільників відомства це є недопустимим, адже по-перше, священики у такому разі стануть залежними від виборних земських установ, які часто займають «особливу» позицію щодо державної політики, а по-друге, «мінімізація проявів добродійності парафіян» по відношенню до Церкви спричинить знищення усталених, патріархальних відносин між духовенством та паствою. В. Хижняков, як

представник опозиційної аристократичної фронди краю, виступив з категоричними запереченнями. Однак, на превеликий жаль, його підтримали лише кілька світських персон, які брали участь у нараді. У результаті, коли справа дійшла до вирішення питання шляхом голосування, абсолютна більшість представників клерикального світу та лідерів світських органів управління одногосно підтримала точку зору та доповідь очільника канцелярії Чернігівської єпархії. Василь Михайлович зрозумівши, що він був присутній на спеціально підготовленому «бюрократичному спектаклі», з великим розчаруванням залишив збори регіональної філії імператорського комітету.

Завершуючи свою публікацію з цього приводу, В. Хижняков відзначив, що верховна влада, не бажаючи реформувати Церкву та духовне життя суспільства, продовжує фінансувати життєдіяльність клерикального світу з державного бюджету, хоча ці кошти не покривають навіть мінімальних потреб священників. Натомість, вказував опозиціонер, російському абсолютизму слід би було запозичити досвід Франції та Великобританії, де релігійні службовці-пастори мають належний ступінь самодостатності [2, с. 3-4].

До речі, у наступних своїх публікаціях, які стосувались відносин між клерикальними колами, провінційними громадами та державними інститутами, Василь Михайлович продовжив відстоювати свою принципову точку зору. Наприклад, він розповів про механізми та загальний обсяг економічних поборів з селян з боку церковних інститутів краю; виклав історію

допомоги парафіянам Троїцької церкви славного містечка Любеч, які підготували офіційне клопотання до архієпископа Чернігівської губернії щодо вжиття заходів по припиненню процедур стягування Чернігівською консисторією запроваджених церковних податків з селянського стану. Окремо, Любецька громада з подачі відомого ліберала вимагала утримувати мережу оновлених церковно-парафіяльних шкіл не з коштів інституцій місцевого самоврядування та основного платника податків – селян, а з державного бюджету Російської імперії, оскільки вказані навчальні заклади були рупором проведення консервативної політики абсолютизму Романових. Як і слід було очікувати, жодної реакції та бодай якоїсь відповіді на звернення отримано не було [3, с. 3].

Резюмуючи викладене можемо стверджувати, що уперше запроваджені до міжнародного наукового обігу публіцистичні праці міського голови Чернігова, члена опозиційної аристократичної фронди північної України В. Хижнякова є вагомим джерелом з історії формування клерикальної політики земської ліберальної партії регіону у період Контрреформ у Російській імперії. Контент-аналіз робіт свідчить, що у 80-ті рр. XIX ст. взаємовідносини Церкви та земської опозиції суттєво погіршилися, незважаючи на конструктивну позицію лібералів та їх прогресивні пропозиції. Ініціатором появи негативних трендів була Російська Православна Церква. Особисті свідчення Василя Михайловича, як безпосереднього учасника численних комунікацій між церковними інституціями та земськими лібералами підтверджують

сформульовану нами у попередніх працях тезу про те, що імперативи правління Олександра III та доба Контрреформ у цілому призвели до того, що клерикальний світ і земська ліберальна партія Північного Лівобережжя стали ідеологічними опонентами, соціальними конкурентами та візаві.

1. Див., наприклад: Kotelnitsky N. The Clerical policy of the zemstvo liberal fronde of Chernihiv province(1860-80S) // EMINAK. 2023. №1. P. 80-96. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.1\(41\).623](https://doi.org/10.33782/eminak2023.1(41).623)

2. Хижняков В. Из церковно-приходской жизни. Десна. №10. (25(5) марта. 1906. С. 3-4.

3. Хижняков В. Из приходской жизни. Десна. №13. 28 марта. 1906. С.3.

ЛОБКО Н. В.

кандидат історичних наук, доцент,

Сумський державний університет

МАТЕРІАЛИ ПРО ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ЯК ДЖЕРЕЛО ГЕНЕАЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Цінними для генеалогічного дослідження є матеріали військового обліку, зокрема такі, як рекрутські списки, «жеребьевоу» список рекрутського участка мешчанського сословія, призовні списки, списки ратників 1 і 2 розряду, реєстри осіб, звільнених від служби, справи про видачу пенсій вдовам загиблих солдат та інвалідам Першої світової війни, списки Георгіївських кавалерів та ін.

Вперше рекрутська повинність була введена у 1699 році Петром I, який перед війною зі шведами наказав «здійснити перший набір 32 тис. солдат на нових началах». З 1705 по 1874 р. рекрутами називали тих, хто був зарахований на військову службу по рекрутській повинності. У 1874 році термін «рекрут» було замінено на «новобранець». Спочатку рекрутській повинності підлягали усі верстви населення і всі стани. З часом від неї були звільнені дворяни (1762 р.), почесні громадяни, купецтво, церковнослужителі, жителі Бессарабії і віддалених районів Сибіру. В останньому виданні рекрутського уставу за 1862 рік було встановлено, що рекрутська повинність – є обов'язковою для всіх податних станів.

До 1793 року термін служби був довічний, до 1855 – 20 – 25 років; до 1874 р. – 10 років. Після військової

реформи термін служби був обмежений 4 роками. Тепер повинні були нести військову повинність усі хлопці, котрі досягли 21 року і за станом здоров'я були придатні до служби. Вік рекрутів до 1708 р. становив 17-32 роки; до 1726 – 20-30 років; до 1766 – «*всякого возрасту*»; до 1831 – 17-30 років; до 1855 – 20-35 років; до 1874 – до 30 років [1, с. 530-533].

Порядком здійснення рекрутської повинності керували спеціальні установи, мережа яких охопила всю територію імперії. Зокрема, це – повітові і губернські у рекрутських справах присутствія, які діяли на підставі Рекрутських статутів (1831, 1857, 1862 рр.) до 1874 року.

Після військової реформи 1874 року, у зв'язку з введенням загальної військової повинності, призовні списки на осіб податного стану склалися в установах місцевого самоврядування: на селян – у волосних правліннях по всіх сільських громадах, що входили до складу волості, на міщан – у міських управах, на решту осіб – безпосередньо повітовими установами.

Підставою для складання списків рекрутів, потім призовних списків були ревізькі казки, посімейні списки, виписки з метричних книг, що були додані до них.

Формулярів, до яких заносили відомості про рекрутів було декілька. Але в цілому в них фіксувалася майже однакова інформація про людину. Як правило, вона була такою: 1. Порядковий номер; 2. Ім'я, по-батькові, прізвище рекрута; 3. Вік; 4. Зріст; 5. Особливі прикмети (колір волосся, очей, обрис обличчя, контур носа, фізичні вади, особливості поведінки); 6. Місце проживання, кому належить. Інколи у цій графі додавали – «звання»; 7.

Вміння читати і писати; 8. Сімейний стан. Якщо рекрут був одружений, то записували ім'я дружини; якщо були діти - вказувалися їхні імена і вік; 9. Висновок рекрутської комісії. В випадку нездатності нести службу, зазначали причину комісування [2, с. 633; 1093].

Серед документів фондів рекрутського присутствія також зустрічаються списки осіб, що не підлягають призову на службу, справи про призначення пенсій сім'ям осіб, призваних на війну.

Певна генеалогічна інформація міститься у повістках та справах призовників. Повістки направлялися призовнику міською управою за місцем проживання (вказувалися назва вулиці, номер будинку) та повідомляли його про необхідність приписки до певної призовної дільниці. Отже, з цих документів можемо довідатися, де проживав призовник, що дозволяє вести подальші генеалогічні пошуки саме за дійсним місцем проживання родини.

Нерідко управою формувалися окремі справи на призовників, у більшості на тих, які належали до міщанських, селянських товариств та купецьких гільдій інших населених пунктів, але бажали приписатися до призовної дільниці за місцем постійного проживання. У справах містилися повістки, копії посімейних списків, особисті документи, заяви.

Певну цінність для генеалогічного пошуку мають списки «білобілетників», тобто осіб, які згідно із законодавством, мали право на відстрочку від призову під час війни. Вони містять відомості щодо прізвища, імені, по батькові, соціального стану, посади і місця роботи

«білобілетника», з якого часу він працює на посаді, на який термін та у зв'язку з чим надано відстрочку.

Призовні списки сільського населення зберігаються у фондах відповідних повітових з військової повинності присутствій, міського населення – там само, а також у фондах міських управ, до яких загальні призовні списки надходили у копіях для користування. Списки рекрутів та солдатських дітей є також у *фондах повітових казенних палат*.

В ревізьких казках різних станів є примітки про віддавання чоловіків у рекрути із зазначенням року. У *сповідних розписах* солдати та солдатки (дружини солдатів, які жили окремо від чоловіка) писались в окрему частину документа.

Носієм найбільш повної генеалогічної інформації про осіб, які мали військове звання, є формулярний список (послужний, кондуктний). До них заносили таку інформацію: прізвище, ім'я, по-батькові; вік на момент укладання спису або число, місяць і рік народження; соціальне походження з вказівкою губернії, де людина народилася (іноді перелік маєтностей, якими вони володіли); віросповідання; освіта, знання, якими володіє людина; військове звання (чин) і нагороди (на момент складання списку); проходження військової служби: дати переходу з однієї військової частини до іншої, з вказівкою їх назв та посад, на яких перебувала особа; участь у бойових діях за час служби; перебування під судом, накладання штрафів та інших стягнень чи покарань; сімейний стан; ім'я, соціальне походження дружини, імена та вік дітей на момент укладання списку.

Найбільша кількість формулярних списків військовослужбовців зберігається в фондах Російського державного воєнно-історичного архіву та Російського державного архіву Військово-морського флоту. Також такі формулярні списки можна у *фондах повітових та губернських рекрутських присутностей* (рос. присутствие)

Таким чином, комплекс джерел про перебування людини на військовій службі є одним з важливих для реконструкції родоводів, тому що деякі види матеріалів військового обліку містять значну інформацію генеалогічного змісту, окрім того, серед військової документації можна знайти виписки з таких генеалогічних джерел, як метричні книги та сповідні відомості, посімейні списки.

1. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Т. 8. СПб, 1892.

2. ПСЗ-I. Т. XXX.

МЕДВЕДЄВ І. А.

*кандидат наук з державного управління, доцент,
КЗ ТМР «Музейно-виставковий центр "Тростянецький"»*

ПОДІЇ ЛЮТОГО-БЕРЕЗНЯ 2022 РОКУ В ТРОСТЯНЕЦЬКІЙ ГРОМАДІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ХРОНОЛОГІЯ ТА ФАКТИ

24.02.2022 року Колони російської військової техніки пішли через територію Тростянецької громади в напрямку міста Суми та Лебедин. 25.02.2022 року на виїзді із Тростянця у напрямку Сум відбувся перший бій між військовими 93 ОМБ «Холодний Яр» та агресором. З'являються перші жертви серед мирного населення.

З 25.02.2022 року по 05.03.2022 року за рішенням міської влади із запасів муки по закладах освіти, наданої підприємством «Ельдорадо», шоколадною фабрикою «Монделіс Україна» у дитячих садках, у школах, ліцеї почали пекти хліб освітяни та підприємці. У першу чергу продукти харчування вирішили роздавати соціально-вразливим категоріям громадян – багатодітнім, інвалідам, пенсіонерам та тим пацієнтам, що перебували у на лікарні. Випечено і роздано було за останні дні лютого і перші дні березня більше ніж 5 тисяч буханців.

26.02.2022-27.02.2022 року на території громади завдяки наданій місцевим підпіллям на чолі з міським головою Бовою Ю.А. інформації були вражені та пошкоджені десятки одиниць російської військової техніки. 28.02.2022-01.03.2022 року у Тростянець заходить три потужні колони військової техніки рф.

Техніку окупанти розмістили поміж житлових будівель. У приміщенні Тростянецької міської ради та відділенні поліції були створені опорні пункти першої танкової армії рф. По місту окупанти розставили блокпости. На площі перед залізничним вокзалом «Смородине» стояв артилерійський дивізіон [1, с. 92-94] .

За період окупації 24.02.2022-26.03.2022 року через територію Тростянецької громади транзитом проходили тисячі одиниць військової техніки рф (про що свідчать очевидці), у місті базувалося близько 300 одиниць військової техніки, близько 500 військових особового складу різних дивізій першої танкової червонопрапорної армії рф.

З 01.03.2022 по 26.03.2022 року здійснюються масовані обстріли по сусіднім населеним пунктам та хаотичний вогонь по місту. 01.03.2022 - 26.03.2022 року Тростянець повністю окупований агресором. Окупанти грабують населення, оселі, магазини, заклади, підприємства. У місті починається гуманітарна криза. Відсутнє електропостачання, водопостачання, практично відсутній мобільний зв'язок, інтернет. Місцеві мешканці згуртовані. Підпілля разом із міською владою інформують ЗСУ та координують вогонь. Почався терор місцевих мешканців. Окупанти розстрілюють тростянчан, не дають поховати загиблих та померлих. Окупанти викрадають людей, беруть їх в полон, катують. 07.03.2022 року було зареєстровано добровільне формування територіальної оборони «Тростянець-1, командир формування – голова Тростянецької громади Бова Ю.А.

07.03.2022-24.03.2022 року були здійснені авіаційні удари, що наносяться рф по території Тростянецької громади. Ударів зазнали села Солдатське, Грузьке, Станова, виселок Смородине.

10.03.2022, 12.03.2022, 15.03.2022, 18.03.2022 року зусиллями Офісу Президента України, Сумської ОВА, Тростянецької міської ради відбувається домовленість про «зелені коридори» для евакуації населення Тростянця. Організацією на місцях займається Тростянецька міська рада. Завдяки злагодженим діям з міста виїхало понад 2 500 людей.

11.03.2022 року за наданою місцевим підпіллям на чолі з міським головою Бовою Ю.А інформацією та координатами був розбитий командний пункт армії рф разом із офіцерським складом.

15.03.2022-16.03.2022 року за наданою місцевим підпіллям на чолі з міським головою Бовою Ю.А знищено артдивізіон на площі біля залізничного вокзалу: 9 одиниць САУ та 3 одиниці установок «Град», що базувалися на площі 40 армії.

16.03.2022 року за наданою місцевим підпіллям на чолі з міським головою Бовою Ю.А знищено колону із 32 одиниць військової техніки рф на території громади, а саме: 6 танків, 25 автомобілів, одну БМП, одну САУ, одну ЗРК "Тор" і взяті у полон 35 окупантів. У складі знищеної колони був дослідний танк Т-80УМ2 «Чорний орел» єдиний свого роду танк на озброєнні російської армії. Він був обладнаний системою активного захисту танків КАЗ "Дрозд". 18.03.2022 року купанти вперше обстрілюють лікарню міста.

21.03.2022 року члени ДФТГ «Тростянець-1» разом із ЗСУ вступають у перший відкритий бій з загарбниками. Від отриманих поранень загинув доброволець Іван Мартиновський. 21.03.2022-25.03.2022 року ведуться активні бойові дії за визволення Тростянця. 21.03.2022 - 23.03.2022 року окупанти знову обстрілюють лікарню, в якій на той час знаходилося близько 60 осіб: медики, хворі, породілля.

22.03.2022-23.03.2022 року в результаті бойових дій сталася пожежа на шоколадній фабриці «Монделіс Україна», що вирувала понад добу. Детонували снаряди, вигоріла площа більше 1000 кв.м.

23.03.2022 року в м. Тростянець суттєво пошкоджений газовий шляхопровід. 25.03.2022 року Велися інтенсивні бойові дії за звільнення Тростянця. З території Тростянецької та сусідньої Боромлянської громад вийшло вийшло 382 одиниці техніки. ЗСУ їх накрили вогнем.

26.03.2022 року ЗСУ силами 93 бригади «Холодний Яр», за допомогою територіальної оборони й місцевих партизанів, членів ДФТГ «Тростянець-1», кременчуцької «Альфи» місто Тростянець на Сумщині звільнили від російських окупаційних військ.

За підрахунками й свідченнями очевидців в боях за Тростянець на території громади пошкоджено та знищено до 150 одиниць російської техніки.

Станом на 26.03.2022 на території Тростянецької громади залишилося 132 одиниці знищеної військової техніки рф: 1. Бензовози – 6 шт., 2. Бронетранспортери (БТР) – 11 шт., 3. «УАЗ» (63 – 452) – 3 шт., 4. Самохідна

артилерійська установка (САУ) – 8 шт., 5. Камаз (4326, МРК46) – 14 шт., 6. Бойова машина піхоти (БМП) – 15 шт., 7. Бойова машина десанта (БМД) – 1 шт., 8. Бронев автомобіль «ТАЙФУН» - 2 шт., 9. Протиракетний комплекс «Стріла 10» - 1 шт., 10. Реактивна система залпового вогню «ГРАД» - 3 шт., 11. Військовий КРАЗ – 327 – 1 шт., 12. Понтонно – мостовий парк (ПМК) – 1 шт., 13. Командний комплекс «Тигр» - 1 шт., 14. Танк (Т-80, Т-72, «Чорний орел») – 49 шт., 15. Грузова машина «УРАЛ» - 16 шт.

Унаслідок військової агресії рф з 24.02.2022 по 26.03.2022 року у Тростянецькій громаді пошкоджені 59 об'єктів комунальної власності; частково зруйновані або пошкоджені 1 500 житлових будинків, 250 квартир; повністю зруйновані 5 багатоповерхівок, 12 приватних будинків. Найбільшої руйнації зазнали: Тростянецька міська лікарня, привокзальна площа й будівлі та споруди, розташовані на ній, підприємства Держлісгосп, ПрАТ «Монделіс Україна», історичні споруди – Краснотростянецька лісодослідна станція, Садиба Л. Є Кеніга, колишній магазин купця Ф. Курила та ін. За підрахунками експертів сума збитків, завданих громаді, складає до 120 мільйонів доларів США.

На Сумщині у лютому-березні 2022 року загинуло 120 мирних мешканців. У період з 24.02.2022-26.03.2022 року на території Тростянецької громади, загинуло 52 мешканці серед яких 2 дітей. Місце перебування понад 10 осіб до цього часу не відоме. Ідентифіковані всі підрозділи збройних сил російської федерації, які окупували Сумську область у 2022 році.

Досвід збройної боротьби з окупантами висвітлений працівниками галузі культури м. Тростянець на наукових конференціях. Сьогодні дослідження подій 2022 року є важливим з позиції історії, культури та публічного управління [2, с. 133-136].

1. Медведєв І. А. Історико-культурна спадщина Тростянецької громади: дослідження та традиції збереження в умовах війни // Україна в сучасному геополітичному просторі: матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції з Міжнародною участю / редакційна колегія: Г. І. Докторович, О. П. Смоленко, за наук. ред. С. І. Моцак . Суми: ФОП Литовченко Є. Б. 2024. 248 с.

2. Медведєв І. А. Коренська Л. М. Важливість музейної та археологічної науки (на прикладі Тростянецької ОТГ) // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали Міжнародної наукової конференції. Ч 1. Суми: ФОП Цьомка С. П. 2024. 222с.

ПОНОМАРЬОВА К. О.

студентка, гр. ІС-01,

Сумський державний університет

(наук. керівник: д.і.н., проф. С. І. Дегтярьов)

ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Історія України міцно пов'язана з війнами, що повсякчас відбувались на її території. У різні часи на українських землях існували різноманітні варіанти організації війська. Великою мірою це залежало від форми правління у той чи інших хронологічний період, відносин із сусідніми державами, особливостей управлінського апарату тощо. У першій половині ХІХ ст., коли переважна більшість українських земель внаслідок колоніальної політики Російської імперії були інкорпоровані до складу цієї держави, з'являється особлива форма військової організації – військові поселення.

Це була спроба часткової реорганізації армії. У військових поселеннях військова служба поєднувалася з господарчою діяльністю. Це повинно було суттєво знизити витрати на утримання армії. До числа військових поселенців найчастіше зараховували державних селян і козаків, які опинялися у дуже складному, підневільному становищі. Це спричиняло згодом досить серйозні народні виступи, заворушення (повстання бузьких козаків 1817 р., Чугуївське повстання 1819 р., Шебелинське повстання 1829 р. та ін.).

Військові поселення стали предметом наукових зацікавлень багатьох вчених. Так, історією їх виникнення та устрою цікавились зарубіжні та українські науковці, тому на цю тему написано багато робіт, що розкривають її із різних сторін [2]. Поверхові згадки про військові поселення з'являлися ще в дорадянській історіографії. Дослідники побіжно описували їх соціальний устрій, господарство, наголошували на тяжкому становищі поселенців та загальній невігідності цієї ідеї. Радянська історіографія акцентувала увагу на причинах створення поселень та питаннях класової боротьби [1].

У 1927 р. вийшла праця О. Д. Багалій-Татарінової «Нариси з історії військових поселень в Україні». У ній розповідається про перехід побузького козацтва на становище військового кавалерійського поселення, а також акцентується увага на необхідності ширшого вивчення цієї теми, зокрема внутрішнього життя та соціально-економічних чинників. Ці чинники досліджувала Т. Д. Липовська. Вона розглянула соціально-економічний розвиток військових поселень, їх майнову диференціацію і т. д.

Дослідженням цієї теми займалось багато російських вчених: Т. Кандаурова, Б. Давидов та ін. Зокрема Т. Кандаурова у своїй роботі вивчала господарство поселенців Херсонського військового поселення [3].

З українських вчених великий внесок у дослідження військових поселень зробив К. М. Ячменіхін. Цій темі він присвятив монографію *«Военные поселения в России: История социально-экономического эксперимента»* та

низку публікацій у науковій періодиці. У праці *«Военные поселения в русской дореволюционной и советской историографии»* він розробив періодизацію вивчення історії військових поселень в історичній літературі ХІХ–ХХ ст. Також він звертав увагу на аналіз стану шкільної освіти, розвиток аграрної культури, сільськогосподарське виробництво в округах військових поселень.

Великий доробок з цієї тематики має В. Л. Цубенко. Вона вивчила історіографію українських та зарубіжних вчених, що писали про військові поселення. Дослідниця є автором книги *«Документи з історії військових поселень в Україні»*, де зібрала та структурувала історичні документи про військові поселення кавалерії на Харківщині, Херсонщині, Кам'янець-Подільщині. Також вона писала про військові поселення на території Київської та Подільської губернії, військову організацію Новоросійського (Херсонського) військового поселення.

Про органи управління в Слобідсько-Українських військових поселеннях 1817-1832 рр. писав О. Колєватов. Він дослідив передумови виникнення військових поселень, організацію в них церковного й економічного життя [3].

Отже, військовими поселеннями на території України цікавилась науковці у різні часи. Вивчаючи їх вони звертали увагу на різні аспекти цієї теми, намагаючись ширше розкрити проблематику виникнення та існування поселень.

1. Філоретова Л. М. Господарська діяльність військових поселень Півдня України // Український селянин. 2004. № 8. С. 150–153.

2. Філоретова Л. М. Заснування системи військових поселень на півдні України // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки. 2005. Вип. 9. С. 216–220.

3. Цубенко В. Дослідження проблем військових поселень кавалерії в Україні в сучасній, зарубіжній та вітчизняній історіографії // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 1. С. 242–246.

ШУТЬ Т. І.

студентка, гр. ІС-11,

Сумський державний університет

(наук. керівник: к.і.н., доц. В. А. Нестеренко)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ СУМ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «СУМСЬКИЙ ВІСНИК»)

Сумщина, як прифронтна область, після окупації німецькими військами була передана безпосередньо під керівництво військового командування. За його вказівкою в Сумах була створена міська управа, яка взяла на себе організацію «нового» життя. Трохи більше, ніж через місяць у місті почав видаватися часопис «Сумський вісник» - орган активної пропаганди та цікаве джерело для дослідження соціально-економічних процесів періоду окупації.

Для місцевого населення вводилися різні обмеження. Відразу після встановлення нової влади було введено комендантську годину. Рух по місту дозволявся лише з п'ятої години ранку до восьмої тридцять вечора. За порушення даного розпорядження передбачався арешт та суворе покарання. У темні години дня населення мало дотримуватися режиму світломаскування [1].

Для користування електроенергією видавався спеціальний дозвіл. З метою суворої економії користуватися дозволялося лише однією лампою [7]. Землі та об'єкти водного фонду переходили у власність окупаційної влади, і відповідно рибальство та полювання

для пересічного населення фактично було забороненим. Рубка дерев, навіть на території приватних домогосподарств, дозволялася лише з санкції Міського Інженера [11].

Задля контролю за переміщенням населення та сплатою податків було впроваджено особисті листки. Їх зобов'язали отримати усіх жителів старших за 16 років [2]. Також усе працездатне населення мало стати на облік біржі праці та отримати облікову картку. Працювати можна було лише маючи на руках останню.

Податки сплачувалися раз на місяць усім працездатним населенням віком від 14 до 50 років. Пізніше, у 1943 році, був введений внесок на видатки на управління від сільських мешканців та міських громад [2]. Його розмір визначався районним начальником, залежав від прибутків і виплачувався один раз на рік усім працездатним населенням окрім певних його категорій. Від внеску звільнялися німці, представники німецької армії та члени їхніх родин; вдови та сироти, якщо члени їхньої родини загинули під час служби в німецькій армії, особи, що отримували заробітну плату, яка не перевищувала 300 карбованців [3]. Гроші отримані із населення передавалися безпосередньо в скарбницю (казначейство) [4].

Наприкінці листопада 1941 року в Сумах було відкрито Товариство взаємного кредитування [10].

Радянські карбованці використовувалися поряд із німецькими марками за курсом 1 марка дорівнювала 10 карбованцям. Діяла система харчових карток, за якими здебільшого видавали хліб, іноді картоплю. Спеціальна

допомога надавалася сім'ям, члени яких були завербовані на роботу до Німеччини.

Була встановлена система покарань за порушення встановлених новою владою правил: від штрафів до розстрілу. Часто в газеті повідомлялося про виконання смертних вироків. Це робилося з метою зменшити можливість спротиву серед населення.

Постановою Сумської міської управи запроваджена робота тимчасових судів. Судді, слідчі та органи дізнання (міліція) під час розгляду справ керувалися процесуальними нормами, що діяли до встановлення окупаційного режиму. Справи розглядалися судом одноосібно у відкритому засіданні за участю сторін. Вироки оскаржувалися в п'ятиденний строк в Сумському міському касаційному суді (складався з постійного судді та двох почесних суддів, яких призначала міська управа). До участі у процесі допускалися адвокати, список яких теж затверджувався міською управою [12].

Відновлювали роботу фабрики та заводи: валяльно-повстяна, взуттєва, трикотажна фабрики, було відновлено цукровий завод. Також запрацювали деякі аптеки, друкарня, що виконувала замовлення для цивільної та військової влади, інкубаторна станція, електростанція тощо.

З часом у місті встановилася чітка система торгівлі, але лише за дозволом і тільки окремими видами продуктів – овочі, фрукти, молочні продукти. Тільки у визначений час - з шостої години ранку до першої години дня [4]. Пізніше торгівля була дозволена лише один раз на тиждень - у неділю. Забороненими до продажу були м'ясо, зерно,

борошняні вироби, молоко, масло, цибуля і яйця. Торгівля без дозволу визначалася як спекуляція та жорстоко каралася [5]. Установлено контроль за цінами на продукти харчування аби не допустити надмірних [6]. Продукти, що не були продані, вилучалися базарним інспектором.

Населенню дозволялося займатися кустарними промислами за умови сплати патентного збору (податку). Такими промислами були миловаріння, обробка шкіри, виготовлення свічок тощо. Розмір збору залежав від кількості робітників, виробленого продукту та кількості прибутку вирученого за цей товар чи послуги [8].

У населення часто вилучалися предмети загального вжитку. Пояснювалося це різними причинами: допомога військовополоненим, пораненим, для фронту. Наприклад, у кінці листопада у газеті з'явився наказ радника військового управління Юнгерсена у якому пропонувалося здати столярні інструменти: рубанки, пилки, фуганки, різці, молотки, долота та інші знаряддя у ремісниче училище за гроші, з метою кращої підготовки фахівців-робітників. У випадку невиконання цього наказу всі вище згадані інструменти конфісковувалися після обшуку [9].

На жителів міста покладалися обов'язки слідкувати за благоустроєм прибудинкових територій. В літню пору обкошувати траву, взимку чистити сніг та звозити його в спеціально відведені для цього місця. За виконанням цих наказів провадився контроль з боку міської міліції.

Таким чином, життя населення в окупації було важким та обмеженим багатьма аспектами. Накладалися лімітування на торгівлю, переселення, запроваджувалася комендантська година, світломаскування, значні податки,

масові реквізиції майна. Політика окупаційних властей загалом була спрямована на використання й контроль робочої сили. Інструментом підтримання порядку було залякування.

-
1. Сумський вісник. – 17. 05. 1942. – № 59 (80).
 2. Сумський вісник. – 18. 03. 1942. – № 34 (55).
 3. Сумський вісник. – 03. 02. 1943. – № 15 (192).
 4. Сумський вісник. – 05. 11. 1941. – № 6.
 5. Сумський вісник. – 26. 07. 1942. – № 89 (110).
 6. Сумський вісник. – 26. 10. 1941. – № 3.
 7. Сумський вісник. – 11. 12. 1942. – № 148 (169).
 8. Сумський вісник. – 04. 02. 1942. – № 15 (36).
 9. Сумський вісник. – 10. 07. 1942. – № 82 (103).
 10. Сумський вісник. – 27. 11. 1941. – № 12.
 11. Сумський вісник. – 30. 11. 1941. – № 13.
 12. Сумський вісник. – 18. 12. 1941. – № 18.

ТИХОМИРОВ К. В.

студент, гр. 311ст,

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

(наук. керівник: к.і.н. Д. Г. Руднік)

ЖЕРТВИ ОКУПАЦІЙНОГО НАЦИСТСЬКОГО РЕЖИМУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Роки, місяці, тижні, дні і часи нацистської окупації стали найтемнішими в історії не тільки України, а і усєї Східної Європи, адже вони супроводжувалися численними воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Етнічна політика, яка реалізовувалася нацистами була сформульована не тільки в офіційних документах Німеччини, але й через діяльність чиновників окупаційної адміністрації. Метою даної розвідки є визначення планів реалізації етнічної політики.

Відзначимо, що в українському питанні існувало кілька протилежних позицій – ідеолога нацизму та міністра окупованих східних територій Альфреда Розенберга і райхскомісара України Еріха Коха, який діяв у зв'язку з особистим секретарем фюрера Мартином Борманом. Е. Кох виступав категорично проти розенбергівських планів утворення України як політичної одиниці, навіть під повним контролем німців. Е. Кох ніс відповідальність за частину злочинів – розстріли, повішення та газові камери [1, р. 70].

Жахливим явищем часів окупації став, безсумнівно, Бабин Яр та репресії проти населення після окупації Києва

у кінці літа 1941 р. Ціллю нацистів були, насамперед, політичні працівники, комуністичні діячі та також євреї [2, S. 184]. У цьому злочині персонально звинувачуються: генерал-майор Курт Еберхард, начальник комендатури 195 і комендант Києва, обергрупенфюрер СС Фрідріх Еккельн; бригадефюрер СС д-р Отто Еміль Раш, шеф айнзацгрупи С, поліції безпеки і СД; штандартенфюрер СС Пауль Блобель, командир зондеркоманди 4а; оберштурмбаннфюрер СС Август Мейєр, начальник оперативної команди 5; підполковник охоронної поліції Рене Розенбауєр, командир поліцейського полку «Південь»; майор охоронної поліції і штурмбаннфюрер СС Мартін Бессер. більша частина винуватців отримала покарання після війни [3, с. 51]. Часткову відповідальність несли генерали та генерал-фельдмаршали Вермахту – Вальтер фон Рейхенау, Альфред фон Путткаммер, Ганс фон Обстфельдер, Фрідріх Циквольфф, Олександр фон Хартман, Ернст Гаммер, Ганс-Генріх Зікст фон Арнім, Курт фон дер Шевальє, Віллі Мозер, командир 299-ї піхотної дивізії; помер у радянському полоні в 1946 р. [3, с. 50–52].

Бабин Яр був не єдиним і не першим масовим розстрілом єврейського населення. Перший випадок винищення був зафіксований 6 липня 1941 року у містечку Купіль Проскурівського гебіту, коли солдати Вермахту вбили 52 єврея. Після цього випадку начальник тилу групи армій Південь генерал-лейтенант Карл фон Рок видає накази про створення допоміжної поліції на окупованих територіях України, про реєстрацію та візуальне позначення євреїв, а 21 липня 1941 року був наданий наказ

про концентрації євреїв у гетто у Кам'янці-Подільському, Проскурові, Шепетівці, Староконстантинові, Ізяславі та ін. Для подальшої боротьби з «ворожими елементами» на території Кам'янець-Подільського гебіту були відправлені сили 1-шої моторизованої бригади СС під командуванням оберфюрера Ріхарда Германа, а також 45-ий та 314-ий батальйони поліції під командуванням Германа Франца. Ці військові формування підпорядковувалися обергрупенфюреру СС та поліції «Росія-Південь» Ф. Еккельну. З кінця липня до початку вересня ці частини планомірно винищували єврейське населення у містах, містечках та селищах Кам'янець-Подільського гебіту. 28 липня 1941-Шепетівка, вбито 800 осіб, 18 серпня-Славута, вбито 322 осіб, 24 серпня-Ізяслав, вбито 1342 особи [4, с. 92]. На Волині 26–28 серпня 1941 року силами 320-го та 45-го поліцейських батальйонів було знищено 23 тисячі осіб єврейського походження у тому числі жінок, а також дітей та літніх людей різної статі [4, с. 92–93]. Подібного роду екзекуції проходили у кожному генерал-комісаріаті без винятків.

Генеральна округа Житомир 7 серпня 1941 року зондеркоманда 4а прилюдно повісила двох суддів єврейського походження, Моше Когана та Вольфа Кіпера, їх звинуватили у шпигунстві на користь НКВС та вбивстві 1350 німців та українців. У той же день нацисти розстріляли ще 402 євреї, у донесенні ця різанина була позначена як «взірцева» [5, с. 170]. У Генеральній округі Дніпропетровськ 12–15 жовтня єврейське населення було знищене силами 314-ого поліцейського батальйону. У Генеральній округі Таврія єврейське населення

відправлялося у гетто. У самому гетто як у всіх був створений юденрат, єврейський орган самоврядування. 24–25 вересня 1941 року Херсонське гетто було ліквідовано шляхом фізичного знищення усіх євреїв [5, с. 498].

«Звільнені» від місцевого населення території України, особливо Півдня та Криму, мали стати німецькими колоніями, які мали бути заселені лише гітлерівськими селянами-солдатами, які мали професійний фронтовий досвід та щонайменше дванадцятирічний стаж служби. Ветерани, які до війни були селянами, могли отримати на цих територіях нову ферму з єдиною умовою, що вони повинні були одружитися з арійськими жінками селянського походження. Ці колишні солдати мали бути вчителями в місцевих школах, щоб виховувати майбутню німецьку еліту. Уряд організував поїздки з Німеччини до Райхскомісаріату Україна з метою ознайомлення привчити німців з широкими просторів Сходу [6, с. 45–47]. Фюрер з цього приводу сказав наступне: «Зростаюче населення потребує більшого життєвого простору. Моя ціль-створити розумне співвідношення між чисельністю населення та народним простором. Боротьба повинна йти саме за це. Жоден народ не може уникнути цієї задачі, інакше він приречений на поступову загибель» [1, р. 12–13]. І ще: «Кінцеве рішення складається в розширенні життєвого простору і продовольчо-сировинної бази нашого народу. Задача політичного керівництва у тому, щоб швидко вирішити це питання» [2, с. 204]. Життєвий простір для німецько-арійської раси це була основа ідеології націонал-соціалізму, його стовп від якого йшли інші гілки політичної думки.

Таким чином, територія України посідала видне місце у нацистських планах освоєння та колонізації окупованих територій. Ціною цього стало життя мільйонів життів мирного населення та військових.

1. Weinberg G. The Foreign Policy of Hitler's Germany Diplomatic Revolution in Europe. Chicago : University of Chicago Press, 1970. 197 p.

2. Treue W. Hitlers Denkschrift zum Vierjahresplan 1936 // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 1955. Nr. 2. S. 184–205.

3. Круглов О. Трагедія Бабиного Яру в німецьких документах. Дніпропетровськ : Центр «Ткума» ; Ліра ЛТД, 2011. 140 с.

4. Хоптяр А. Голокост у Кам'янець-Подільській області: хронологія, механізми, методи винищення єврейського населення (липень 1941 – січень 1943 рр.) // Укр. іст. журн. 2020. Число 3. С. 90–102.

5. Круглов О., Уманський А., Щупак І. Голокост в Україні. Рейхскомісаріат «Україна». Губернаторство «Трансністрія» : монографія. Дніпро : «Ткума» ; Ліра ЛТД, 2016. 564 с.

6. De Santiago Ramos, Simone C. Dem Schwerte Muss Der Pflug Folgen: ÜberPeasants and National Socialist Settlements in the Occupied Eastern Territories during World War Two. P. 100.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

АНДРОЩУК В. П.

Західноукраїнський національний університет

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ НА ДИПЛОМАТИЧНІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Народився В'ячеслав Казимирович Липинський 5/17 квітня 1882 р. Незважаючи на те, що його племінник Я. Ліпінський без жодних посилань і обґрунтувань називає містом народження свого дядька Ратнів біля Луцька [1, с. 235], можна з певністю сказати, що В. Липинський народився у родинному маєтку с. Затурці Володимирського повіту (Волинської обл.). Про це свідчать не лише спогади його сучасників.

За традицією родин шляхти того часу початкові знання В. Липинський здобув вдома із репетиторами. До гімназії він пішов маючи вже певну підготовку та свідомий свого походження і традицій.

Гімназія мала шляхетські та католицькі традиції й старанно прищеплювала їх своїм вихованцям. Усі учні католицької віри були зобов'язані кожної неділі та у свята відвідувати храм. Їх присутність контролювалась, а за відсутність без поважної причини карали. Релігійні предмети викладались російською мовою, проте римсько-католицьке віросповідання – польською [2, с. 30-31]. Зрозуміло, що це було можливим за умови, толерантного ставлення директора гімназії до польської культури. Формування світоглядних уявлень В. Липинського почалося під час навчання у

Житомирській та Луцькій гімназіях. Саме в цей період у молодого В. Липинського виник інтерес до історичного минулого українського народу.

Перша участь ученого в громадському русі припадає на час навчання у Київській гімназії. Молодь, як найбільш мобільна соціальна група, активно захоплювалася соціал-демократичними та національними ідеями, активно вступаючи до Революційної української партії (далі РУП). В.Липинський не підтримував такі популярні серед молоді погляди, але й відчував їх вплив на собі.

Громадсько-політична діяльність у житті В.Липинського займала не менше місця, ніж наукова. Оскільки саме через неї він бачив можливість реалізувати у життя свої політичні та національні переконання.

Слід зазначити, що у справі своїх перших самостійних громадських заходів він радився з М.Грушевським. Цей бік спілкування став особливою сторінкою їх взаємин. У листах до професора він розповідав про наміри, радився із сумнівних питань, повідомляв про свої враження від проведених заходів.

До громадської діяльності В. Липинський долучився, будучи вже відомим в українських колах своєю спробою зацікавити українським питанням польське населення, що мешкало в Україні. Він шукав ефективні шляхи залучення шляхти до українського життя. Громадську діяльність він розпочав у серпні 1908 р. серед польських землевласників на рільничому з'їзді в Умані. В.Липинський підготував виступ, де планував: «розказавши коротенько історію України, змалювати сучасний стан Українства в Галичині і у нас, подати коротенький нарис історії (на скільки це можливо)

української шляхти, польського українофільства і, врешті, представивши ідеологію краєвих партій наших, литовських і білоруських, заналізувати їх відносини до місцевого елементу і представити свій (об'єктивний) погляд на цю справу» [3, с. 356].

Зауважмо, що служба в армії не позбавила його принципових життєвих настанов, шляхетності та людяності. Він користувався довірою й авторитетом серед солдатів та офіцерів, підтвердженням чого стало обрання вченого спочатку членом Полкового Комітету, а потім – запасним членом Полкового суду відділень кінського запасу Полтавського району.

Під час національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років В. Липинський вже був достатньо відомий своєю державницькою позицією, що імпонувала українському політичному істеблїшменту, тому склад свого уряду представники Української Гетьманської держави не уявляли без його участі. Саме це відзначав Д. Дорошенко, характеризуючи його як авторитетну особу тогочасного політикуму: «Його авторитет стояв так високо у всіх українських національних партіях взагалі, що ім'я В.К. Липинського незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу Кабінету міністрів» [4, с. 105].

Його було призначено на посаду посла Української держави в Австро-Угорщині 21 червня 1918 р.. На той час це був один з головних напрямів української зовнішньої політики, зважаючи на те, що Австро-Угорщина мала у своєму складі українські землі. Це вимагало від Української Гетьманської держави сильної й активної дипломатії в цьому регіоні. Обізнаність ученого з польською проблемою, його

авторитет у впливових галицьких колах і серед українців гетьманської орієнтації говорили про те, що він був найбільш вдалою кандидатурою на цю важливу дипломатичну посаду [5, с. 449].

Будучи на дипломатичній службі В. Липинський мав тверду позицію у вирішенні територіальних питань Української держави, одним з яких була Холмська проблема. Розмірковуючи над переговорами із польськими політиками з приводу Холмського питання, у листі до Д. Дорошенка він писав: «... мій плян такий: 1) тайне анульоване і наш тайний протест проти цього анульованя; 2) ратифікація Берестейського миру без тайного договору; 3) Комісія в Холмській справі і знов переговори про тайний договір, який не існуючим вважати не можна буде, бо єсть наш протест» [3, с. 588].

Передбачаючи розпад Австро-Угорщини, В. Липинський опікувався долею Посольства України у Відні: «Наше посольство, як акредитоване ще при старому австрійському Правительстві, може бути або зліквідоване і замість його можуть сотворені посольства при національних державах бувшої Австрії; або-ж, рахуючись з можливістю відновлення Австрії і, йдучи за прикладом посольств інших держав, воно має бути задержане з тим, що йому будуть дані директиви увійти від себе в зносини з правительствами національних держав» [6, с. 383].

Наразі з дипломатичною діяльністю В'ячеслав Липинський розвернув активну інформативну діяльність з метою пропагування ідей української державності, про що свідчать його зустріч із польським письменником Л. Кульчицьким та інтерв'ю кореспонденту місцевої газети,

яке він дав майже відразу після приїзду до Австро-Угорщини.

Загалом революційні події надали реальну можливість В. Липинському реалізувати свої політичні переконання, проявити себе як вмілого дипломатичного діяча. Він відстоював не тільки політичні, територіальні та економічні інтереси Української держави, а й приділяв увагу проблемам громадян України, що опинилися в Австро-Угорщині, збереженню культурних цінностей, які лишилися на території України. Посівши на чолі українського посольства в Австро-Угорщині, він досягнув ваговитих результатів справив похвальне враження про діяльність своєї держави. Поразку української революції він сприйняв як втрату реальної можливості відродження української державності та самостійного розвитку народу України. Подальшу свою діяльність спрямував на виявлення причин невдач української інтелігенції в державотворчому процесі.

1. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. Мюнхен: Сучасність, 1973. С.139-162.

2. Gancarz B. *My, szlachta ukraińska... Zarys życia i działalności* Wacława Lipińskiego 1882-1914. Kraków, 2006. 327 с.

3. Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. Київ-Філадельфія: Смолоскип, 2003. Т.1. 958 с.

4. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле, (1914-1920). Мюнхен, 1969. 543 с.

5. Вячеслав Липинський та його доба / Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко. К.: Темпора, 2010. Кн. 1. 544 с.

6. Дацків І. Вячеслав Липинський біля витоків української дипломатії // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 20. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. С. 378-386.

ДИПЛОМАТИЧНА СПІВПРАЦЯ УНР І ЗУНР У ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Із здобуттям Україною незалежності розпочався новий етап у розвитку історичної науки, відтак й історії взаємовідносин УНР і ЗУНР, що є невід'ємною складовою як історії національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років, так і дипломатичної історії України в цілому.

Широкомасштабна агресія Польщі, підтримуваної Антантою, початковий період українсько-польської війни свідчили, що в одиночку молода галицька республіка з її набагато меншими людськими і економічними ресурсами здолати противника не зможе. Геополітична ситуація навколо ЗУНР спонукала шукати союзника, яким могла бути лише Наддніпрянська Україна. Керівництво держави, враховуючи прихильне ставлення її суспільства до утворення незалежної республіки галичан, сподівалося отримати перш за все військову і дипломатичну допомогу. Водночас, воно опиралося на значну підтримку населення Галичини та Буковини, яке з великим ентузіазмом зустріло утворення незалежної української держави в Наддніпрянщині, заходи її дипломатії на Брестській мирній конференції щодо самовизначення західноукраїнських земель. Ідеї соборності всіх українських етнічних земель в Галичині були надзвичайно розповсюджені і популярні [1, с.27].

Відтак, 10 листопада Українська Національна Рада на засіданні обговорила питання про союз із Наддніпрянською Україною. Перша дипломатична місія до Києва, яка започаткувала міждержавні стосунки, у складі О. Назарука і В. Шухевича прибула до Києва 11 листопада й провела переговори з гетьманом П.Скоропадським щодо надання військової та матеріально-технічної допомоги, які були в цілому успішними, але не були реалізовані внаслідок антигетьманського повстання Директорії УНР. 23 листопада до Наддніпрянщини виїхала друга дипломатична делегація у складі Д. Левицького та Л. Цегельського, що провела перемовини з лідерами Директорії УНР В. Винниченком і С. Петлюрою, котрі схвально прийняли пропозиції галичан щодо возз'єднання. Вже 1 грудня було укладено відомий «передвступний» договір між УНР і ЗУНР, в якому проголошувалося про намір Західноукраїнської Народної Республіки: «злитися в найкоротшій часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою» [2, с. 45]. Водночас, УНР зобов'язувалася прийняти населення та територію ЗУНР як складову частину держави. Зважаючи на певні особливості регіону їй надавався статус територіальної автономії із своїм урядом й армією.

Після проголошення об'єднання виникла нагальна потреба узгоджувати і координувати зовнішню політику державних утворень та їх відомств закордонних справ. Отже, невдовзі відбулася широка нарада за участю представників урядів та дипломатичних служб УНР і ЗУНР, яка прийняла ухвалу про об'єднання передусім закордонних дипломатичних установ у загальноукраїнські.

Проаналізовуючи здобутки та втрати створення та існування загальноукраїнської дипломатичної служби, треба визнати, що цей процес був доволі суперечливим. У серпні 1919 р. міністр закордонних справ УНР В. Темницький відзначив: «інтеграція дипломатичних установ обох держав відбулася похашем, маса справ залишилася нерегульованими. Хоч в засаді прийнято було, що армія і закордонна політика спільні, проте було дві армії і дві закордонні політики» [3, с. 68-69].

Військово-політична і дипломатична співпраця із УНР, яку Антанта не тільки не визнавала, але й вважала своїм противником; війна з Польщею, хоча й справедлива у захист незалежності; спільні з УНР бойові дії проти Добровольчої армії генерала А. Денікіна, – все це ставило ЗУНР у протистояння з Антантою, яка була єдиною силою, що могла позитивно вирішати східногалицьке питання. Зважаючи на військові поразки об'єднаних армій у війні з денікінцями та більшовиками та з метою ліквідації польського фронту, влітку і восени 1919 р. С. Петлюра таємно від галичан розгорнув переговори з Польщею, які 2 грудня закінчилися угодою про визнання Польщею Східної Галичини [4, с. 46].

Отже, укладення договору А. Лівницького з Варшавою та перехід Галицької армії у стан Добровольчої, еміграція уряду Петрушевича за кордон позначили у грудні 1919 р. розрив військово-політичних і дипломатичних стосунків між УНР і ЗУНР [5, с.140-141].

Остаточний кінець дипломатичної співпраці між УНР і ЗУНР практично закінчився Варшавськими угодами між С. Петлюрою та Ю.Пілсудським, яка визначила

неприйнятну для галичан згоду УНР на окупацію Польщею Східної Галичини та відмову від попередніх соборницьких актів. Однак опинившись в еміграції, уряд Є. Петрушевича та його зовнішньополітичне відомство і дипломатичний корпус, розгорнув самостійно активну діяльність спрямовану на відновлення незалежності Західноукраїнської Народної Республіки [6, с. 38].

Таким чином, характеризуючи загалом військово-політичний союз та дипломатичну співпрацю між ЗУНР і УНР, можна стверджувати, що незважаючи на невеликий термін, об'єднання в єдину українську державу відповідало вимогам часу і життєвим інтересам народу двох держав.

-
1. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. 362 с.
 2. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. Нью-Йорк, 1970. 228 с.
 3. Макачук С.А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192 с.
 4. Дацків І. Головні напрями зовнішнього політичного курсу ЗУНР // «БІНТЕЛ» Журнал геополітичної аналітики. № 1 (9), 2018. С. 39-53.
 5. Васильківський Л. Роздуми на схилі життя (IV) / Сучасність. 1969. № 5. С. 103-114.
 6. Дацків І. Основні вектори зовнішньої політики ЗУНР (1918–1923 рр.) та формування дипломатичної служби // Емінак: науковий щоквартальник. 2018. – № 4 (24) (жовтень-грудень). Т. 1. С. 38–42.

ГОНЧАРЕНКО А. В.

*кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет*

РАДЯНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ РОЛІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ЕВОЛЮЦІЇ КОЛОНІАЛІЗМУ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Специфічною «лабораторією», де з урахуванням місцевої специфіки і реалій кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. відпрацьовувалася модель панівного статусу Великої Британії була система колоніалізму, яка в першій чверті ХХІ ст. трансформується в «новий світовий порядок» та нові методи колоніального панування.

Політико-економічне і військове втручання Великої Британії у колоніальні питання переслідувало далекосяжні геостратегічні цілі. Придбання і використання колоній як потужного плацдарму для посилення британської експансії повинно були також сприяти активному проникненню Лондона в Азію та Африку. Методи виконання цього завдання, розроблені архітекторами британської зовнішньої політики наприкінці ХІХ – в перші десятиліття ХХ ст., стали класичною моделлю для дій Великої Британії в інших регіонах світу.

Історіографія політики Великої Британії у колоніальному питанні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у різних її вимірах численна, тому ми обмежимося аналізом найбільш значущих робіт радянських учених.

Одним з перших дослідників даної проблематики є Е. Грімм, який вивчав питання пов'язані з суперництвом провідних держав на Далекому Сході. Його заслуга полягає також у підготовці збірника документів з історії міжнародних відносин на Далекому Сході у 1842–1925 рр., в якому робляться і узагальнюючі висновки автора [1]. Зокрема, історик передбачив посилення Китаю, який в його час був ще слабкою і залежною від іноземних держав країною.

Непряме відношення до даної теми мала і видана в 1929 р. праця В. Беллі, що зачіпає стратегічні питання суперництва великих держав на Тихому океані, яке визначалося ним як боротьба імперій, політика яких мала виключно негативний характер для народів, які вона зачіпала, а також для міжнародних відносин у цілому [2].

У 1933 р. з'явилася робота «Англо-американське морське суперництво», висновки якої мають антизахідний, тобто односторонній характер [3].

Проблеми, пов'язані з колоніалізмом були також порушені у праці Ф. Нотовича, присвяченій дипломатичній боротьбі в період Першої світової війни [4]. Автор також знаходиться в рамках негативної оцінки політики великих держав у колоніях того часу.

Значний внесок у вивчення колоніальної системи зробив С. Тюльпанов, який розробляв дану проблему з точки зору ленінської теорії імперіалізму [5; 6]. На думку історика, «колоніальна система була складовою частиною» світового капіталістичного господарства, сутність і основні риси якої дані в ленінському вченні про

імперіалізм», а «криза колоніальної системи є одна з найважливіших сторін загальної кризи капіталізму».

С. Тюльпанов зазначає, що «...колонії – це країни, насильно позбавлені економічної самостійності та політичної свободи». Акцент на насильництві заплутує питання, тому що не має під собою чітких критеріїв. Одна справа, коли мова йде про оформлення в щось єдине ціле території («країни»), яка в ході завоювання була перетворена на колонію (бурські республіки, Корея), інша справа, коли ми говоримо про такі собі племена або їх сукупності (Африка, Філіппіни), або про добровільну згоду уряду однієї країни на будь-яку форму залежності від іншої (наприклад, щоб заручитися її підтримкою) [5, с. 10-11].

У 60-х рр. ХХ ст. виходить ряд збірників та монографій, присвячених різним аспектам колоніалізму. У цей час розробляється концепція «неоколоніалізму», великий внесок в яку зробили К. Брутенц і В. Солодовников [7; 8; 9-12].

На думку В. Солодовникова, «...після Другої світової війни почався процес ліквідації колоніалізму», проте «терміни знищення імперіалізму і колоніалізму історично не співпали» і «імперіалізм існує без колоній». На зміну колоніалізму приходять «неоколоніалізм», який «можна визначити як стратегію і тактику колонізаторів у період краху колоніальної системи і утворення на місці колишніх колоній суверенних держав» [12, с. 11]. Ця нова стратегія і тактика мала, на думку істориків-марксистів, настільки ж негативний характер, як і класичний колоніалізм. Саме концепція «неоколоніалізму» і

дозволила звернути більш пильну увагу істориків на роль і значення Англії в перетворенні колоніальної системи, що є вкрай важливим для розуміння її сутності.

Вивчення колоніалізму вимагає залучення такого поняття, як імперіалізм. З точки зору марксистської історіографії, що спирається в цьому питанні на ленінську теорію, імперіалізм – це вища стадія розвитку капіталізму, а колоніальна система є його невід'ємною властивістю. Втім, радянські історики були змушені визнати, що імперіалізм може існувати і без колоній.

Проте ленінська теорія про імперіалізм як вищу стадію капіталізму, за якою піде його заміна соціалізмом, не підтверджується на практиці, а колоніальну систему слід розглядати як самостійне явище, яке визначається не тільки соціально-економічними, але й іншими факторами.

У 80-х рр. ХХ ст. у СРСР інтерес до даної теми знову зростає, однак дослідження в цій області характеризуються лише вивченням «імперіалістичної і колоніальної політики» окремих країн. Проте, з'явилися і узагальнюючі роботи, пов'язані з неокolonіальною політикою.

Характерним для радянської історіографії підходом щодо проблеми колоніалізму є робота І. Парфьонова «Колоніальна експансія Великої Британії в останній третині ХІХ століття: рушійні сили, форми і методи», що вийшла в 1991 р. [13]. З точки зору автора, метою Англії було захоплення значної кількості колоній, а британська колоніальна експансія в останній третині ХІХ ст.

знаменувала собою початок періоду колоніального поневолення більшості народів Азії та Африки.

Після розпаду СРСР інтерес до вивчення колоніалізму знову зростає. Проте дослідження, знову ж таки, ведуться в основному в напрямку вивчення історії конкретних країн і регіонів.

Підбиваючи загальний підсумок огляду радянської історіографії проблеми, слід зазначити, що хоча окремі аспекти змін у колоніальній системі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та ролі в них Великої Британії достатньо вивчені, проте, комплексні дослідження, які б враховували також процеси всередині сформованих колоніальних імперій, а також вплив на колоніальну систему нових індустріальних держав, відсутні.

1. Гримм Э. Д. Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1842–1925). Москва : Институт Востоковедения, 1925. 218 с.

2. Белли В. А. Борьба за Тихий океан, политико-стратегический. Москва–Ленинград : Государственное издательство, отдел военной литературы, 1929. 205 с.

3. Иванов Л. Н., Смирнов П. И. Англо-американское морское соперничество. Москва : Институт мирового хозяйства и мировой политики, 1933. 319 с.

4. Нотович Ф. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. Москва : Издательство АН СССР, 1947. Т. 1. 748 с.

5. Тюльпанов С. И. Колониальная система империализма и её распад. Москва : Соцэкгиз, 1958. 258 с.

6. Тюльпанов С. И. Ленинская теория империализма и современный капитализм. Ленинград : Соцэкгиз, 1957. 56 с.

7. Брутенц К. Н. Колониализм без империй. Москва : Знание, 1963. 48 с.

8. Брутенц К. Н. Новая форма порабощения народов. Москва : Политиздат, 1969. 96 с.
9. Солодовников В. Г. Антиимпериалистическая революция в Африке. Москва : Наука, 1967. 313с.
10. Солодовников В. Г. Буржуазные теории и проблемы экономического развития слаборазвитых стран. Москва : Наука, 1961. 87 с.
11. Солодовников В. Г. Вывоз капитала. Москва: Госполитиздат, 1957. 247 с.
12. Солодовников В. Г. Неоколониализм. Теория и практика. Москва : Наука, 1966. 53 с.
13. Парфёнов И. Д. Колониальная экспансия Великобритании в последней трети XIX в.: движущие силы, формы и методы. Москва : Наука, 1991. 190 с.

ДАЦКІВ І. Б., ПРОЦЬ В. В.
Західноукраїнський національний університет

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛОНГИНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО

У розвитку будь-яких історичних подій чи явищ чільне місце займають конкретні особистості, їхні ідеї та вчинки. Через аналіз їх життя та діяльності можна реконструювати правдиву, ідеологічно незашорену картину суспільного життя. Лонгин Михайлович Цегельський (1875-1950 рр.) як активний учасник національно-визвольного руху кінця ХІХ – першої половини ХХ століття і видатний науковець та публіцист мав значний вплив на громадсько-політичну діяльність українських громад, формування державної політики українських урядів у сфері міжнародних відносин. Разом з тим, відсутність в українській історичній науці спеціального дослідження про Л. Цегельського, актуалізує поглиблене вивчення його громадсько-політичної та дипломатичної діяльності, відтворення повної наукової біографії вченого, осмислення його місця і ролі в українській історії. При цьому суттєвим є введення до наукового обігу нових джерел як необхідної умови об'єктивного і всебічного висвітлення біографії визначного історичного діяча. Нарешті, надзвичайно важливим є ознайомлення громадського загалу з літературно-публіцистичною спадщиною ученого, вивчення та популяризації його розвідок. Дослідження має важливе значення не лише для всебічної оцінки творчості ученого,

але й для рельєфнішого відтворення динаміки українського історичного процесу даного періоду.

Лонгин Цегельський народився 29 серпня 1875 року в містечку Камінка-Струмилова на Львівщині). Був нащадком давніх священицьких родів Цегельських і Дзеровичів. Початкову освіту він здобув у Камінці. Потім навчався в Першій державній академічній гімназії у Львові, після закінчення якої вступив до Львівського університету ім. Франца Йосифа на правничий факультет. У 1898 році його скерували до Відня на дипломатичну практику при МЗС, звідки невдовзі його делегували до австрійського посольства в Стокгольмі (Швеція). Відтак по поверненні до Львова Лонгин Цегельський захистив докторську дисертацію з міжнародного права [1, с. 1031].

Ще в студентські роки організаторські здібності, ґрунтовні знання та патріотичні почуття ввели його в середовище найбільш ініціативних молодих діячів, і Л. Цегельський всякчас намагався брати активну участь у всіляких акціях. Отже, ще у 1896 р., будучи студентом у складі австрійської делегації брав участь у Студентському конгресі в Великобританії [2, с. 307].

Значачмо, що в особі Л. Цегельського вдало поєднувався талант юриста, публіциста, письменника та дипломата, який проводив активну парламентську діяльність. У 1908 р., Л. Цегельський стає послом до австрійського парламенту, а вже із 1911 р., обіймає посаду секретаря австрійського парламенту. Він являвся членом комісії закордонних справ, отже неодноразово виїжджав за дорученням цієї комісії в різні держави з дипломатичними місіями. Варто наголосити, що у 1914 р. разом із

С. Бараном у складі австро-угорської дипломатичної місії відвідав Балканський півострів, побывав Бухаресті, а також у Стамбулі. Окрім того, брав участь у дипломатичних поїздках до Стокгольма та Берліна [3, с. 43].

Одночасно будучи депутатом австрійського парламенту та Галицького сейму, Л. Цегельський організовував у 1913 р. Всеслов'янський з'їзду послів. Ініціаторами заходу були чеські політики, з якими д-р Л. Цегельський мав добрі взаємини. На з'їзді йшлося про реформу устрою Австро-Угорської монархії, а також про надання набагато більших прав слов'янським народам.

Після укладення Берестського миру 9 лютого 1918 р., Л. Цегельський часто їздив із дипломатичними місіями до Києва. Він був добре знайомий із провідними діячами Наддніпрянської України, мав приятельські зв'язки із гетьманом П. Скоропадським. Лонгин Цегельський брав активну участь у підготовці й організації Листопадового чину в 1918 р. В період створення першого галицького уряду 9 листопада 1918 р. Л. Цегельський став державним секретарем внутрішніх справ Західноукраїнської Народної Республіки. Пізніше Л. Цегельський обіймав посаду керівника Секретаріату закордонних справ ЗУНР. Загалом він брав активну участь у переговорах у Фастові. 3 січня 1919 року внаслідок яких було укладено попередню угоду про злуку УНР і ЗУНР [4]. Л. Цегельський був у складі галицької делегації на чолі з Л. Бачинським, що їздила в Київ на святкове проголошення злуки українських земель і для роботи на Трудовому конгресу. Після проголошення Акта злуки українських земель Л. Цегельський став одночасно заступником міністра закордонних справ УНР у

Києві [5]. Завдяки своїм знанням іноземних мов і досвіду дипломатичної діяльності Л. Цегельський очолював перемовини з усіма закордонними Надзвичайними дипломатичними місіями [2, с. 320].

13 лютого 1919 року подав у відставку і деякий час жив у Відні. Весною 1920 р. Л. Цегельський за дорученням Є.Петрушевича виїжджає з дипломатичною місією у США. З 1920 по 1921 рр. він очолює посольство ЗУНР у Вашингтоні [6, с. 119].

Використовуючи свої приватні знайомства, мав доручення домогтися визнання ЗУНР Америкою, а також повинен організувати постачання до Галичини боєприпасів і медикаментів. У Нью-Йорку Л. Цегельський створив Тимчасовий головний український рятунковий комітет «Поміч рідному краю» [4] та очолив його. Узимку 1921 р. Євген Петрушевич викликав Л. Цегельського до Відня, де дав йому особливе дипломатичне доручення поїхати в Японію [4].

Коли повернувшись із відрядження до США, він подав у відставку з посади посла, заявивши про свою незгоду з пробільшовицьким курсом, котрий обрав Є. Петрушевич. Певний період Л. Цегельський був викладачем українознавчих предметів в українському відділі протестантської теологічної семінарії у Блуфілді, штат Нью-Джерсі. У Нью-Йорку Л. Цегельський редагував часопис «Український вісник», працював редактором часопису «Шлях». Із 1943 року і до самої смерті був редактором популярного часопису «Америка» [1, с. 1031].

Помер д-р Лонгин Цегельський 13 грудня 1950 року у Філадельфії, у своєму робочому кабінеті, що було, з

одного боку, досить загадково, а з другого, символізувало його активне й невтомне життя. Похований на українському цвинтарі на Факс Чейс біля Філадельфії.

Таким чином, Л. Цегельський був одним із небагатьох українських політичних діячів і дипломатів, особа якого була широковідома поза межами України і користувалася повагою поміж громадських і державних діячів у різних державах. Діяльність Лонгина Цегельського була визначним вкладом у дипломатію України, сприяла її утвердженню на міжнародній арені.

-
1. Довідник з історії України. К.: Генеза, 2001. 1136 с.
 2. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Львів, 2009. 350 с.
 3. Кучабський В. Вага й завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918–1919 року // Дзвони. Львів, 1932. 45 с.
 4. Купчик В. Лонгин Цегельський – речник Української держави. URL : http://postup.brama.com/010828/130_8_1.html.
 5. Купчик В. Лонгин Цегельський – речник Української Держави (життєпис). URL : <http://kupchuk.lviv.ua/index.php?no=21>
 6. Дацків І., Полич М. Лонгин Цегельський в історії української дипломатії (до 140-річчя від дня народження) // Український історичний журнал. 2015. № 3. С. 108–121.

ЗІНЧЕНКО І. Д.

студентка, гр. ІС-01,

Сумський державний університет

(наук. керівник: к.і.н., доц. Зякун Алла Іванівна)

ПІВДЕННО-ЗАХІДНИЙ КОРДОН УРСР В 40-х РОКАХ ХХ ст.: ДЕЛІМІТАЦІЯ ТА ДЕМАРКАЦІЯ

Процес формування та закріплення південно-західних кордонів Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) датується періодом після завершення Другої світової війни, це узгодження та закріплення територіальних питань 1940 р. та приєднання до складу УРСР нових територій, а саме Закарпаття. Проте, зазначений процес був достатньо складним, оскільки територіальні поступки Польщі виступали об'єктом палких дискусій під час конференцій у Тегерані в 1943 р. та Ялті у 1945 р.

Проблема встановлення південно-західних кордонів УРСР полягала у вираженні категоричного протесту польського уряду, який перебував у вигнанні, проте активно підтримувався Великобританією та Францією. Останні навіть висловили позицію щодо входження колишніх польських урядовців до новоствореного уряду Польщі. У той же час, польський уряд у вигнанні здійснював керівництво збройними силами на територіях, що перебували під німецькою окупацією та називалася Армією Крайова. Зазначеним військовим загонам було поставлено завдання щодо супротиву радянським військам у випадку, якщо без

погодження польської влади вони вступають на територію Західної України, яка на той період входили до складу Польщі [1].

Після проведення численних переговорів та дискусій, 16 серпня 1945 р. між Польською народною республікою та Радянським союзом було підписано Угоду про державний кордон, в основу якої покладено лінію Керзона, надаючи перевагу Польщі. Так, на українському боці кордону відхилення складало приблизно 5-8 кілометрів на Схід; виключенням стали землі поблизу м. Крилов та р. Солокія (віддано майже 30 км), а також у районі Немирів-Ялівка (віддано 17 км). У той же час, за межами УРСР залишилися українські етнічні територія Підляшшя, Холмщини, Надсяння, Західної Бойківщини та Лемківщини, що отримало назву «Закерзоння». Фактично кордон повернувся до довоєнного стану, коли Німеччина і Радянський союз розділили Польщу за Пактом Молотова-Ріббентропа [2, с. 4-5].

Ще однією зацікавленою стороною у питаннях розмежування державного кордону з УРСР виступала Румунія. Проте, враховуючи її участь у Другій світовій війні на боці Німеччини, претензії та заперечення Румунії не приймалися до уваги державами-переможницями. Так, питання розподілу державних кордонів між Румунією та УРСР було узгоджено у 1946 р. під час проведення Паризької мирної конференції, а вже 10 лютого 1947 р. між сторонами підписано відповідний договір. Зазначеним договором було встановлено закріплення державного кордону між

сторонами у форматі, що існував станом на 28 червня 1940 р., в результаті чого території Буковини та Південної Одещини належали УРСР [3, с. 36].

До того ж, 29 червня 1945 р. між Радянським союзом та Чехословаччиною було укладено договір про передачу територій Закарпаття до складу УРСР. Оскільки на зазначених територіях переважно проживали етнічні українці, Прага не могла заперечувати можливість їх самовизначення шляхом входження до складу Української держави, якою на той час вважалася УРСР. Після передачі територій Закарпаття, 22 січня 1946 р. було прийнято рішення Президії Верховної Ради про утворення Закарпатської області [4, с. 35-36].

У зв'язку із вищевикладеним можливо зробити висновок, що південно-західні кордони УРСР у 40-х роках ХХ століття сформовано та закріплено на підставі низки міжнародних угод, укладених за результатами Другої світової війни. Варто зауважити, що угоди про визнання державних кордонів, укладені з Польщею, Румунією та Чехословаччиною, забезпечили не лише збільшення українських територій в історичному контексті та об'єднання окремих етнічних українських земель, але й формування державних кордонів, які у подальшому успадковані незалежною Україною.

1. Глюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни. Україна-Польща: важкі питання. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n28texts/ilushyn.htm>. (дата звернення: 14.03.2024).

2. Сорока Ю. Демаркація українсько-польського кордону у 1946-1948 роках. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 35. 2011. С. 4-8.

3. Безега Т.М. Українсько-румунські територіальні суперечності: історичний аналіз та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Вип. 29. 2012. С. 36-42.

4. Міщанин В. В. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття від 29 червня 1945 р. та його вплив на історичну долю краю. *Науковий вісник Ужгородського університету*. № 1 (36), 2017. С. 32-38.

ІВАНОВ І. А.

студент, гр. 311іст,

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

(наук. керівник: к.і.н. Д. Г. Руднік)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДИ НОБУНАГИ ПО ОБ'ЄДНАННЮ ЯПОНІЇ

На початку Нового часу Японія перебувала у стані феодальної роздробленості та постійної ворожнечі між провінціями та окремими феодалами. Це значно послаблювало економічний потенціал держави та підривало її політичну вагу. Окремі князі-даймьо набули значної влади в середині своїх провінцій, вони почали процес розширення своїх територій та зазіхати на столицю. Одним з таких даймьо був Ода Нобунага – майбутній об'єднувач Японії. Саме він та його наступники Тойотомі Хідейоші та Токугава Ієясу послідовно скріплювали країну під власним проводом.

Родина Нобунаги була представником середньої військової знаті та походила від південної гілки роду Ода, формально вони підпорядковувалася самурайському дому Шиба, що в свої часи належали до олігархічної гілки шьогунату Муромачі. Маленький Ода здобув освіту у буддійському монастирі Тенно, тут він опанував грамоту, арифметику та буддійські догми, був вправним у верховій їзді, стрільбі з лука, фехтуванні, тактиці та стратегії [1, с. 29] Вже в 15 років він одружився на дочці Сайто Досана з

Міно тим самим династичний шлюб мав покласти край тривалому конфлікту між родинами [2, с. 28].

По смерті батька у 1542 р. Нобунага стає головою роду. Проте, йому довелося виборювати першість у протистоянні з родом Ямагучі, родом Імагава південною та північною гілками роду Ода, своїм власним дядьком та братами. Ода зміг закріпити статус регіонального гегемона й лідера тільки до кінця 60-рр. XVI ст. [2, с. 29–31; 3, р. 276–278; 4, р.143]. Він починає поступове об'єднання Японії під власною владою. У цей час до Оди доєднуються один з колишніх васалів Імагави на ім'я Мотоясу, який пізніше візьме собі ім'я Іеясу Токугава. Разом вони починають просуватися на схід до провінцій Тотомі, Такеда та Сугура. У 1561 р. Ода набуває авторитету перед домів Такеда та Сінген з провінції Кай завдяки династичним шлюбом. До 1565 р. вплив Оди розповсюджуються до Мікави, яку він згодом віддасть Іеясу. Провінція Міно була звоєнована за допомогою вірного поплічника Тойотомі Хідейоші. Він зміг успішно захопити фортецю Інабаяму, яка прикривала шлях до Міно. Під контролем Оди опинилося майже все східне морське узбережжя країни, що відкривало йому шлях до Кіото [5, р. 134; 4, р. 278; 6, р. 222; 7, р. 65; 8, с. 84–85].

Поки Нобунага займався об'єднанням сходу, в столиці назріла палацова криза через боротьбу придворних кланів за владу. Події в Кіото стали сигналом для Нобунаги. Уже в 1568 р., маючи 50 тис. армії він рушає до столиці, де вбиває заколотників та ставить нового шьогуна Ашікагу Йошіакі. У Кіото Нобунга увійшов як справжній переможець – це був його тріумф, Ода не виглядав як

черговий загарбник міста, він прийшов до Кіото як герой-визволитель. Його війська не грабували та не трошили столицю, не приносили біди та розруху. Сам Ода швидко заручився лояльністю шьогуна та місцевої знаті [1, с. 30; 8, с. 89; 3, р. 279; 4, р. 144]. Можна сказати, що Ода підкорив столицю не стільки у військовому плані, як у ментальному.

Проте, невдовзі між шьогуном та Одою загострилися протиріччя. Шьогун вбачав в успішному полководці свого конкурента в праві на владу, тому вирішує заручитися допомогою місцевих даймьо з кланів Асакура та Адзай, які зраджують Оди поки той перебуває у військовій компанії у провінції Ечідзен. Так складеться перша антиобуназька коаліція. У 1570 р. Ода дає відсіч зрадникам в битві при Анегаві, однак залишки війська Адзай й Асакура тікають до храму Енрякуджі [1, с. 37–40; 9, с. 13; 1, с. 30]. Храм та монастир були досить укріпленими, знаходилися у гірській місцевості, тому напад на нього треба було якісно спланувати, а, окрім того, підвести ідеологічне підґрунтя під час факт нападу на святе місце. Воно мало значний вплив на імператорський та дворянський двір, по суті виконувало волю верховної державної духовної політики. У 1571 р. Енрякуджі було атаковано, бій перетворився на справжню м'ясорубку. Ода не жалів нікого. Було перебито тисячі ченців, а сама святиня спалена. Після цих подій за одою закріпився слава жорсткого антибуддиста та кривавого деспота. Далі сили Оди були спрямовані на інші буддійські храми та релігійні секти. Зокрема, було ліквідовано секту Ікко в провінції Кага. Протягом десяти років тривала війна за фортецю Ішіяма Хонганзі в Осаці та п'ятирічна боротьба з сектантами за замок Ікко в

Нагашімі, що коштувало життя більш ніж 20 тис. противників Оди [1, с. 12–13; 6, р. 279–280; 8, с. 92; 4, р.144; 10, р. 79; 11, с. 229].

1573 р. Ода, після дворічної боротьби з кланом Такеда, де-факто ліквідував інституцію хиткого шьогунату Ашікага, стає новою політичною фігурою у всій державі, яка реально могла возз'єднати країну. Після цього Ода продовжив підкорення країни та боротьбу з провінційними даймьо – знищено дома Асакура та Асаї. У вирішальній битві при Нагашіно 1575 р. було остаточно переміг клан Такеда. Битва відома масовим використанням вогнепальної зброї військами Оди [1, с. 43; 4, р. 145; 6, р. 144; 11, р. 230].

Нас початок 1582 р. Ода Нобунага оволодів третиною усієї Японії й можливо продовжив свої завоювання на далі, якби не подія що в офіційній японській історіографії отримало назву «інцидент у монастирі Хонно». 15 травня Ода Нобунага перебував у замку Азучі, планував урочисто завітати спочатку до Кіото, а пізніше до Сакай разом зі своєю ставкою. Проте, несподівано Оді надходить тривожний лист від Хідейоші, в якому йшлося про необхідність надати йому 30 тис. воїнів для подолання військ Морі. 29 травня Ода прибув до храму Хонно (Кіото), а вже 1 червня він влаштовує звану вечерю з чаюванням. Приблизно о шостій годині вечора з замку Камеяма зі своїм військом виступив один з генералів Оди Акечі Міцухіде, шлях його простягався на захід, але той неочікувана повернув на схід до столиці. Ода Нобунага отримав звістку про заколот завчасно, тому ворожі війська, які оточили храм, вже на ранок наступного дня не були для

нього несподіванкою. Озброївшись луком та списом, Ода вирішив дати бій, однак, отримавши поранення, відступив та зчинився в храмі. Не бажаючи ганебної смерті від руки зрадника, він наказав одному зі слуг підпалити храм разом з ним. Сам Ода вчинив самогубство [8, с. 95-97; 12, р. 40–46]. Так пішов з життя перший великий об'єднувач Японії, не дивлячись на те що в історіографії він часто змальовувався як доволі власний, жорстокий та авторитарний правитель. Однак, ці особисті характеристики Оди не мають заперечувати його здобутків, які заклали фундамент консолідації країни, можливо часто жорстокої та кровавої, проте все ж доволі успішної, й не відому чи можлива була така преформація країни без постаті Оди та його методів і підходів.

Таким чином, можна сказати що перший крок на шляху до об'єднання країни відбувся у 1556–1582 рр. Ода зміг подолати сторічну феодальну розруху та почати поступову консолідацію країни. Переломним моментом на цьому шляху стала ліквітація шьогунату Ашікага, після цього Нобунага став головним військово-політичним лідером держави.

1. Павловський П. Політична діяльність японського полководця Оди Нобунаги // Студентський науковий вісник ТНПУ. 2021. № 46. С. 29–31.

2. Коваленко О. Самурайські хроніки. Ода Нобунага. Київ : Дух і Літера, 2013. 960 с

3. Sansom G. A History of Japan, 1334–1615. Stanford : Stanford University Press, 1961. 442 p.

4. Whitney Hall J. Japan From Prehistory to Modern Times. 2nd ed. Tokyo, 1971. 397 p.

5. The Cambridge history of Japan. Volume 4. Early modern Japan / ed. by John Whitney Hall. Cambridge : Cambridge University Press, 1991. 813 p.
6. Kyger John G., Mason Richard G. P. A Brief History of Japan. Michigan : Tuttle, 1997. 413 p.
7. Kenneth g. Henshall. A History of Japan: From Stoneage to Superpower. 3rd ed. Chippenham : Palgrave Macmillan, 2012. 302 p.
8. Искандеров А. А. Токетомі Хидеесі. 1984. 447 с.
9. Коваленко О. Ода Нобунага в японській антихристиянській літературі на прикладі «Записів про розквіт і падіння Храму південних варварів» // Східний світ. 2009. № 2. С. 10–19.
10. Edwin O. Craig, A. M. Dejiny Japonska. Prague : Nakl. Lidové noviny, 2000. 441 p.
11. Vasiljevová Z. Dejiny Japonska. 1-st ed. Prague : Svoboda, 1986. 603 p.
12. Prasol A. Oda Nobunaga's Death: Causes and Circumstances. 新潟国際情報大学 情報文化学部 紀要. 2014. No. 15. P. 40–46.

МІРОШНИЧЕНКО А. В.

студентка, гр. ІС-01,

Сумський державний університет

(наук. керівник: к.і.н., доц. А. В. Гончаренко)

РОЛЬ ТОМАША МАСАРИКА В СТАНОВЛЕННІ НЕЗАЛЕЖНОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Томаша Гарріга Масарика називають одним із найбільших авторитетів чеського народу, адже він неодноразово виступав за побудову держави, розвиток демократії й брав активну участь у національному відродженні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

За період тривалих подорожей закордон він познайомився із багатьма світовими політиками, включаючи президента США. Поступово коло друзів розширялось, разом з тим просувались певні політичні цілі та плани. У Чехії Т. Масарик заснував партію «реалістів».

Очолив він цю партію не випадково. Завдяки своїм поміркованим політичним поглядам Т. Масарик крок за кроком домагався збільшення автономії, об'єднання чеських земель. Але так було не завжди. До всього цього його підштовхнула Перша Світова ввійна, яка вирувала Європою.

Війна загострила національні протиріччя, прийшла германізація, чехи неохоче воювали за ту владу, яка існувала. Різні політичні угруповання й лідери мали свої уявлення щодо держави, її устрою – хтось склав присягу на вірність цісареві, хтось утримувався від рішень.

За таких бурхливих та невизначених умов Томаш Масарик прийняв єдино вірне рішення – взяти справу у свої руки. Він був впевнений, що правильно буде взяти шлях на побудову нової країни шляхом масивної пропаганди, дипломатичних чітких кроків та тиску [2].

Перше, що було зроблено – Томаш Масарик із своїми товаришами Пржемыслом Шамалом, Вацлавом Боучеком та Едвардом Бенешем створив організацію «*Maffie*».

Т. Масарик, користуючись політичними зв'язками та авторитетом, вирушив до Нідерландів, згодом до Італії просувати свої незмінні прагнення створити незалежну Чехословаччину. Тим часом у Празі члени «*Maffie*» організували внутрішню систему руху опору. Головними завданнями було визначено збір інформації та передача її закордон. Поодинці члени організації займалися пропагандою під прикриттям, зокрема через місцеву пресу.

Першочерговим завданням було окреслено підтримка Європою та Заходом ідеї формування незалежної Чехословаччини. Задля цього Т. Масарик зустрівся у Лондоні з істориком Р. Сітоном-Уотсоном.

Результатом ряду зустрічей у британській столиці стало написання меморандуму «*Independent Bohemia*», який мав би бути озвучений європейським можновладцям. В ньому йшлося про чітку концепцію майбутньої держави. Об'єднана спільна країна чехів і словаків мала би викликати зацікавленість та інтерес до підтримки у західних політичних колах. Проте певні вичікування та напруга між двома націями не зникли.

Інформаційна кампанія набирала обертів. Товариш Томаша Масарика, Ернест Деніс, почав видавати часопис

«*La Nation Tcheque*» в Швейцарії для франкомовної публіки. Водночас планувався й журнал чеською мовою – «*Československá samostatnost*», котрий мав пропагувати ідею незалежності серед емігрантів в Європі. Обидва видання фінансував давній друг Томаша Масарика, американський мільйонер та філантроп Чарльз Крейн.

Діаспора чехів і словаків в Америці відкрито не виявляла бажання воювати за свою країну тому Т. Масарик почав новий етап пропагандистської кампанії. Застосувавши хист до викладання, політик почав читати лекції про небезпеку пангерманізму і знову зустрічався із європейськими лідерами.

Попри всі зусилля перспективи були туманні. Зміни прийшли коли США оголосили війну Німеччині, а ще пізніше відбулось повалення царату у Російській імперії. Відчуваючи сприятливі умови в Росії, Т. Масарик вирушив до Тимчасового уряду.

Томаш Масарик застосував увесь свій хист, досконале знання російської мови, зв'язки з російськими політиками та відточене ораторське мистецтво, все було на боці майбутнього президента. Т. Масарик проводив зустрічі з чеською громадою в Росії, виступав перед студентами Київського університету.

Саме в Києві 6 травня 1917 року відбулися збори чеських та словацьких організацій, котрі висловили свою лояльність Народній Раді. Окрім суспільної підтримки Т. Масарику вдалося головне – Тимчасовий уряд на чолі з А. Керенським не заперечував проти того, щоб чехословацькі військові формування підпорядкувалися безпосередньо Народній Раді [1].

Успіхи чехословацьких збройних формувань на полях боїв і створення власної міні-армії справили на Захід неабияке враження – політичні лідери західних країн усвідомили, що Чехословаччина не лише теоретичний проект, а потужна сила за яку борються тисячі військових.

У Америці Т. Масарик часу не гаяв. Дружба Ч. Крейном приносила свої плоди. Політик познайомився із президентом США Вудро Вільсоном. Завдяки цьому відбулись зустрічі й переговори із чеською та словацькою діаспорами, а Томаша Масарика вітали вже як легітимного і повноправного Президента Чехословаччини.

В Римі паралельно відбулось засідання Народної ради, основною метою якої було транслявання бажань слов'янських народів покинути імперію Габсбургів. Згодом Народну раду визнали США, Велика Британія та Франція. Цей орган набув своєї юридичної сили й фактично став голосом чехословацького народу.

Важливим результатом візиту в США стала «Піттсбурзька угода» – підписана в травні за участі Томаша Масарика. Чеські та словацькі організації підтримали програму єднання. Тепер уявлення про незалежну країну чехів і словаків набувало чітких обрисів.

У жовтні 1918 року було оголошено ще один важливий документ – Вашингтонську декларацію, підписану Т. Масариком, Е. Бенешем та М. Штефаником. Тимчасовий уряд на чолі з Томашем Масариком, спираючись на принципи Вудро Вільсона, історичні права чехів та словаків, принцип самовизначення народів, де факто оголошував на території Чехословаччини незалежну демократичну республіку.

Низка внутрішньо та зовнішньополітичних причин призвели до краху Австро-Угорської імперії. Падіння монархії проходило без кровопролиттів й особливих складнощів. Законом Національного комітету про створення самостійної Чехословацької держави та Зверненням Національного комітету щодо створення незалежної держави було створено незалежну Чехословаччину [3].

Отже, можна простежити, що роль Т. Масарика у становленні незалежної Чехословаччини дійсно важлива й її важко переоцінити. Завдяки талантам, амбіціям, хисту та своїм прагненням в надскладних умовах майбутній президент крок за кроком будував демократію, боровся за свободу і права свого народу. Важливість його ролі пояснюється також тим, в яких умовах доводилось будувати цю країну – різні погляди політичної еліти, пангерманізм, імперіалізм й численні претензії можновладців та політичної еліти стосовно кордонів, земель. Різноманітність поглядів, відсутність одного чіткого уявлення помітно послаблювало зусилля. Багаторічна дипломатична та інформаційна політика Томаша Масарика, як всередині, так і зовні країни приносила свої результати, які й привели в підсумку до незалежності.

1. Мокрик Р. Томаш Гаппіг Масарик: Президент-визволитель. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/10/28/160375/>.

2. Мокрик Р. Чехословаччина – народження демократії на уламках імперії. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5fc686bb8aaad/>.

3. Томаш Гаппіг Масарик. URL: [https://www.chehyvolyni.com.ua/upload/files/MASARYK%20\(1\).pdf](https://www.chehyvolyni.com.ua/upload/files/MASARYK%20(1).pdf).

НАЗАРОВ М. С.

*кандидат політичних наук, доцент,
Сумський державний університет*

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022-2024 рр.

Війна має свою логіку розвитку, вона проходить відповідні етапи, змінюючи як картину поля бою, так і ставлення громадян до війни. Повномасштабне вторгнення рф в Україну у 2022 році суттєво вплинуло як на світові процеси, так і на внутрішньополітичну та соціальну динаміку. Перший рік війни характеризувався як «екзистенційна війна» або «війна за незалежність» і сприймався як боротьба з історичною загрозою, суб'єктивованою в образі рф [1]. Як важливі ознаки цього етапу ми виділяємо високі показники індивідуальної, соціальної та суспільної стійкості, моралі та надії; водночас високі показники дистресу та відчуття небезпеки [2, с. 2]. Ця суперечлива мозаїка сприяла мобілізації суспільства та влади, сприяла багаторівневій самоорганізації суспільства та новим підходам у спілкуванні війська та суспільства [3]. Стійкість громади також зіграла важливу роль на початку повномасштабного вторгнення і дає підстави для встановлення кореляції між стійкістю громади та здатністю спільноти, що збирається, протистояти військовій агресії. Кращі показники стійкості громад безпосередньо впливають на здатність та ефективність територіальних громад України протистояти спробі окупації [4, с. 158].

З середини 2023 року відбулися якісні зміни у стратегічному вимірі військової кампанії в Україні і характер війни став «війною на виснаження» [5]. Основним структурним каркасом війни на виснаження є приблизний паритет на полі бою та неможливість будь-якої зі сторін конфлікту істотно змінити перевагу на свою користь. У такій ситуації змінити «правила гри» може нова технологія (набір технологій) або принципова зміна організації військової кампанії. Найбільш перспективними технологічними напрямками є космічна розвідка, кіберзахист, засоби радіоелектронної та протимінної боротьби, нові підходи до підготовки резервів та роботи з військовослужбовцями [6]. Також важливо виділити сучасні засоби масової інформації (переважно соціальні мережі та месенджери) як важливі технології, які змінюють природу війни [7, с. 10]. Використання цивільними та військовими сучасних гаджетів повністю перетворює російсько-українську війну на конфлікт нового покоління, який відбувається «в ефірі». Також ми маємо доповнити цей перелік OSINT-технологіями та потенційно поширити користувачів цієї технології на все суспільство. У 2023 році все частіше відзначається використання OSINT-технологій цивільними особами в інтересах сектору безпеки і оборони України. Якісне інтернет-покриття та достатній рівень медіаграмотності українського суспільства сприяють використанню інтелектуальних технологій майже інтуїтивно [8].

Характерною рисою кінця 2023 – початку 2024 року є спроби рф дестабілізувати внутрішньополітичну та соціальну ситуацію в Україні. Оскільки з початку війни в

Україні не було проросійських політичних сил, об'єктом уваги стають соціальні проблеми, пов'язані з мобілізацією, рівнем життя, почуттям страху та втрати надії. Інструменти політичного та ідеологічного впливу завжди були в нагоді Росії. Електоральна база, на яку спирався проросійський політичний чи громадський діяч, була переважно представлена населенням східних і південних регіонів України. Багато людей у цих регіонах мають культурні та родинні зв'язки з росіянами, які живуть по той бік кордону. Кремль покладався на лідерів, а не на структури, тому що політика в Україні завжди була дуже персоналізованою. Діяльність деяких ключових політиків і олігархів, які активно просували російський порядок денний, а також певні організаційні структури (партії, медіа-канали та релігійні організації), з якими ці лідери були афілійовані, потребують вивчення. Важливо зазначити, що проросійські діячі діяли на нішевій основі, зосереджуючись на політиці, громадській сфері, релігії тощо. Проте всі вони служили одній спільній меті – дестабілізація ситуації в Україні [9, с. 17].

Зміна характеру військових дій на початку вторгнення рф в Україну та з другої половини 2023 р. дає підстави висунути дослідницьку гіпотезу: з етапу «війни за незалежність» військовий конфлікт переходить на наступний етап – «рутинізація війни». Цей етап характеризується актуалізацією розколу суспільства на активних учасників війни (військовослужбовці та їхні родини, волонтери, чиновники) та пасивних, байдужих людей, для яких війна стала новою нормою.

1. Aliyev, N. (2022). Ukraine's Asymmetric Responses to the Russian Invasion. *PONARS Eurasia*. <https://www.ponarseurasia.org/ukraines-asymmetric-responses-to-the-russian-invasion/>.
2. Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., & Adini, B. (2023a). Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. *Frontiers in Public Health*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>
3. Lebid, A., Vashyst, K., Nazarov, M. (2022). Information Resilience as a Means of Countering the Socio-Psychological Strategies of Information Wars. *International Journal of Media and Information Literacy*, 157-166. <https://doi.org/10.13187/ijmil.2022.1.158>
4. Kупenko, O., Kostenko, A., Kalchenko, L., Pehota, O., & Kubatko, O. (2023). Resilience and vulnerability of a person in a community in the context of military events. *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 154-168. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.14](https://doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.14)
5. Turchin, P. (2023). Empirically Testing Predictions of an Attrition Warfare Model for the War in Ukraine. *SocArXiv*. <https://doi.org/10.31235/osf.io/k5b42>
6. Zaluzhny, V. (2023). The commander-in-chief of Ukraine's armed forces on how to win the war. *The Economist*. <https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war>
7. Albakjaji, M., Almarzoqi, R. (2023). The Impact of Digital Technology on International Relations: The Case of the War between Russia and Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*, 6(2), 1-17. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.2-a000203>
8. Lebid, A., Stepanov V., Nazarov, M. (2023). Use of the OSINT-Technologies for Civil Society Institutions. *International Journal of Media and Information Literacy*, 114-121. <https://doi.org/10.13187/ijmil.2023.1.114>
9. Stoicescu, K., Nazarov, M., Giles, K., & Johnson, M. (2023). How Russia went to war: The Kremlin's Preparations for its Aggression against Ukraine. Research report. Tallinn, Estonia: International Centre for Defence and Security, ISBN 978-9916-709-11-5 (pdf), https://icds.ee/wp-content/uploads/dlm_uploads/2023/04/ICDS_Report_How_Russia_Went_to_War_Stoicescu_Nazarov_Giles_Johnson_April_2023.pdf

ПОРФІЛОВА М. В.
студентка, гр. СР-21,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к. пол. н., доц. С. М. Король)

ЗАРОДЖЕННЯ, ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Історичний розвиток соціальної політики пов'язаний з усвідомленням відповідальності держави та суспільства за добробут кожної людини. Велике значення для розуміння еволюції соціальної політики мають два її виміри – моральний, що втілений в одвічних традиціях допомоги ближньому, доброчинності та юридичний, який полягає у законодавчому закріпленні таких норм.

Історичні аспекти розвитку соціальної політики:

1. Перші бідняцькі закони: «Ордонанс про робітників і слуг» (1349) і “Закон про бідних” (1601) прийняті в Англії.

2. Державні допомоги робітникам, які зазнали каліцтві травм, сім'ям, що втратили годувальника, сиротам (1838) вперше у Німеччині.

3. Фінансування соціальних програм відбувалося з відрахувань працедавців. Британський закон 1848 року долучив до цієї системи приватні страхові компанії.

4. Наприкінці XIX ст. перші спроби наукового підходу до з'ясування причин злиднів.

5. Початок XX ст. Канада та деякі європейські країни запровадили централізовані системи державного ексклюзивного фонду, відповідні адміністративні

структури та соціальні допомоги.

6. Межа XIX – XX ст. в індустріально розвинених країнах запроваджуються нові соціальні програми: безкоштовна освіта та лікування, розвиток системи соціальної допомоги та страхування:

- вперше пенсійне забезпечення шляхом соціального страхування запровадив О. Бісмарк у 1889 р.;

- наприкінці XIX ст. почали вивчати потреби громадян, тобто проводити тестуванні бідності;

- пенсії для людей похилого віку з'явилися на початку XX ст.;

- 1919 р. створена Міжнародна організації праці;

- на межі XIX – XX ст. відбулася зміна концепції соціального захисту. Ліберальна система, яка ґрунтувалася на засадах індивідуалізму, самопомоги та добродійності поступилася місцем парадигмі, яка декларувала певну соціальну відповідальність держави за добробут своїх громадян;

- 50-70 рр. XX ст. зростання ролі держави у формуванні соціальної політики, зокрема розгалуженого соціального захисту [1].

Згідно з класифікацією Європейського Співтовариства, існують дві основні моделі соціальної політики:

Модель Бісмарка – передбачає щільний зв'язок між рівнем соціального захисту та попередньою професійною діяльністю працівника (зокрема, розміром страхових внесків і тривалістю страхового стажу);

Модель Беверіджа – за якою будь-який член суспільства, незалежно від своєї участі в активній

виробничій діяльності, має право на мінімальну захищеність від матеріальних негараздів

Похідними від цих основних моделей соціальної політики є соціал-демократична, консервативна, ліберальна і католицька.

Основним принципом соціал-демократичної (скандинавської, нордичної) моделі є обов'язковість загального соціального захисту, забезпеченого, як правило державним сектором;

У консервативній (континентальній, корпоративній) моделі основним є розгалужене соціальне страхування, яке організовується та фінансується на паритетних умовах. У цій моделі попередня праця визначає подальше соціальне забезпечення індивіда;

Ліберальна модель, на відміну від консервативної, передбачає соціальний захист залишкового типу (тобто члени суспільства повинні бути здатними існувати самі і без допомоги останнього) та обмежена відповідальність урядових структур за це соціальне забезпечення;

Головним принципом католицької (рудиментарної) моделі соціальної політики є ідея допоміжності, яка означає, що найближча інстанція завжди повинна бути відповідальною за вирішення можливих соціальних проблем індивіда [2].

Таким чином, становлення соціальної політики пройшло в своєму розвитку шлях від повного заперечення втручання держави в соціальну сферу до принципу соціально відповідальної держави. Також, обираючи моделі соціальної політики, слід враховувати національні, регіональні, соціально-економічні особливості держави та

переміщати готову модель з однієї країни в іншу не варто (та не можливо).

1. Деріга В. В. Соціальна і гуманітарна політика: навч. пос. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 178 с.

2. Бутник О. О. Аналіз моделей соціальної політики в країнах з розвинутими ринковими відносинами: досвід для України // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 5. Режим доступу : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/33.pdf.

РАГУЛІНА А. В.
студентка, гр. СІ-31,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н. В. М. Король)

СМЕРТНА КАРА ЗА КОДЕКСАМИ ЗАКОНІВ ДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

Створення та існування у Стародавній Месопотамії судових процедур та правових норм мало на меті забезпечення справедливості й моральності, регулювання соціальної поведінки. Особливо важливе місце посідали закони, що стосувалися смертної кари. Вони чітко визначали стандарти покарань за серйозні порушення.

Загалом такі закони містяться в кількох давньомесопотамських кодексах: «Судебнику Шульгі», «Ашшурському судебнику» та «Законах Хаммурапі». В інших: «Судебнику Ліпіт-Іштара» і «Судебнику з Ешнуни» – ми їх не знаходимо. Можливо, через те, що ці судебники не збереглися в повному обсязі до наших часів.

«Судебник Шульгі» визначає жорсткі стандарти смертної кари за деякі злочини. Чітко відзначається, що такий вирок є покаранням за вбивство та розбій [Судебник Шульгі, § 1, 2]. Щодо сексуальних злочинів та випадків зради у сімейному житті, то судебник встановлює смертну кару за згвалтування та усвідомлену добровільну зраду дружини чоловіку. Ці закони свідчать про велику увагу, котра приділялася захисту жіночих прав і дівочої честі, а також про гендерно-зумовлені відмінності у суспільній відповідальності за зраду: *«Якщо дружина авілума за*

власним бажанням звабила іншого авілума, і він на лоні її ліг, ця жінка має бути вбита, чоловік же повинен бути звільнений» [Судебник Шульгі, § 6, 7].

З «Судебника Шульгі» ми розуміємо, що смертна кара тоді була стримуючим фактором у суспільстві. Вона існувала, покладаючи великий акцент на покарання за серйозні злочини та порушення загальноприйнятих соціальних і моральних норм.

«Судебник Хаммурапі» також визначає жорсткі та чіткі стандарти смертної кари за здійснені злочини. Зокрема, за непідтверджені доказами свідчення в суді та обвинувачення у вбивстві та власне також і за саме вбивство, а ще за чаклунство, крадіжки, викрадення людей, пограбування, фізичне насилля та невиконання своїх обов'язків [Закони Хаммурапі, § 1-3, 6, 8, 11, 12, 14, 130, 153, 198].

Як ми бачимо, ці положення свідчать про нещадність та жорстокість «Законів Хаммурапі», а також про високий ступінь регулювання різних аспектів життєдіяльності суспільства в ті часи.

«Ашшурський судебник» має схожість за змістом параграфів із «Законами Хаммурапі». Він визначає стандарти судового процесу та вирішення різних правових нюансів при застосуванні смертної кари у випадках насильства над жінкою, подружньої зради, чаклунства, крадіжок, вбивства. Також є закон, у котрому говориться про нанесення шкоди вагітній жінці: *«Якщо авілум вдарив дружину авілума і заподіяв їй викидень, слід вчинити з дружиною авілума, який завдав викидень дружині іншого авілума, так, як він вчинив з нею. За її плід він повинен*

відшкодувати життя за життя» [Ашшурський суддебник, §50].

Загалом особливістю давньомесопотамської правової системи була присутність в ній принципу таліону, чітку суть якого розкриває вислів: *«Око за око, зуб за зуб»*.

Аналізуючи тексти, можна впевнено сказати, що закони, які стосувалися смертної кари, у розглянутих стародавніх кодексах законів («Суддебнику Шульгі», «Законах Хаммурапі» і «Ашшурському суддебнику») були дуже жорстокими.

Загальний висновок щодо аналізу суддебників полягає в тому, що в державах Давньої Месопотамії смертна кара була важливим елементом судової системи, що спрямовувалася на підтримання соціального порядку та стабільності, а також для запобігання серйозних злочинів. Детальність та жорстокість кодексів є свідченням високого ступеню регулювання різних аспектів суспільства в ті часи.

1. Суддебник Шульгі // Луговий О. М. Історія Стародавнього Сходу: навч.-метод. посіб. Частина I. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2020. С. 139-142.

2. Закони Хаммурапі // Луговий О. М. Історія Стародавнього Сходу: навч.-метод. посіб. Частина I. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2020. С. 143-174.

3. Ашшурський суддебник // Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу: посібник для студентів історичного факультету. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 149-156.

КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

АНТОНЕНКО П. Ю.

*студент, Житомирський державний
університет ім. Івана Франка
(наук. керівник – д. і. н., проф. В. О. Венгерська)*

КОРЕНІЗАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА В 1920-1930-х РОКАХ

Розвиток українського мистецтва 1920 – на початку 1930-х рр. є важливою частиною концепту «українського національного відродження», який традиційно окреслюється хронологічними межами другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття і є цілісним процесом піднесення українського національного руху. Досліджуваний етап тісно пов'язаний з розвитком української національної свідомості під час Української революції 1917–1921 рр.

Період національного відродження, що охопив в другій половині 1920-х років більшість сфер громадського і культурного життя, був проголошений тогочасними партійними діячами результатом тієї національної політики, яку проводили ВКП(б) та КП(б)У в Україні, і щодо якої, зазвичай, вживався термін «українізація». Тривалий час у радянській, а пізніше і в українській історіографії українізація тлумачилася як різновид політики так званої «коренізації», що проводилася в Україні з метою зміцнення радянської влади. Проте творчі потуги української нації набули свого розвитку в умовах

нетривалого періоду української державності у 1917–1920 рр. Процес був настільки динамічним, що продовжував розвивався, незважаючи на великі втрати серед української інтелігенції, на масштабну еміграцію культурних діячів за межі УСРР. Процес розвивався далі по висхідній без жодного впливу на нього КП(б)У. На думку історика Я. Дашкевича, «не громадсько-культурний розквіт був наслідком українізації, а навпаки натиск української національної стихії на партію був настільки сильним, що вона змушена була піти на національну реформу під дезорієнтуючою назвою українізації» [1, с. 4].

Курс на політику «коренізації» було започатковано доповіддю Й. Сталіна «Про національні моменти в партійному і державному будівництві» 23 квітня 1923 р. на XII з'їзді РКП(б), яка вміщувала так звану формулу «коренізації» наступного змісту: «Для того, щоб Радянська влада стала і для інонаціонального селянства рідною, – необхідно, щоб вона була зрозуміла для нього, щоб вона функціонувала рідною мовою, щоб школи та органи влади будувалися з людей місцевих, які знають мову, звичаї, побут неросійських національностей» [2].

Після XII з'їзду РКП(б) коренізація стала офіційно проголошеним державним курсом, обов'язковим для всіх членів партії. У червні 1923 р. Раднарком УСРР ухвалив постанову «Про заходи у справі українізації в шкільно-виховних та культурно-освітніх установах», у вересні того ж року було видано декрет ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови». Питання щодо проведення українізації перебували у центрі уваги партії, зокрема

березневого і квітневого 1925 р., червневого 1926 р. пленумів ЦК, з'їздів та конференцій КП(б)У.

Основний зміст українського варіанту «коренізації» передбачав залучення корінного населення республіки до сфер державного і господарського управління, врахування національних критеріїв у процесі кадрового забезпечення партійного та державного апаратів, громадських організацій, запровадження в установах української мови, організацію мережі шкіл, закладів вищої освіти, видавничої справи українською мовою, вивчення традиційних українських обрядів і звичаїв, соціально-політичних і історико-побутових умов розвитку України, а також керівництво партії розвитком української радянської культури.

Займаючи важливе місце в радянській модернізації суспільства, національно-культурна політика більшовиків ні в якому разі не виступала певною самоціллю. За оцінками М. Коропатника, Комуністична партія вирішила «укорінитися» на національних окраїнах за офіційної державної підтримки на місцях. Крім того, політика «коренізації» не лише допомагала компартійному керівництву посилити свій авторитет серед місцевих жителів, а й створювала умови для прискорення процесу побудови індустріального суспільства, що й було стратегічним завданням більшовиків [3, с. 78–79].

Українізація припинилася раптово у січні 1933 р. після прибуття в Україну особистого представника Й. Сталіна П. Постишева, завданням якого була корекція курсу національної політики та очищення лав Комуністичної партії від національно свідомих елементів.

Основною метою національної політики Москви відтепер була ліквідація національного змісту української культури.

Таким чином, політика коренізації (українізації), проведена радянською владою і Комуністичною партією у 20-30-х рр. ХХ ст., фактично була втіленням права українського народу на рідну мову та самобутню культуру. У той же час, українізація не була актом доброї волі з боку партії щодо української нації. Скоріше її можна розцінювати як своєрідний компроміс, добре продуманий тактичний політичний хід ВКП(б) та КП(б)У, зумовлений натиском національно-свідомих українських сил і прагнення міцно закріпитися в Україні. У тій складній ситуації, що склалася в СРСР в 1920-х роках, українізація була своєрідним засобом остаточного оволодіння політичною ситуацією на українській території. Крім того, це була спроба опанувати процес національного відродження в Україні, що становив загрозу для більшовицької влади і спрямувати його в русло соціалістичного будівництва. «Побічним» ефектом політики коренізації в Україні став подальший розвиток українського художнього та театрального мистецтва, поява кіномистецтва, розквіт української мови та літератури.

1. Дашкевич Я. Р. Політичне ошуканство чи провокація?... Крах українізації 20-х – 30-х рр. *Літературна Україна*. 1990. 4 жовтня. С. 4.

2. Кульчицький С. Під гаслом коренізації. *Тиждень*. 2018. 10 червня. URL: <https://tyzhden.ua/pid-haslom-korenizatsii/>

3. Коропатник М. М. Політика «коренізації» 1920–1930-х років в Україні та окремих регіонах Росії: триумф і трагедія українського відродження. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5. С. 75–92.

АНТОНОВ Є. М.
студент, гр. ІС-21,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н, доц. Н. В. Лобко)

ІЛЛЯ РІПИН – УКРАЇНСЬКИЙ ХУДОЖНИК

Сьогодні, для українців, досить гостро стоїть тема культурної спадщини. Спочатку через колонізацію Російською імперією, а потім окупацію Радянським Союзом, знання і розуміння того який культурний здобуток є в Україні – розмите. І маючи вже більше 30 років незалежності, у нас досі виникає багато дискусій щодо приналежності того чи іншого культурного діяча до української національної культури.

І все це через абсолютно абсурдну ідею «братських народів», яку українцям нав'язували багато століть. Через цю ідеологію знищувалось усе, що мало прояви будь-якої, не російської, національної ідентичності. Встановлювались рамки та заборони, а за намагання побороти їх, діячів культури або відправляли в заслання, або безжалюбно вбивали.

Звісно були ті хто приймав ці установи, і творив в окреслених рамках. Проте залишались й ті хто намагався цю систему побороти. Таким митцям було не легко, і нерідко доходило до тих самих заслань, або вбивств. Тим кому пощастило більше продовжували свою боротьбу.

Одним з таких митців був Ілля Юхимович Ріпин, творчий спадок якого усіялько намагається присвоїти Росія. Виникають дискусії у двох питаннях: 1) щодо прізвища; 2)

щодо приналежності до культури України чи Росії. Саме на ці запитання я спробую відповісти.

Існує багато фактів на підтвердження того, що він був українським митцем, який творив для українського народу. І почати, звісно, варто з походження Іллі Ріпина.

Майбутній живописець народився 1844 року в місті Чугуєві, тоді Харківська губернія, в родині, що походила від стародавнього козацького роду на прізвище Ріпа [1, с. 1579]. І саме тут виникає дискусія. То Ілля Юхимович, насправді, Рєпін чи Ріпін.

Насправді правильний варіант лише один – Ріпін. Це дуже легко пояснюється і доводиться двома фактами: 1) саме так підписував свої роботи автор, але з тогочасним правописом прізвище писалось через літеру «Ѣ», яка вимовлялась як «і»; 2) вже як згадувалось митець походив з козацького роду з прізвищем Ріпа, звідси – Ріпін. А став він Рєпіним через перекручену вимову російською, вистачить порівняти такі слова як ліс (*лѣс*), ріка (*рѣка*), дід (*дѣд*) з їхніми відповідниками в російській [2].

Наступною проблемою пов'язаною з дослідженням діяльності Іллі Ріпина є культурна приналежність. Уже було зазначено, що його спадок намагається привласнити Росія, що почалось ще за його життя. І, мабуть, головним аргументом на це є те, що Ілля Ріпін навчався, жив і працював на території Росії. Проте цього, все ж, не достатньо для того, щоб вважати його російським. Бо не він один таким був, згадаємо того ж Т. Г. Шевченка, який так само навчався, жив і писав там, проте його не називають російським поетом.

З Шевченком так сталося, бо він був напрочуд прямий у своїй творчості, не боявся писати все, що думає про Росію, і через це був неодноразово засланий. Звісно після цих заслань його не могли називати російським, бо тоді чому ж його карали? А от з Ріпиним було по іншому, але це не означає, що його почали називати російським через «любов» до Росії.

На противагу прямолінійному Шевченку, Ріпин, якщо так можна сказати, діяв підпільно. Він ніколи не виступав прямо проти влади, але крізь його творчість тягнулась лінія з антиросійським, або проукраїнським підтекстом. Ну і загалом Ріпин дуже часто звертався до українських мотивів у своїй творчості.

Якщо говорити саме про антиросійський підтекст у творчості Ріпина, то він завжди був прихованим. Ось наприклад полотно «Бурлаки на Волзі», наче звичайна інтерпретація сцени яку він побачив прогулюючись з другом берегом річки Волги. Проте якщо звернути увагу на деталі, то ми бачимо цікаво вистроєну композицію. Складається враження ніби бурлаки тягнуть російський пароплав. Є припущення, що цим він намагався зобразити різницю між росіянами (пароплав) та іншими народами які населяють імперію (бурлаки), тобто їхню нерівність. Також цікавою деталлю є перевернутий прапор, а у морській справі перевернутий стяг віщує лихо.

Ще однією відомою роботою Іллі Рєпіна є «Іван Грозний та його син», вона відома ще як «Іван Грозний вбиває свого сина». Перед нами постає моторошна сцена – московський цар, Іван Грозний, тримає на роках свого мертвого сина. Ілля Ріпин тут зобразив царя злочинцем -

вбивцею сина. Цим твором митець намагався передати бачення всіх страшних злочинів московського самодержавства над поневоленими народами [1, с. 1580].

Хоч і наведено всього два приклади з творчості Іллі Ріпина, але цього досить, щоб побачити його ставлення до Росії. Звісно це не єдині приклади, можна ще згадати твір «Царівна Соф'я» з її божевільним поглядом. У російських джерелах її описують як непохитну та цілеспрямовану жінку, проте, якщо бути чесним, то дивлячись на картину виникає тільки почуття страху.

Проаналізувавши вище перераховане вже з впевненістю можна казати, що Ілля Ріпин – український митець. Проте останню крапку в цій проблемі може поставити тільки одне – лист-заповіт до українців. Всього одна фраза: «Я Ваш, я не їх» [3, с. 17] - не залишає сумнівів у питанні національної приналежності Іллі Ріпина.

Один із провідних світових музеїв мистецтва - Метрополітен - визнав художників Іллю Ріпина, Архипа Куїнджі та Івана Айвазовського українськими митцями.

1. Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, Буенос Айрес 1963, Т. 6.

2. Спецпроект «Справжні». Ілля Ріпин: художник, якого намагається привласнити росія. URL:<https://filter.mkip.gov.ua/illya-ripin>.

3. Ладижинський В. Українські митці в Парижі. *Нотатки з мистецтвознавства*. 1973. №13. С. 17-34

ГВОЗДИЦЬКА С. М., ЄСІН А. І.
*вихованці гуртка «Етнографічне краєзнавство»,
КЗ СОР «Обласний центр позашкільної освіти
та роботи з талановитою молоддю»
(науковий керівник: Н. В. Олійник)*

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ВИТИНАНКИ НА СУМЩИНІ

Одним із унікальних видів народного мистецтва України, що має глибокі й багаті традиції, є витинанка. Витинанка – це сюжетна, орнаментальна прикраса, ажурно витята ножицями або спеціальними художніми інструментами з білого або кольорового паперу.

Поширення українських народних витинанок відбулося наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., їх використовували як прикраси сільських хат, оздоблюючи ними вікна, сволоки, стіни, полиці для посуду. Витинанки приурочували до календарно-обрядових та родинно-побутових свят.

Дослідники зазначають, що термін «витинанка» вперше з'явився в літературі в 1913 році, до цього часу ажурні вироби з паперу мали регіональні назви, зокрема – «узори», «зірочки», «вазони», «козаки», на Сумщині побутувала найуживаніша назва – «квіти» [1; 4].

На сучасному етапі відродженням та популяризацією мистецтва витинанки на Сумщині займаються народні майстрині Валентина Коздровська, Світлана Бідна, Любов Ярцова та ін.

У 1996 році народна майстриня Валентина Коздровська першою в Сумській області на професійному рівні почала вивчати регіональні особливості української витинанки Слобожанщини та популяризувати цей вид мистецтва. У своїх роботах вона дотримується традиційності та регіональності. Найпоширенішим символом її творів є «Дерево життя», що уособлює Богиню-Берегиню, зображує його майстриня у вигляді букета, вазона чи стилізованого дерева з доповненням зображень птахів, тварин, людей. Витинанки майстрині характеризуються симетричністю, виконані в одному або кількох кольорах, їх центральним елементом є крупна контурно-силуетна форма, що притаманна для нашого регіону. Окремим оригінальним напрямом її робіт є витинанки присвячені рідному місту – серія аркушів «Архітектурні пам'ятки Сум» [2].

Фото 1. Витинанки з персональної ювілейної виставки Валентини Коздровської «Паперове мереживо Сумщини» в Сумському обласному художньому музеї ім. Н. Онацького (2024 р.)

Роботи народної майстрині Світлани Бідної вирізняються складністю виконання та багатством символіки. Використання традиційних українських орнаментів, зокрема, присвячених побуту українського народу робить їх впізнаваними та унікальними. Однією з найяскравіших робіт Світлани Бідної є витинанка «Трансформація життя», створена в 2023 р., вона відображає зміни в свідомості людей, викликані російсько-українською війною, є символом єдності й незламності українського народу.

Фото 2. Витинанка «Трансформація життя»

Центральним елементом витинанки є образ дівчинки-українки – України, Берегині, Захисниці, яка тримає тризуб – символ державності і колоски – символи врожаю. Під захистом Матері-Берегині знаходяться діти, які є збірним образом усіх українців; вони тримають у руках коровай – символ життя і щастя.

Коровай знаходиться на рушнику, орнаментованому за мотивами кралевецького переборного ткацтва. Також серед орнаментів витинанки є птахи та рослини, яким майстриня надає особливого оберегового змісту, зокрема, голуби – символ любові й повсякденного життя, калина – символ дівочої краси та сімейності, дуб – символ чоловічої сили, соняшник – символ тепла

й сонця, барвінок – символ міцної та дружньої родини. Важливим елементом роботи є дерев'яна іграшка Сіверщини, вона виступає символом пам'яті про заслуженого майстра народної творчості Ігоря Білевича, який займався дослідженням і відродженням традиційної української дерев'яної іграшки та загинув, захищаючи Україну.

Витинанка «Трансформація життя» є не лише мистецьким твором, що наповнений патріотичним змістом, а й потужним оберегом і меседжем, що спрямований на припинення війни та відновлення миру в Україні, це художнє вираження надії на переможне майбутнє нашої держави.

Народна майстриня Любов Ярцова у своїх роботах використовує символи та орнаменти, що характерні народному мистецтву Слобожанщини, а особливо рушникам, у творчих доробках переважає використання рослинних мотивів. Особливостями її витинанок є перехід від мініатюрних до 3-х метрових композицій.

У 2019 році до дня міста Суми Любов Ярцова разом з Ярославою Мудровою та Аліною Свирид створили найбільшу паперову витинанку в Україні «Сумські береги», довжина якої 30 метрів. Витинанка виконана як

королевецький рушник, основними її орнаментами є «Дерево життя» та «Берегиня роду». Над реалізацією проєкту майстрині працювали упродовж трьох місяців. Виріб зафіксований та внесений до «Книги рекордів України» [3].

Фото 3. Фрагмент витинанки «Сумські береги»

У 2023 р. майстриня презентувала унікальну виставку «Мережана абетка», на якій були представлені витинанки з літер, що вписані в слобожанські рослинні мотиви.

Фото 4. Витинанки «Мережана абетка»

Роботи Любові Ярцової також можна побачити на вікнах деяких будівель міста Суми. Наприклад, у березні 2024 року, у дружньому до жінок і дівчат просторі «Вільна» майстриня разом із учасницями майстер-класу

виготовили витинанки для оздоблення одного з офісних приміщень міста. «Ідея композиції створена на основі прикраси «Верижця», знайденої на території Сумщини, її копія є в приватному музеї «Причал Одісея» – розповіла Любов Ярцова.

Майстриня інтегрує мистецтво витинанки у повсякденні предмети побуту, тим самим демонструючи його потенціал у сучасному дизайні. Зокрема, оздоблює витинанками чашки, футболки, біжутерію тощо. Її підхід сприяє популяризації витинанки як унікального виду народного мистецтва.

Витинанка завжди була носієм культури, традицій та духовних цінностей українського народу. Під час російсько-української війни її роль набуває особливого значення, перетворюючись на потужний інструмент моральної підтримки та збереження національної ідентичності. Витинанки в складних умовах сьогодення стають важливими оберегами, що дарують надію і віру в майбутнє.

1. Ковальов О. Є. З історії розвитку мистецтва витинанки. *Сівєрщина в історії України*. Вип. 11. 2018. URL: [http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/180729/84-](http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/180729/84-Kovalyov.pdf?sequence=1)

[Kovalyov.pdf?sequence=1](http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/180729/84-Kovalyov.pdf?sequence=1)

2. Майстри витинанки. Валентина Коздровська. URL: <https://cnt.sumy.ua/maistry/15/>

3. Національний реєстр рекордів України. URL: <https://nationalrecords.world/najbilsha-vitinanka-z-paperu-sumski-oberegi/>

4. Писаренко Т. В., Петренко І. М. Українська витинанка як декоративно-прикладне мистецтво. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/6064/1/1%202016.pdf#page=254>

ГЛУШЕНОК Н. М.

кандидат історичних наук, доцент,
Національний транспортний університет

ВИСВІТЛЕННЯ СТАНУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Формування висококваліфікованого фахівця вимагає забезпечити його багатокомпонентною системою як інтегрованих різнопредметних знань, так і особистісних якостей. Автори праці «Міждисциплінарна інтеграція як один із ефективних засобів фундаменталізації вищої освіти», стверджують, що лише на основі міждисциплінарної інтеграції можливо усвідомлено використовувати потенціал фундаментальних і гуманітарних дисциплін для цілісного, комплексного розв'язання професійних завдань [1, с. 134-141].

Г. Онкович простежує історію поняття міждисциплінарна інтеграція. Так, «інтеграція» походить від латинського *integratio* – відновлення, поповнення, цілий, тобто щось ціле, яке було з певних причин зруйноване, втратило свою цілісність, але потім відновило її завдяки взаємодії між елементами цього цілого [2, с. 74].

Перше офіційне визначення з'явилося 1961 року в педагогічному словнику та трактувалось як «взаємне узгодження навчальних програм, зумовлене системою наук і дидактичною метою» [3, с. 156]. У конкретному ж значенні міждисциплінарні зв'язки є виявом фактичних зв'язків між різними навчальними дисциплінами, що встановлюються під час навчання або у свідомості

особистості. Якщо розглядати підхід до трактування міждисциплінарних зв'язків як прояву дидактичного принципу систематичності, що відображає загальне філософське поняття про зв'язок явищ і узгоджується з фізіологічним і психологічним поняттям про системність у роботі мозку, то як і всі інші дидактичні принципи, він обумовлює певну структуру змісту освіти, систему методів, засобів і форм навчання, спрямованих на формування світогляду індивіда, його переконань, особистісних якостей [4, с. 158].

Серед багатьох умов професійного розвитку особистості, вважає І.М. Козловська, на перший план виходять схильність і здібність до відповідного виду діяльності, які зумовлюють ефективне професійне навчання, інтерес до професії і задоволення від обраної професійної діяльності [5, с. 50]. Важливим наслідком інтеграції, вважає І.М. Козловська, є те, що вона сприяє узагальненню, ущільненню та зростанню інформаційної ємності наукового знання, тобто окремі поняття, закони і теорії переходять у ранг загальних і дозволяють пояснити більше число конкретних властивостей і зв'язків [6, с. 211].

Досліджуючи міждисциплінарні зв'язки, Г.В. Ткачук наголошує, що саме поняття міждисциплінарних зв'язків є багатофункціональним. Воно розглядається і як дидактичний засіб розв'язку навчально-виховних завдань, і як педагогічний принцип. Поряд із багатофункціональним характером зв'язків доцільно відмітити і багатозначність їх змісту, оскільки вони не обмежуються змістом, методами і формами організації навчання. Такі зв'язки глибоко проникають у структуру освітнього процесу і в кінцевому

рахунку орієнтовані на особистість студента, сприяючи його всебічному розвитку [4, с. 159].

Досліджуючи інтегративну складову освіти, Є.А. Клепко, вважає, що методи універсалізації та енциклопедизації інформації за наявного обсягу інформації, який щоденно зростає, стають неефективним [7, с. 26].

Такої ж думки дотримуються автори праці «Фундаменталізація професійної підготовки у вимірі європейського освітнього простору», зазначаючи, що важливим компонентом інтегрування знань є виділення у змісті освіти фундаментальних, генералізуючих понять, теорій та законів, за допомогою яких виявляються існуючі у системі причинно-наслідкові та корелятивні зв'язки [8, с. 7-13].

Таким чином, говорячи про інтеграцію, у педагогічних роботах мається на увазі не лише віднаходження системи знань, яка демонструє єдність науки. Інтегративні процеси у педагогіці покликані забезпечити фундаментальність освіти, тобто, «не допустити втрати часу у підготовці молодого покоління до майбутнього, яке нікому не відоме» [7, с. 79].

Так, у праці «Інтегральний підхід до аналізу проблем професійної освіти» О. Вознюк, веде мову про два своєрідні цільові парадигмальні полюси професійної освіти: підготовку вузького спеціаліста, компетентного у своїй вузькій галузі (парадигма вузькопрофесійної освіти) і формування цілісної гармонійної особистості (гуманістична парадигма). Дослідник аналізує головні проблемні аспекти розвитку універсального

багатовекторного спеціаліста. А саме: 1) розробка інтегральних навчальних курсів, які б у єдиному навчально-професійному просторі поєднували досягнення багатьох наук; 2) розвиток у майбутніх фахівців сфери чуттів і багатого рольового репертуару; 3) формування самосвідомості майбутнього фахівця; 4) формування позитивної внутрішньої мотивації вихованців до навчальної та професійної діяльності, що реалізується шляхом формування їх творчої особистості; 5) розвиток творчих здібностей майбутнього фахівця, що зумовлюється синергетичним принципом «талант - це сума талантів і здібностей», оскільки основою для всіх спеціальних здібностей є загальні здібності [9].

Автори праці «Фундаментальна підготовка в сучасному університеті: традиції та перспективи» також акцентують увагу на створенні нового покоління проблемно орієнтованих курсів, реалізація яких потребує від студентів та викладачів міждисциплінарного синтезу і об'ємного поліпредметного системного бачення [10].

1. Дмитриченко М. Ф., Хорошун Б. І., Язвінська О. М., Глушенок Н. М. Міждисциплінарна інтеграція як один із ефективних засобів фундаменталізації вищої освіти. Фундаменталізація професійної підготовки у вимірі Європейського освітянського простору // Педагогіка і психологія, проблеми освіти: зб. наук. праць / ред. колегія: М.Ф. Дмитриченко (гол. ред.), Н.М. Глушенок, М.О. Хмелевський та ін. Київ: НТУ, 2010. 220 с.

2. Онкович Г. Міждисциплінарна інтеграція в гуманітарних дослідженнях // Вища освіта України. 2009. № 1. С. 73-81.

3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.

4. Ткачук Г. В. Теоретичні і методичні засади практично-технічної підготовки майбутніх учителів інформатики в умовах змішаного навчання. Дис. док. пед. наук: 13.00.02 - теорія та методика навчання (технічні дисципліни) / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 447 с.

5. Козловська І. Розвиток особистості майбутнього фахівця в контексті інтегративного підходу. Актуальні проблеми вищої професійної освіти: збірник наукових праць / за загальною редакцією Л. В. Барановської. Київ.: НАУ, 2022. С.48-50.

6. Козловська І. М. Теоретичні та методичні основи інтеграції знань учнів професійно-технічної школи. Дис. док. пед. наук: 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти. Київ, 2001. 464 с.

7. Клепко Є. А. Інтегративна освіта і поліморфізм знання: монографія. Київ - Полтава - Харків, 1998. 360 с.

8. Дмитриченко М. Ф., Русановський О. К., Сидоренко В. К., Терещук Г. В. Фундаменталізація професійної підготовки у вимірі європейського освітнього простору // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: збірник наукових праць. Харків: УІПА, 2005. Випуск 9. С.7-13.

9. Вознюк О. Інтегральний підхід до аналізу проблем професійної освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. № 2. 2009. С. 11-20.

10. Бабак В., Лузик Е. Фундаментальна підготовка в сучасному університеті: традиції і перспективи // Вища освіта України. 2003. №1. С. 78-83.

ДЕГТЯРЬОВ С. І.

*доктор історичних наук, професор,
Сумський державний університет*

ПРОЕКТ БАТУРИНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Епоха Просвітництва значною мірою вплинула на розвиток університетської освіти по всій Європі. Не минули ці впливи і Російську імперію, і, зокрема, національні регіони, які були інкорпоровані до складу цієї імперії. У 1755 р. було відкрито Московський університет. У цей же час на українських землях також починають розповсюджуватися ідеї заснування таких закладів. На цей момент тут існував лише один вищий навчальний заклад – Київська духовна академія, яка, знаходилася у підпорядкуванні духовної влади. Ця інституція не могла задовольнити попит населення (у першу чергу представників привілейованих верств) на вищу освіту повною мірою. У цей період в українському суспільстві лунали непоодинокі скарги на недосконалість і відсталість освіти, брак гімназій і університетів. Але в умовах Російської імперії для більшості представників української шляхти, яка здебільшого була незаможною, освіта надавала змогу зробити службову кар'єру та адаптуватися до імперської суспільної моделі [6, с. 91-92].

В історіографії рідко згадувалися непоодинокі ініціативи щодо створення університетів, які надходили до владних кіл знизу, від представників дворянства, міщан тощо. Переважна більшість таких ініціатив владою

відкидалися, інколи доволі категорично. У науковій літературі про це дослідники згадували побіжно у контексті вивчення історії освіти, меценатської діяльності окремих діячів, колоніальної політики російського уряду тощо [3-5; 10; 12; 14]. Дещо більше уваги таким проектам, зокрема і проекту Батуринаського університету, приділяли увагу у своїх дослідженнях В. Кравченко [6], О. Радул [11], А. Васильчиков [2], І. Медведєв [7].

У XVIII ст. виник доволі потужний суспільний запит на університети світського характеру. Ініціатором першого проекту такого університету став останній український гетьман Кирило Григорович Розумовський. Його автором у 1760 р. став Григорій Теплов. Протягом наступних чотирьох десятиліть з'являлися й інші подібні проекти (український історик О. Путро говорить про 9 проектів – у Києві, Чернігові та інших містах). У 1765 р. намісник Малоросії граф П.О. Румянцев-Задунайський мав проекти щодо заснування університетів у Києві та Чернігові [12, с. 201]. А у 1781 р. він же підтримав проект відкриття університету в Глухові [6, с. 95]. Висловлювалося багато побажань про заснування університетів з боку українських еліт Гетьманщини під час роботи Законодавчої комісії у 1767-1768 рр. Ці побажання не були реалізовані у вигляді проектів. Зокрема у своїх депутатських наказах козацька старшина і шляхта переяславського, чернігівського, київського, глухівського, стародубського, ніженського, батуринаського, сумського полків домагалися відкриття університетів на українських землях (на території Гетьманщини та Слобідської України). Як правило, у цих пропозиціях не конкретизувалося місце розташування

майбутніх університетів, висловлювалася лише необхідність їх заснування. Виключення становили накази переяславського, київського і сумського шляхетства, яке пропонувало створити університети відповідно у містах Переяслав, Київ та Суми [12, с. 202]. Катеринославська громадськість також у 1784 р. висловлювалася за відкриття університету у Катеринославі. Ідея заснування університету на українських землях виношувалася в другій половині XVIII ст. в колі літературного гуртка, очолюваного О. Паліциним (гурток ще відомий під назвами Паліцинська академія або Попівська академія). Існує навіть припущення, що автором цієї ідеї був всевітньо відомий філософ і поет Г.С. Сковорода [14, с. 205]. А у 1786 р. навіть вийшов указ імператриці Катерини II, де вона зазначала доцільність створення трьох університетів, у числі яких один передбачався і на українських землях – у Чернігові [9, с. 526-527]. Але жоден з цих проектів так і не був втілений у життя.

Зупинимося детальніше саме на проекті Батуриного університету. Зразком для нього мали бути університети Німеччини. Створенням цього закладу К.Г. Розумовський переймався значно більше, ніж навіть університетом та гімназією, які вже досить давно існували при Петербурзькій Академії Наук, але перебували як навчальні заклади на зародковому рівні свого розвитку. Де-факто академічний університет, хоча і з'явився за часів Петра I, але його статут був затверджений самим К.Г. Розумовським у 1750 р. Історик освіти Д. Толстой писав про ці заклади, що вони навіть протягом всього свого існування були у вкрай занедбаному стані, зокрема

«академічний університет був по суті фікцією, а гімназія вкрай незадовільна» [13, с. 9-10, 12]. Великий вплив на гетьмана щодо ідеї заснування Батурицького університету здійснив його близький товариш Іван Шувалов [2, с. 260]. Можна припустити, що проект Батурицького університету був складений Г. Тепловим не без порад і рекомендацій І.І. Шувалова.

Проект Батурицького університету був доволі розлогим [8, с. 67-85; 1, с. 217-221]. Містив преамбулу, де наголошувалося на схильності українців до навчання. Вказувалося, що в умовах постійного зростання кількості бажаючих отримати освіту, існуючі на українських землях навчальні заклади не могли належним чином задовольнити такі потреби населення. Окремо зазначалося, що академія, колеґіуми і семінарії, які функціонували у Києві, Чернігові, Переяславі, Белгороді, хоча й користувалися певною популярністю, але їхні навчальні програми були вкрай застарілими і не давали необхідних обсягу і якості знань з дисциплін, що там викладалися.

У документі підкреслювався світський характер майбутнього закладу. Пожиттєвим фундатором і протектором університету мав бути сам гетьман. А по його смерті нового протектора повинен був призначити імператор (або імператриця). Передбачалося, що тут будуть викладатися ті науки, яким до цього часу або приділялося мало уваги в інших навчальних закладах, або вони взагалі ігнорувалися.

Для втілення проекту в життя були необхідні суттєві матеріальні вкладення. Вбачалося, що головними інвесторами в майбутній університет стануть представники

місцевих українських еліт і сам гетьман, який планував взяти на себе доволі суттєві фінансові зобов'язання. Інші кошти пропонувалося зібрати за рахунок пожертв від місцевого населення, разових зборів з власників водяних і вітряних млинів, прибутків від «войсковых» та «выморочных деревень», володінь Батуринського монастиря, циганського збору, частини митних зборів, продукції, виробленої університетською друкарнею [8, с. 70-72]. Фінансування проекту передбачалося тимчасове (слід розуміти як разове) та постійне.

Планувалося збудувати університетську церкву, помешкання для викладачів та іншого персоналу, аудиторії, будівлю університетської семінарії, книжкову лавку, друкарню, лікарню, анатомічний театр, здійснити закупівлю книг для університетської бібліотеки, математичних, фізичних і хірургічних інструментів.

У своїй діяльності Батуринський університет мав наслідувати європейські університетські традиції. На цьому неодноразово наголошувалося у тексті Проекту. У розділі «О законах университетских» зустрічаємо, наприклад, такі положення:

- «Инаугурацію Університету Батуринському вчинити за прикладом інших Європейських Університетів»;

- «Ректору прерогативи всі ті дозволити, які всі зазвичай у всіх Європейських Університетів» [8, с. 73].

На професорські посади спочатку планувалося запрошувати іноземних магістрів і докторів, доки їм не буде підготовлена заміна з числа вихованців Батуринського університету. Забезпечення викладацькими

кадрами за рахунок випускників, вірогідно, було одним з стратегічних напрямків роботи майбутнього університету у перші роки його існування. Це підтверджується тим, що передбачалися витрати «на жалування деякому числу Студентів, з яких Професори потім будуть». А у розділі «Про Університет і Професії його» йшлося про те, що «найближчим часом, без сумнівів, свої будуть [професори], Малоросійські» [8, с. 70, 81].

Право на вступ мали представники всіх верств населення, крім кріпосних. Термін навчання визначався трирічний. Основна увага зосереджувалася на викладанні таких дисциплін: латинське красномовство (з тлумаченням класичних авторів), логіка, метафізика, практична філософія, природне право, юриспруденція, старожитності, літеральна та політична історія, генеалогія, геральдика, теоретична, практична та експериментальна фізика, математика, анатомія, хімія, ботаніка, природна історія. Лекції з цих предметів мали читати виключно професори. Проектом передбачалося 10 професорських посад. Але окрім наведених дисциплін передбачалися заняття з географії, танців, фехтування, вивчення французької та грецької мов тощо [8, с. 80, 84].

Щоб ефективно реалізувати проект Батуринаського університету, необхідно було вивчити досвід діяльності вже існуючих університетів. Перебуваючи в Україні, К.Г. Розумовський вів листування зі своїм підлеглим, конференц-секретарем Петербурзької Академії Наук, відомим істориком, етнографом і археографом німецького походження Г.Ф. Міллером, з яким обговорював різні аспекти створення і функціонування майбутнього

Батуринського університету. У листопаді 1761 р. гетьман перебував у Москві. Разом з місцевими вельможами та Г. Тепловим 12 листопада К.Г. Розумовський відвідав Московський університет. Він уважно ознайомився зі специфікою роботи закладу. Це, на думку С. Шевирєва, було здійснено саме з метою перейняти певний досвід і використати його під час створення Батуринського університету [2, с. 279; 15, с. 91-92].

Але невдовзі імператриця Єлизавета Петрівна помирає після довгої і тяжкої хвороби. Реалізація університетського проекту в Батурині відкладається. До питання створення цього закладу представники українських еліт повертаються вже за правління імператриці Катерини II. У 1764 р. на її ім'я малоросійською шляхтою і козацькою старшиною разом із гетьманом було подане прохання про поновлення давніх прав Малоросії [10, с. 73-95]. У пункті 19 «Про заснування університетів, гімназій і друкарень» автори звернення просили Катерину II дозволити заснувати на українських землях низку начальних закладів. Зокрема мова йшла і про два університети – у Києві та Батурині. У документі висловлювалося бажання українського суспільства створити ці заклади з привілеями та «за прикладом університетів і гімназій, що є в іноземних державах» (ймовірно, малися на увазі саме європейські заклади). Батуринський університет згідно з цим проханням мав би складатися з трьох факультетів, а його першим куратором визначався гетьман [10, с. 93-94].

В цілому вказане звернення викликало значне обурення у імператриці Катерини II та її найближчого

оточення, оскільки цей документ явно не корелювався з колоніальною, інкорпоративною політикою російського уряду по відношенню до українських земель та їх населення. Фактично цей документ став одним з приводів ліквідації інституту гетьманства у тому ж 1764 р. Місто Батурин втратило свій столичний статус. Одночасно була відкинута і сама ідея заснування там університету.

1. Батурин: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. 882 с.

2. Васильчиков А.А. Семейство Разумовских. В 4 т. Т.1. СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1880. 486+СІІ+ХХ с.

3. Дегтярьов С.І. Маловідомий опис м. Батурин // Сумський історико-архівний журнал. №VIII-IX. 2010. С.32-66.

4. Дегтярьов С.І. Цивільне чиновництво України у кінці XVIII – першій половині XIX ст.: монографія. Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2014. 472 с.

5. Корж-Усенко Л., Мартиненко Д. Добродійна і меценатська діяльність родини Розумовських // Батуринська старовина: Збірник наукових праць. Вип.2(6). Чернігів: Видавництво «Десна Поліграф», 2011. С.60-65.

6. Кравченко В. Університет для України // Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ: Критика, 2011. С. 87-131.

7. Медведев І. Проект Статуту Батуринського університету як складова формування ідеї національного університету в Україні // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. Вип.23. С.167-169.

8. Проект к Учреждению Университета Батуринского, 1760 года (Писан Григ. Ник. Тепловым для графа Гетмана) // Чтения в Императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском Университете. Москва, 1863. Кн. 2. Отд. V. С. 67-85.

9. Полное собрание законов Российской империи, собрание 1. Т.ХХII. № 16315. С.526-527.

10. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): Монографія: в 2-х частинах. Київ: ДАКККіМ, 2008. Ч. II. 288 с.

11. Радул О. Спроби відкриття університетів в Україні в другій половині XVIII століття // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип.140. С.3-6.

12. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Львів: Афіша, 2001. 664с.

13. Толстой Д.А. Взгляд на учебную часть в России в XVIII столетии до 1782 года. СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1883. 100 с.

14. Чубик Ю.І. Просвітительська та подвижницька діяльність членів «Паліцинської академії» // «Слово о полку Ігоревім» та його епоха (Словознавство. Вип.ІІ): Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції. Київ-Суми-Путивль: Видавництво СумДУ, 2008. С.203-206.

15. Шевырев С. История Императорского Московского университета, написанная к столетнему его юбилею. 1755-1855. Москва: В университетской типографии, 1855. 584 с.

ДЕГТЯРЬОВА Д. С.
*студентка, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ВІДСТОЮВАННЯ ФЕМІНІСТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ «БОЯРИНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Нерівність у правах та привілеях різних соціальних груп, залежно від ознак, що їх об'єднують, може прослідковуватись протягом усіх часів. Зокрема, зважаючи на той факт, що, природньо, чоловік є більш сильним фізично, саме йому було відведено роль мисливця та воїна, тоді як жінка опікувалась вихованням наступного покоління та виконанням побутової роботи, що в найдавніші часи було цілком виправданим та необхідним для виживання. Тим не менш, з часом такий поділ стає більш усталеним, обростає упередженнями, закріплюється як норма відповідно до моральних, релігійних та навіть юридичних поглядів [1]. Як наслідок, змінити таке становище стає все складніше, навіть коли в цьому виникає потреба.

Першою більш масштабною хвилею фемінізму відзначають рух за надання жінкам права голосу в 1830-х роках [2]. Відтоді, все активніше відбувається перегляд усталених суспільних норм, а відстоювання сучасніших, вільніших поглядів здійснюється не лише завдяки мітингам і публічним промовам, а й у наукових роботах та творах мистецтва.

Одним із яскравих прикладів літературних творів, що розглядає становище жінки в суспільстві та родині, та різницю у ставленні до жінки в різних культурах, можна назвати драматичну поему «Бояриня» Лесі Українки, написану 1910 року. Сам твір зображує події XVII ст. на території України, а для написання авторка послуговувалася науковими роботами з історії та художніми творами, зокрема «Чернігівкою» українського історика та етнографа Миколи Костомарова.

Аналізуючи вираження феміністичних поглядів у творі, найперше, варто звернути увагу саме на суспільне ставлення до жінки та здатність останньої цьому протистояти. Зокрема, у поемі зображено звертання брата головної героїні Оксани до неї, з наказом принести свіжішої страви на заміну тій, що вже була виставлена на стіл під час вечері [3]. Дівчина відмовляє, при чому сама авторка наголошує, що почасти причиною стає надто зверхній тон родича. Так, від самого початку показано, що приналежність до певного гендеру не має спричиняти нав'язування окремих соціальних ролей, лише той факт, що Оксана є жінкою не має тягнути за собою її поведінку як домогосподарки. Більше того, сама героїня наголошує на тому, що обслуговування є частиною роботи служебки, яка працює на їхню родину.

Загалом, Оксана в поемі представлена як жива і впевнена жінка, що веде активне соціальне життя, є однією з очільниць місцевого дівочого братства та цінує власну свободу [4]. Саме завдяки таким характеристикам надалі у творі вдало змальовано ситуації зіткнення інтересів прогресивної жінки, що здатна впоратись із тиском

суспільства та вважати себе рівнею чоловіку, й відверто сексистського середовища, яке нав'язує їй чужі правила та врешті змушує почуватись безпорадно, у нижчій позиції [5].

Одним із найяскравіших є зображення усталених очікувань до чоловіків та жінок, коли йдеться про їхню сором'язливість, стриманість і, тим паче, цнотливість. Сам твір побудовано навколо одруження Оксани та Степана, який приїхав до України на кілька днів з Москви. Втім, коли головна героїня цікавиться, чому її чоловік не взяв із собою в подорож свою сестру у відповідь чує: «Та дівці мандрувати неначе непогода; скажуть люди: "Поїхала там женихів ловити"» [3]. По суті, протиставляються однакові ситуації, де є нормою одруження після подорожі чоловіка, що в дорозі однозначно мав можливість зустрітись з більшою кількістю людей та обрати собі за наречену нову знайому, тоді як сам факт здійснення подорожі дівчиною гостро засуджуватиметься за те, що, імовірно, вона в процесі заводитиме нові знайомства з чоловіками.

Крім того, авторка у творі наголошує на різкій різниці між українською та російською культурами, зокрема й зневажливе, в певному сенсі жорстоке поводження щодо жінок в останній, нормалізація морального та сексуального насильства [5]. Моментом зламу Оксани як особистості в історії став прихід бояр у гості, адже згідно з тамтешніми звичаями жінка не мала показуватися чоловікам у своєму ж домі, доки не доведеться накрити на стіл та зачекати, доки старший із гостей поцілує її в уста. Відмова ж від такої дії вважалась би зневагою до гостей, що могло потягнути для всієї родини негативні наслідки, зокрема й через те, що саме

чоловік часто вважався тим, хто мав би не давати власній дружині волі та дисциплінувати її [1]. Більше того, в цій сцені тиск простежується не лише з боку соціуму та його традицій як якогось узагальненого поняття, а й безпосередньо від сім'ї, яка вмовляє дівчину виконати такий обов'язок, не виявляє при цьому емпатії та загалом не намагається зрозуміти, що саме викликає її обурення. У сцені можна навіть виявити деякі маніпулятивні заяви чоловіка головної героїні: «Ось ти млієш з огиди, що тебе якийсь там дід торкне губами, а як я повинен "холопом Стьопкою" себе взивати та руки цілувати, як невільник, то се нічого?» [3], - Степан тим самим одночасно ділиться власним болем, проте й ніби нівелює переживання дружини, якій така культура є абсолютно чужою те не відповідає власним розумінням про незалежність та гідність.

Вже згодом у поемі постає ще одна проблема – очікування, що дружина має звеселяти чоловіка. У момент, коли чоловік може бути засмучений та втомлений проведеним днем, потребувати підтримки й розуміння, жінка так почуватися не може, а лише має розраджувати, коли її партнер перебуває в скруті. Степан після невдалої зустрічі із царем виливає душу дружині, на що та реагує зацікавлено, повсякчас задає питання щодо самих подій та емоцій чоловіка. Одрозу ж після того, Степан помічає пригнічений настрій Оксани і, коли та ділиться власним болем, адже не може через усталені звичаї сама покинути терем, тож і не має що розповісти, чоловік не висловлює підтримки, лише дратується, виголошуючи: «Ти так неначе дражнишся зо мною!» [3].

Заключною є сцена надворі, де важко хвора Оксана дає настанови своєму чоловікові та роздумує над власним минулим, змирившись із тим, що скоро піде з життя. Одним із прохань жінки стає наступне: «Як я умру, то не бери вже вдруге українки, візьми московку ліпше... Всі ми ріжемо словами, а тут жінки плохі, вони бояться» [3]. Врешті можна зробити висновок про те, що «плохими» є жінки, що від народження жили серед звичаїв, що їх пригнічують, які не просто змирилися зі своєю долею, а й вважають усі приниження нормою та не намагаються проти цього нічого вдіяти. В той же час, підкреслюється розуміння Оксани, що раніше вона також мала войовничий характер, опиралася всьому, що вважала для себе образливим, а втім, зламалася під занадто сильним тиском, тож в подальшому не бажає нікому тієї ж долі.

Отже, у драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки чітко прослідковуються феміністичні мотиви. Висвітлено питання нерівності чоловіків і жінок, суспільних очікувань, нормалізації приниження жінок, тоді як спроба захисту власних інтересів може вважатися зневагою, за що відповідатиме вся родина. Тим не менш, вже наприкінці твору наголошено на здатності жінки аналізувати свої дії, навіть якщо вона зламалась як особистість під тиском суспільства. Особливо варто звернути увагу на прагнення однієї жінки дбати про інших, бажання забезпечити їх від такої ж долі, дозволити самовиражатися, перебуваючи в менш суворих умовах. Часто протягом твору можна зустріти ситуації, де жінка та чоловік опиняються в однакових ситуаціях, втім за ті ж дії жінку буде засуджено, тоді як поведінка чоловіка вважатиметься нормальною.

Саме такими засобами авторка висвітлює проблему дискримінації, що нормалізується через звичаї та традиції, а також спонукає читача задуматись над правильністю подібних неписаних правил.

1. Гришко В., Лівчук С. Історичні передумови формування гендерної нерівності у суспільстві. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/2/28.pdf>

2. Чичкало-Кондрацька І.Б., Дерев'янка А.К., Кондрацька Д.С. Гендерна нерівність у зарубіжних країнах: причини виникнення, особливості розвитку та державна політика з її подолання. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/5_73_1_2019_ukr/6.pdf

3. Леся Українка. Лісова пісня. Бояриня: поеми. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2022. С.117-198.

4. Шульга О. О. Жіночі образи в драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1357427.pdf>

5. Чухно В. Гендерний аналіз драм Лесі Українки «Бояриня», «Кассандра», «Камінний господар». URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3348/Chukhno.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

КАЛІНІН І. М.

викладач, ПВНЗ «Київський медичний університет»

ПРАВОЗНАВСТВО В ЧОЛОВІЧИХ ГІМНАЗІЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Національна доктрина розвитку освіти наголошує на особливо уважному ставленні до надбань вітчизняної культури та історії, створення повноцінної середньої освіти, яка давала б молоді ґрунтовні гімназійні знання, з обов'язковим урахуванням традицій українського шкільництва й виховання. В Україні в кінці ХІХ – початку ХХ ст.. освітній процес в чоловічих державних та приватних гімназіях будувався відповідно до загальних принципів, сформульованих в урядових документах, циркулярах і постановах.

21 березня 1849 р. до «Статуту гімназій, училищ повітових і парафіяльних» було запроваджено новий предмет – «Російське правознавство». Введенню цієї дисципліни сприяли дві причини: зовнішньополітична – революція у Франції в лютому 1848 р., після якої керівні органи Російської імперії вважали, що молоді люди захопившись громадянськими та демократичними свободами давньогрецької та давньоримської літератури, не поважають закон, тому мови потрібно замінити правознавством [1, с. 303]; та внутрішньополітична – пристосувати гімназійну освіту до практичних цілей. Діло в тому, що після закінчення гімназії, ті гімназисти, котрі по результатам іспитів не могли вступити до університету, відразу після гімназії йшли працювати на цивільну службу.

І от саме їм і потрібно було знання законоположень. Ті ж хто збиралися вступати до університету, ті продовжували вивчати стародавні мови – латинську та грецьку [2, с. 94].

У зміненому навчальному плані гімназій (1852 р.) дисципліна «Російське правознавство» вивчали як спеціальний предмет. Доповнення до програми наказувало на вивчення правознавства, відвести у V-VII класах, по 4 навчальні години на тиждень. Уроки законознавства призначалися зазвичай у гімназіях в одні години з уроками латинської мови. [3, с. 444]. В основу гімназійного курсу правознавства було покладено програму, розроблену професором права Петербурзького університету К. А. Неволіним. Курс включав вивчення за Зводом законів Російської імперії основних його розділів:

- у V класі – основні закони та установи, разом з статутами про службу цивільну, а також закони про стани;

- у VI – закони цивільні, з включенням судочинства цивільного;

- у VII класі – закони кримінальні та поліцейські, з кримінальним судочинством [4, с. 60]. Після закінчення гімназії учні повинні були знати: загальну теорію права, цивільні та кримінальні закони; права дітей і батьків, питання піклування над неповнолітніми, злочини проти прав сімейних, особисті немайнові права; проблеми порушення прав; про образу честі; про протизаконне затримання та ув'язнення, тощо [1, с. 96]. Зміна в гімназійних статутах, загально, мала позитивну тенденцією, але був і інший бік цього процесу. Міністерство народної освіти забороняло викладачам прискіпливо й докладно розглядати правові проблеми та

вчити гімназистів, майбутніх урядовців, міркувати, щоб у їхню свідомість не потрапляли шкідливі думки вільнодумства. Викладачі повинні були тільки знайомити з існуючими правовими установками, для неухильного дотримання приписів державної влади. На практиці викладачеві залишалося тільки примушувати учнів зачувати міри покарання за кожен злочин, не аналізуючи основи і походження права, тому, як наслідок правознавство, як дисципліна не набуло тієї ваги, щоб відігравати значну роль в духовному та культурному розвитку гімназистів [5, с. 149]. Загалом, цей етап введення «правознавства» наближав гімназію до життя, її вихованців – до практичної діяльності, але негативна тенденція поглиблювалася не практичним та не дієвим викладанням дисципліни. Більшість вихованців гімназій, з 4-го класу, висловлювали бажання продовжувати своє навчання, надалі в університеті, а тому й обирали вивчення латинської мови. Законознавство вивчали лише ті гімназисти, для яких вивчення латинської мови давалося з великими труднощами, тобто менш здібні. Справа дійшла до того, що на початку 60-х років XIX ст. в багатьох гімназіях викладання правознавства припинилося через нестачу учнів, які хотіли б вчитися цьому предмету [6, с. 62].

Тому в Статуті гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти від 30 червня 1871 р. про такий предмет, як «Правознавство» вже не згадується зовсім [7, с. 47].

Зрушення в бік визнання «Законознавства», як потрібної дисципліни, стався в 1903 р. Міністерство Народної Освіти розуміло, що правознавства навчалися

тільки ті, хто бажав навчатися, після закінчення гімназії, на юридичних факультетах. Решта ж випускників гімназій виявлялися необізнаними в галузі права. Розуміючи такий стан справ, міністерство передбачає поступове введення в нові плани, викладання правознавства в навчальних закладах. За таблицею уроків у 1903-1904 рр. предмет вивчали в обсязі 2-х годин на тиждень у VI класі. Програма викладання включала: «Енциклопедія права. Коротке поняття про право. Право і моральність. Звичай і закон. Влада законодавча, судова та адміністративна. Форми державного устрою». У VII класі також в обсязі 2-х годин на тиждень, гімназисти знайомилися з: «Російським державним правом. Органами управління. Їм давали поняття про цивільне й кримінальне право та процес» [8, с. 34]. У циркулярі міністра народної освіти, № 10974 від 5 червня 1905 р. вказувалося, що з 1905-1906 навчального року в VII класі чоловічих гімназій має бути запроваджено викладання правознавства один урок на тиждень, а у VIII класі, у 1906-1907 рр., слід продовжити його викладання двох уроків на тиждень [9, с. 41]. По програмі міністерства, 1906 р., на середню школу був покладений обов'язок давати учням в зрозумілому, доступному та систематичному викладі необхідні для освіченої людини відомості про чинне законодавство, представити стисло, але повну картину чинного порядку, за якою учень повинен був зрозуміти, одержати ясне уявлення про свої права та обов'язки, та основні положення з теорії права. Також було необхідним, щоб «при вивченні окремих правових інститутів мало місце звернення до історії їхнього походження» [10, с. 42]. Увесь навчальний

матеріал зводився до знайомства учнів з недосконалостями суспільного життя і консервативним й часто несправедливим правом. За розпорядженням Міністерства народної освіти від 1912 року за № 4781, з огляду на серйозну і складну суспільну обстановку, педагогам заборонялося викладати різні юридичні теорії, спірні положення – уроки законодавства мають мати за головну мету лише ознайомлення учнів із російськими державними установами та їхньої історією розвитку [11, с. 107]. Викладання курсу правознавства було рекомендовано тільки вчителям історії. У 1914 р. викладання правознавства здійснювалося тільки у VIII класі за 2-х годин на тиждень. Після подій 1917 викладання правознавства в гімназіях із навчального плану було виключено, на вчителів історії поклали обов'язок знайомити учнів із суспільним і державним устроєм Росії та її правом [2, с. 100].

Отже, запровадження дисципліни «Законознавство», то вводили в гімназійний курс, то воно випадково й безслідно зникало. Цей предмет приділяв особливу увагу реалізації права в повсякденному житті, формуванню правосвідомості та правомірної поведінки школярів.

1. Милюков П.Н. Очерки по истории русской культуры, в 3 т. – М.: Издательская группа «Прогресс-Культура», 1994. – Т. 2. – Ч. 2.

2. Иванова С.П. Становление дисциплины «Законоведение» в гимназиях второй половины XIX – начала XX века. Актуальные вопросы психологи и педагогики. Благовещенск. 2015.

3. Столетие Московской 1-ой гимназии. 1804 – 1904 гг. Краткий исторический очерк / Сост. И. Гобза. – М.: Синодальная тип., 1903.

4. Лебедева О.В. Историко-генетические аспекты изучения законовещения в российской школе. История образования. 2000, № 4.
5. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Хрестоматия. Учебное пособие. – М., 1998.
6. Чижов Н.Е. О преподавании законовещения в средних учебных заведениях Министерства народного просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. – 1906. – октябрь.
7. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения от 30 июня 1871 года // Журнал Министерства народного просвещения. – 1871. – № 8.
8. По предмету о постепенном введении новых планов преподавания в средних учебных заведениях Министерства народного просвещения // Циркуляр по Казанскому учебному округу. 1901. № VI.
9. О программе преподавания в мужских гимназиях законовещения и философской пропедевтики: Циркуляр Министерства народного просвещения от // ЖМНП. – 1905. – Ч. 361. – № 9.
10. Программа законовещения для мужских гимназий и реальных училищ, утвержденная г. Министром народного просвещения 17.06.1906.
11. К вопросу о преподавании законовещения в мужских средних учебных заведениях: Циркулярное предложение Министерства народного просвещения от // ЖМНП. – 1912. – № 4.

КАРТАВА К. С.
*студентка, гр. ІС-01,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н, доц. Н. В. Лобко)*

ГАННА ЗАТИРКЕВИЧ-КАРПИНСЬКА – ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА ТА ОСОБИСТІТЬ

Ганна Петрівна Затиркевич-Карпинська - видатна українська артистка, педагог, театральний діяч, яка належить до славної плеяди корифеїв української сцени, що разом з М. Кропивницьким, М. Заньковецькою, братами Тобілевичами брала участь в розбудові національного театального мистецтва. Вона є актрисою яскравого унікального таланту, яка створила традицію виконання багатьох ролей українського класичного репертуару.

Окрім свого виняткового таланту, Ганна Петрівна Затиркевич-Карпинська заслуговує всіляко на те, щоб бути згаданою, як громадська діячка та особистість.

Ганна Петрівна приймала участь в суспільному житті. Так, Є. Кротевич в своїх спогадах поділився цікавою інформацією про те, що «в липні 1911 р. актриса безбоязно приєдналася до протесту проти підготовки процесу Бейліса. Вона разом з Заньковецькою, Лінницькою, Буніним, Купріним та іншими підписалася під протестом згідно з закликком Короленка «До руського громадянства»» [1, с. 71].

Не стояла осторонь й проблем, які виникали в театрі. Так Ю. Лисенко згадував: «Режисер театру, що був за фахом скульптор (І. Кавалерідзе), мав завдання побудувати пам'ятники: Шевченкові й героя Революції. Робочу силу

дали з в'язниці. В'язні саботували. Тоді ставали до роботи артисти. Цеглу брали із зруйнованих торговельних рядів, били на щєбінь, носили воду, робили заміси бетону. З дівчатами сиділа й Ганна Петрівна, розбивала молотком цеглини, розповідала цікаві пригоди. Завжди там лунав сміх» [1, с. 29].

Ганна Петрівна була свідомою українкою, саме про це наголошували всі люди, які спілкувалися із нею, зокрема актор В. Яременко, який спілкувався із актрисою, працюючи в роменському театрі, згадував: «дуже часто Ганна Петрівна Затиркевич-Карпинська розповідала яких утисків зазнавав український театр через царську росію, і дуже сподівалася, що у майбутньому українському театрові і українським акторам не доведеться брести, спотикаючись вузькими й колючими стежками». Також тоді була розповсюджена дуже популярна практика - безкінечно порівнювати український та російський театр. Одного разу у тридцятилітній ювілей творчої діяльності Г. Затиркевич-Карпинської, це було в 1913 році, до неї підійшов один із кореспондентів російської газети, який цікавився її думкою з приводу цього питання, на яке актриса відповіла: «на мою думку театр великоросійський, як тоді було прийняти казати, вдарився в книжність, відірвався від життя, народилась велика штучність і заступила мистецтво, в українському театрі цього нема» [2].

Ганна Петрівна Затиркевич-Карпинська дуже сильно переживала за статус української мови, вона вважала, що актор на сцені має бездоганно гарно володіти українською мовою, і дуже нервувала, коли актори не дуже добре знали свою рідну мову. Показовою була така історія, яку оповідав

актор, який співпрацював із Ганною Петрівною в пересувному театрі. Він розповідав, що виставу звичайно грали тоді всі українською мовою, але поза сценою актори дозволяли собі спілкуватися російською мовою, а ті актори, які спілкувалися своєю рідною мовою, то на них дивилися із презирством, називали «хохломанами». І от Г. Затиркевич-Карпинська якраз виступала за те, щоб не цуратися своєї мови, ні на сцені, ні у звичайному житті [2].

За відсутністю спеціальних учбових театральних закладів вона багато чого робила для того, щоб передати у спадщину акторам молодшого покоління свою акторську майстерність. Видатна артистка виховала цілу плеяду учнів, більшість з яких стали провідними майстрами українського театру: О. Полянську, Г. Борисоглібську, Л. Мацієвську, Є. Хуторну, В. Чайку, Н. Копержинську та ін.

Байдужа до власних матеріальних благ, до забезпечення і благоустрою власного життя, Г. Затиркевич-Карпинська постійно опікувалася оточуючими її людьми. «Слова «синочку», «дочечко» були улюбленими в мові Ганни Петрівни як звертання до молодих виконавців, - згадував О. Семененко - а ті її, в свою чергу, називали не інакше, як «матуся»» [1, с. 87].

Його слова підтверджує в своїх спогадах В. Петровська-Смирнова. «Товаришів своїх вона дуже любила, а найбільше, як вона звала, - «малечу»; часто допомагала вона цій «малечі» при скрутних умовах то грішми, то порадами, то обідами. У зимові холоди вона не одному купила пальто, іноді заставляючи для цього свої речі – подарунки глядачів. Багатьох вона підготовувала в часи безгрошів'я, бо сама обов'язково, при яких би то не було

умовах, мала свою похідну кухню. Ганна Петрівна дуже любила свою Блотницю і на сценічні заробітки збудувала там гарний будинок, в якому була б самотня, коли б не привозила туди з собою щоразу по декілька душ «малечі». Під час літнього сезону, без заробітку, ця «малеча» переживала дійсно чорні дні, і коли б не Ганна Петрівна, то гірко їй би приходилося» [1, с. 80].

Збереглися спогади її «театральних» дітей, з яких вона постає як щедра, уважна, одночасно доброзичлива та вимоглива, людина великої душі. Так народний артист СРСР, уродженець с. Рогатинці Сумської області Василь Яременко згадував, що «двері дому Ганни Петрівни завжди були широко відчинені для всіх. Там завжди перебувала сила гостей. Внутрішнє оздоблення дому нагадувало невеличкий український музей, добре оздоблений українськими килимами, посудом та вишивками. Сама Карпинська завжди була оточена молоддю... Всі її дуже любили. Вона теж багато допомагала молоді. Маючи по чоловікові невеличкий маєток, що давав їй можливість утримувати свій дім, Ганна Петрівна нічого більшого не вимагала. Дуже часто траплялися випадки, коли вона після вистави з доброю збіркою грошей віддавала усі на хворих чи на допомогу дітям (особливо в часи війни 1914 - 1918 рр.), а потім позичала гроші, щоб доїхати самій додому... Ведучи мандрівне, акторське життя в другому періоді свого творчого життя, Ганна Петрівна не дивлячись на повагу до неї своїх колег, завжди, якщо потрібно було, бралася сама допомагати, радо виконуючи, як і усякі поправки в гардеробі акторів, так і виготовляючи, коли потрібно, речі до реквізиту театральної трупи, тощо» [3].

З великою вдячністю писав про Ганну Петрівну й Іван Мар'яненко, відомий співак та артист, народний артист УРСР та СРСР, який довгий час жив у неї на повному утриманні. «Завдяки її піклуванню я переборов початок туберкульозу. В домашній обстановці це була надзвичайно розумна, весела й дотепна жінка, правда, трохи крутої вдачі» [4, с. 66].

Хорошу, теплу згадку про неї як людину зберегла і Ганна Хабур, мешканка села Блотниці. «Коли мені було 10 років, а другій сестрі Олександрі - п'ятнадцять, третій - і Насті двадцять, Ганна Петрівна взяла нас як племінниць на своє виховання. Сестру Олександрю вивчила на кравчиху, а Настю - на акушерку, яка весь час працювала у с. Блотниці» [5].

У повсякденному житті Ганна Петрівна, за спогадами сучасників, була скромною, дуже економною для себе та щедрою з оточуючими. Її учень, В. Яременко, зазначав, що вона була «великою хлібосолкою і чудовою кулінаркою. На людях трималася просто, з усіма була ласкава та привітна. Це був справжній зразок скромності, вихованості та працездатності. Вона всім цікавилася, була завжди енергійною, життєрадісною, далекою від закулісних бабських судів-пересудів, рухалася так, ніби їй 25 років, хоч за плечима уже був сьомий десяток» [1, с. 20].

Цікавий і задушевний спомин про неї залишив П. Саксаганський: «Це була старосвітська поміщиця. І ніхто не признав би в цій просто одягненій незграбній, товстенькій бабі, колишню інститутку. Вона сама парила обід, сама прала і прасувала. Тоді ще електрики не було, для гриму свічки: кожному артистові по дві. Затиркевич

гримувалась при одній, і протягом сезону економила сотні свічок. Оточила себе ріднею. Це в нас звалося «Пансіон Затиркевич» [6]. Такою вона залишалася до кінця свого життя.

Остап Вишня писав в фейлетоні «Культуртяпство»: «Умираючи, Ганна Петрівна залишила садибу в селі Болотниці, на Роменщині своїм небогам з умовою, щоб у садибі тій було влаштовано будинок відпочинку для українських акторів. Проте Березівський райвиконком, купно з Болотницькою сільрадою не виконували постанову Наркомосу та волю небіжчиці покійної Г. Затиркевич-Карпинської, та «нищили ту садибу довго й уперто» [7].

Отже, Ганна Петрівна була людиною великої душі. Зі спогадів її сучасників вона постає як свідомо українка, а також як людина щедра, уважна, доброзичлива, щирою у вчинках, завжди готова прийти на допомогу.

1. Слово про Ганну Затиркевич-Карпинську : спогади / упоряд.: П. П. Перепелиця, В. С. Яременко. Київ: Мистецтво, 1966. 208 с.: іл.

2. Винятковий талант актриси Ганни Затиркевич-Карпинської. Лекція Ірини Зубченко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gIV2VZb7Xlc>

3. Ревуцький В. П'ять великих акторів української сцени. Париж: Видання Першої Української друкарні у Франції, 1955. 93 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/16726-revutskiy-v-pyat-velikih-aktoriv-ukrayinskoyi-stseni/>

4. Мар'яненко І. Сцена, актори, ролі. Київ: Мистецтво. 1964. 289 с.

5. Фонд Роменського краєзнавчого музею.

6. Саксаганський П. Театр і життя: мемуари. Харків: Вид. «Рух», б. р. 192 с. URL: <https://old.library.kr.ua/elib/saksaganski/saksagan4.html>

7. Журавський А. Згадував Остап Вишня. *Комуністичним шляхом*. 1982. 4 грудня. С. 4.

КУДІНОВ Д. В.

*доктор історичних наук, професор,
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка*

ПАНСІОН ГАННИ ІВАНОВОЇ В СУМАХ: НОТАТКИ ДО ІСТОРІЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ

Останнім часом опубліковано чимало наукових розвідок і популярних статей, присвячених минулому осередків освіти м. Суми. Переважно вони стосуються сфери середньої освіти. Натомість ланки дошкільної та початкової освіти висвітлені в краєзнавчій літературі досить побіжно. Особливо це стосується освітніх установ XIX ст. Власне, бажання виправити цю ситуацію спонукало до написання даної статті, метою якої обране описати та схарактеризувати діяльність одного з навчальних закладів початкової освіти – приватного жіночого пансіону Іванової в Сумах.

Вибір об'єкту дослідження – указаної школи – геть не був рандомним. Під час пошуків інформації з історії Сум авторові пощастило натрапити на свідчення різних боків функціонування саме пансіону Іванової. Серед них – справа про його закриття з фонду Дирекції училищ Харківської губернії Державного архіву Харківської області [3]; короткі повідомлення про установу із двох номерів «Циркулярів по Харківському навчальному округу» [4; 5]; лист соборного протоієрея Василя Нікольського щодо наклепу на його очільницю, наведений у спогадах колишнього архієпископа Харківського та

Охтирського Сави [6]; нарешті, повідомлення з книги викладача Сумського повітового училища (СПУ) Олексія Васильовича Воронцова, присвяченій історії освіти міста [1, с. 74–75]. Саме матеріали Воронцова були використані в описі нижчих шкіл дореформених Сум краєзнавицею Л. П. Сапухіною, в якому певне місце було відведене й пансіону [7, с. 3–6]. Власне, поєднання указаних джерел уможливило мету дослідження.

До початку XIX ст. сумські дівчата та хлопці навчалися у приходських школах, відкритих для дітлахів обох статей. Більше того, в перші десятиліття існування Сумського повітового училища, заснованого 1790 року, дівчата також мали змогу здобувати в ньому освіту. У 1820-ті роки цей заклад остаточно перетворився на чоловічий, що зумовило потребу в заснуванні окремих жіночих шкіл. Утім, лише в 1838 р. з'явився перший пансіон для дівчат пані П. І. Сластіон, який протягом п'ятнадцяти років надавав доволі пристойну освіту дівчатам заможних містян. Крім того, в 1840–1850-ті роки було відкрито ще дві жіночі школи, але їхнє існування виявилось нетривалим. Останнім осередком подібного типу в Сумах, як раз, став приватний жіночий пансіон вдови капітана Російської Імператорської армії Ганни Августівни Іванової (1823/24–1869), відкритий 9 вересня 1858 р. «зі ступенем приходського училища». У 1862 р. він був перерестрований як заклад із освітньою програмою на рівні повітового училища («зі ступенем повітового училища»), що передбачало не менш як чотири роки навчання. Вочевидь, відтепер до нього приймалися дівчата з базовою освітньою підготовкою приходського училища

(у 1862 р. в ньому навчалося 32 учениці) або домашнього навчання. Навчальна діяльність в школі перебувала під контролем штатного наглядача СПУ Петра Гавриловича Андрєєва. Залучені педагоги міського приходського та повітового училищ спочатку працювали в пансіоні безоплатно, але з підвищенням його статусу почали отримувати відповідну зарплату. Тоді ж була встановлена така річна вартість утримання вихованок: 100–150 руб. за «повну пансіонерку» й 50–75 руб. за «прихожанку». Чим зумовлена суттєва різниця в платі за право навчання, на жаль, з'ясувати допоки що не вдалося, як і вірогідні інші джерела грошових надходжень для функціонування закладу. О. В. Воронцов указував: щороку в ньому навчається до 25 дівчат (це відповідало кількості учениць у пансіоні Сластіон в найкращі часи його існування). Ту саму чисельність указала й перевірка 1866 року. З них понад половина учениць проживала при самому пансіоні [1, с. 74–75; 4, с. 164]. Вочевидь, останній розміщувався в садибі Іванової чи найманому приміщенні по сусідству з Іллінською церквою. Отже, він розташовувався на Засумці на Дворянській вулиці¹ (нині – вул. Ярослава Мудрого) або на Гриненківському провулку (вул. Шевченка). Будинок до нашого часу не зберігся.

Стосовно змісту навчання в жіночій школі можемо орієнтуватися на дисципліни, що викладалися в СПУ, тим більше, що його педагоги саме і вчителювали в пансіоні.

¹ Цей годонім утвердився в другій половині 1870-х років, коли були масово перейменовані вулиці Сум за рішенням міської думи. Первинна назва вулиці на час існування пансіону залишається невідомою.

Отже, ученицям викладалися такі предмети: Закон Божий, у викладанні якого законовчитель керувався Біблією (переважно Новим Заповітом), учінням про християнські таїнства, а також катехізисом Філарета; російська мова (вочевидь, викладач опирався на підручники Й. І. Паульсона для початкового засвоєння письма та читання, а також на методичні видання К. Д. Ушинського); арифметика (припустимо, курс здійснювався за підручником В. І. Міхельсона «Арифметика для дівиць» 1850 та 1866 років видання); геометрія; історія (скоріш за все, залучалися підручники й книги Н. Берте, М. Г. Устрялова, Д. І. Іловайського); географія (припустимо, навчання велося за методичними виданнями Д. Д. Семенова, а також «Навчальним атласом загальної географії» Ю. І. Симашка); чистописання; креслення й малювання. Додатково викладалися французька (обов'язкова) і німецька (вибіркова) мови та рукоділля. У 1866 р. директор училищ Харківської губернії відзначив доволі значні успіхи вихованок Іванової із Закону Божого, російської й французької мов, а також арифметики. Водночас, з історії та географії дівчата демонстрували невисокі знання [4, с. 164].

Ураховуючи той факт, що викладачами пансіону за програмою повітового училища мали бути саме педагоги відповідного сумського навчального закладу, можемо припустити, що станом на 1865 рік у пансіоні викладали історію та географії згадуваний вище О. В. Воронцов, Закон Божий – о. Никанор Олександрович Ільшєв, арифметику та геометрію – Віктор Францович Полтович, російську мову – Микола Авакумович Ткаченко,

чистописання, креслення й малювання – Федот Васильович Сластіон. Звісно, кадрові перестановки в СПУ мали відбиватися й на викладацькому складі жіночої школи. Наприклад, у 1866 р. звільнився законовчитель, О. В. Воронцов перевівся до Лебединського повітового училища, а Ф. В. Сластіон помер.

Важливе місце в закладові приділялося виховній роботі. У згаданому звіті директора училищ Харківської губернії підкреслювалося, що власниця пансіону особливу увагу звертала на чепурність, чистоту та витримку учениць, і загалом, підкреслював чиновник, «моральний нагляд за дівицями, за відгуками наглядача та інших осіб, хороший» [4, с. 164]. «Гарну репутацію» щодо пансіону та його керівниці відзначав і о. Василь Нікольський [6, с. 417]. У цілому, це досягалося як особистими високими моральними якостями, добрим характером та педагогічним талантом пані Іванової, так і завдяки продуктивній діяльності підібраних нею класних дам, які, за зауваженням О. В. Воронцова, «майже всім там завідують». Отже, виховна й організаційна робота в пансіоні трималася на постійному штаті – виховательках, тоді як викладачі працювали позаштатно й мали обмежений вплив на учениць [1, с. 75]. Можу припустити, що класними дамами могли служити родички Іванової (при неї, окрім синів, проживали донька та сестра-дівиця). У такому випадку, діяльність пансіону, дійсно, ставала сімейною справою.

На середину 1860-х років загальне становище дітища Іванової можна схарактеризувати висновком О. В. Воронцова: «заклад тримається благополучно» [1,

с. 75]. Утім, слабкою ланкою існування пансіону залишалася повна залежність його долі від особи очільниці. Її смерть, що наступила 6 лютого 1869 р., ознаменувала й припинення діяльності школи, про що було повідомлено П. Г. Андрєєвим директорові училищ Харківської губернії, а останнім – міністру народної освіти протягом тижня після кончини «содержательниці» [2, арк. 412–413; 3; 5, с. 35]. Вихованки пансіону, скоріше за все, перейшли до Сумського жіночого училища 2-го розряду, на базі якого вже наступного 1870-го року була створена Сумська жіноча прогімназія.

Пансіон Іванової знов нагадав про себе через кілька років після закриття, коли восени 1876 року в газетах «Сын Отечества» і «Голос» була надрукована анонімна кореспонденція із Сум, автор якої описав вільні манери містян, котрі нібито влаштовували «афінські вечори», були замішені в інцесті й розпусті. І все це завдяки цілеспрямованій пропаганді вільного сексуального життя серед вихованок бувшого пансіону, яку начебто проводила покійна Іванова та її класні дами. Звісно, цей наклеп викликав справедливе обурення серед громадськості й представників церкви, серед яких зберігалася добра пам'ять, яку по собі залишив навчальний заклад та його керівниця [6, с. 417–420].

Стабільне існування пансіону Іванової протягом майже одинадцяти років – свідчення правильно поставленої навчально-виховної роботи й загальної організації освітньої установи. Успішність (просвітня та прибуткова) подібних закладів закритого типу у цілому

залежала від особистості утримувача, з чого можна виснувати про неабиякі управлінські, педагогічні та загальнолюдські якості Ганни Іванової. Діяльність її школи стала значимою ланкою в розвитку жіночої освіти в Сумах (протягом 1858–1862 рр. пансіон був єдиним осередком жіночої освіти в місті), котрий, на мій погляд, був одним із попередників Сумської І жіночої гімназії.

1. Воронцов А. Учебные заведения в г. Сумах. СПб.: тип. Ф. С. Сучинского, 1865. 91 с.

2. Державний архів Сумської області. Ф. 744. Оп. 3. Спр. 1. 469 арк.

3. Державний архів Харківської області. Ф. 266. Оп. 1. Спр. 483. 2 арк.

4. Отчеты об учебных заведениях. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1866. № 17. С. 159–167.

5. Перемены в составе должностных лиц. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*. 1869. № 2. С. 24–35.

6. Савва (Тихомиров). Хроника моей жизни. Т. 5 (1874–1879 гг.). Свято-Троицкая Сергиева Лавра: Собств. тип., 1904. 942, XXVIII с.

7. Сапуніна Л. Навчальні заклади дореволюційних Сум. Суми: б. в., 2000. 30 с.

МАРКОВИЧ О. С.
*студентка, гр. ІС-31,
Сумський державний університет
(наук. керівник: д.і.н., проф. С. І. Дегтярьов)*

ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Кричевський Василь Григорович український архітектор, мистецтвознавець, майстер декоративно-житкового мистецтва, громадський діяч, художник, графік [1]. І це перелічена тільки мала частина його здобутків, адже як важлива історична постать він був надзвичайно цікавою та талановитою людиною.

Ще будучи зовсім юним він почав насичувати себе красою українського мистецтва замальовуючи українську архітектуру і не тільки її. Уже тоді проявлялися його здібності пов'язані з мистецьким напрямом. Кричевський зміг в достатньо юному віці вступити до Харківського Технічного Залізничного Училища. Там він навчився вправно креслити та перерисовувати фасади, скульптурні та архітектурні деталі. Варто визнати, що виходило в нього доволі непогано [3, с. 18]. Згодом Василь Григорович почав займатися перемальовуванням цікавих інтер'єрів та інших екзотичних диковинках в таких містах і селах, як Ворожба, Лебедин, Батурін, Ніжин, Конотоп, Стародуб та багато інших [2, с. 6]. За сприяння Загоскіна навіть побував у Криму де зміг ознайомитися з місцевим колоритом. Також під його керівництвом зміг доповнити свою загальну освіту, отримати фахову мистецьку архітектурну освіту наближену до програми Академії Мистецтв [3, с. 19].

В.Г. Кричевський не обмежувався лише архітектурною справою. Він цікавився філософією (читав роботи Джона Рескіна, Вільяма Морріса), класичною музикою, особливо любив «акварельно-прозорі та архітектурно-стрункі й спокійні прелюдії й фуги Баха». Відвідував різні науково-популярні лекції, які були в загальному доступі [3, с. 20].

У 1892 р. стає помічником харківського міського архітектора А. Шпігеля. Завдяки службі у Шпігеля В.Г. Кричевський здобув можливість познайомитися з іноземним мистецтвом, оскільки в будинок і його лад всередині був зроблений на англійський лад. Таким чином він зміг поповнити свої знання вивчаючи зовсім новий вид архітектурного мистецтва [3, с. 21; 4, с. 4].

По одного року роботи в міській управі переходить як проєктувальник до служби шляхів і будівель Курсько-Харково-Озівської залізниці. Паралельно працює три вечори на тиждень у проєктному бюро академіка Олексія Бекетова. У січні 1898 р. покидає службу управління залізниці. Попри те, що Кричевський покинув службу управління залізницею працювати особисто з Бекетовим не перестав. Той в свою чергу мав велику популярність як архітектор і відмовлятися від співпраці з ним було ю великою дурістю. Василь Кричевський працював у нього на композиційному проєктуванню фасадів та інтер'єрів. У 1903 р. припиняє роботу з ним через переїзд до Полтави. Там він працює над проєктом нового будинку Полтавського губернського земства. Працюючи над цим будинком він виконав усі форми, пропорції, деталі й конструкції [1; 3, с. 21].

З Олексія Бекетова почалися знайомства архітектора з багатьма видатними діячами. Для того щоб більше дізнатися про минуле України, зрозуміти її місце у світовій історії, Кричевський починає відвідувати лекції Сумцова та Редіна. Вивчаючи матеріали з етнографії, історії та археології, він порівнював український орнамент із Західним і Східним, з метою віднайти самотні українські мистецькі елементи [3, с. 24]. Доводив, що український стиль у мистецтві теж може, і навіть має користуватися такою ж популярністю як іноземні.

У 1902 р. Василь Кричевський брав участь у розкопках великого слов'янського городища біля села Ницахи, Охтирського повіту. Ці розкопки проводилися для XII Всеросійського археологічного з'їзду. Після такої роботи Комітет по підготовці з'їзду обрав художника своїм членом. Користуючись його професіоналізмом у сфері етнографії та мистецтва, було поставлено ще одне завдання з надзвичайно коротким дедлайном (два з половиною місяці). Потрібно було відтворити типову українську селянську хату Слобожанщини, з усіма деталями всередині та зовні. Виставка відкрилася 15 серпня, де експонат вразив не тільки гостей виставки, а навіть українських членів з'їзду [3, с. 24].

Восени 1902 р. в Полтаві у приміщенні губернського земства обговорювалася проблема занепаду мистецьких промислів на селі та пошуку рішення для їх підтримання. Як раз на одному з таких зборів піднялося питання проєкту фасаду нового будинку губернського земства, який розробив Володимир Ніколаєв. Будівництво за його планом тоді вже почалося у стилі ренесанс, який був

популярний в російській провінції. Це викликало невдоволення у Кричевського та Васильківського. Митці підняли питання про необхідність використати для будинку місцевих форм та елементів. Їм вдалося призупинити будівництво. Аби уникнути проблем пов'язаних з політикою стилю замість українського назвали псевдо-мавританським, але суті це не змінило. Полтавським земцям не дуже сподобався проєкт, але ідея відкинута не була. Пішли чутки, що новий фасад робиться саме в українському стилі і це викликало обурення у представників великодержавно-шовіністичних кіл. У грудні 1902 р. рішення про будівництво губернського земського будинку в українському стилі було ухвалено. Попри прийняття рішення на користь Кричевського та української команди скандал не втратив свою силу [3, с. 24-26; 4, с. 9]. Але ця ситуація змусила розворушитися, як звичайних українських громадян, так і представників українських еліт.

З усіх проєктів В.Г. Кричевського будинок Полтавського земства найбільше висвітлює національні елементи та стиль української архітектури. В.Г. Кричевський був весь час присутній під час будівництва. Навіть переїхав з Харкова на деякий час до Полтави. Під час роботи над цією будівлею Кричевський зітнувся з проблемою збору інформації про архітектурні деталі оформлення, зразки і т.д. Тому аби виправити ситуацію протягом літа 1904 та 1905 рр. він разом з Василем Горленком подорожував селами Полтавщини, вишукуючи нові матеріали. Згодом вони напишуть книгу про українську народну творчість та народне мистецтво.

Під час подорожі Василь Кричевський зробив багато зарисовок, етюдів, зібрав експонати [3, с. 27-28; 4].

Опозиційно налаштовані члени Земства всіляко намагалися перешкодити реалізації проєкту Василя Кричевського. Через постійні нападки з боку Є. Саранцева архітектор припиняє роботу над будинком і їде до Києва, куди переїхала і його родина. Якби не втручання М. Біляшівського, то скоріше всього, до земства не були б передані навіть матеріали по будівництву будинку Полтавського земства. Порушилася робота над інтер'єрами. В. Щербаківський казав, що тема ескізів, які зробив Кричевський була набагато сильніша ніж та, за яку взявся Саранцев. Та попри це, вже тільки за ескізами можна називати план будинку Полтавського Земства якщо не світовим, то принаймні шедевром української нації. С. Таранушенко писав: «Будинок Полтавського земства мав для нашої новітньої архітектури епохальне значення. Його стиль визначив новий напрям у будівництві, до якого тяжить він і до сьогодні» [3, с. 28; 4, с. 12-13].

З 1917-1921 рр. починається новий, особливий етап у творчості митця. Своїми роботами та працею Василь Кричевський підготував підґрунття для майбутньої великої справи навіть не підозрюючи про це. Вийшло так, що ці роки стали символічними для появи та впровадження державних атрибутів України: герб, прапор, печатка, грошова одиниця. Мета створити державну символіку об'єднала дослідників та митців різних галузей для роботи над нею [5, с. 263].

Робота над створенням української валюти розпочалася у листопаді 1917 р. за сприяння Центральної

Ради. У березні 1917 р. Василю Кричевському доручили проєкти державних гербів, печатки та паперових грошей. «Форма українських державних кредитових білетів» була розглянута та затверджена на засіданні Генерального секретаріату. Ідея створення державної валюти отримала підтримку майже у всіх тогочасних урядовців, політичних діячів, а також творчої інтелігенції. Загалом, можна сказати, що українська громадськість сприятливо відгукнулася на створення власної національної символіки [5, с. 263; 3, с. 13]. Михайло Грушевський передав В.Г. Кричевському замовлення з умовою якнайшвидше розробити символіку. Працювати він мав над державними гербами Української Народної Республіки – Великим і Малим гербом. А ще Великою та Малою державними печатками УНР. Роботу треба було виконати за один тиждень. Після виконання проєктів з гербами він мав взятися за розробку дизайну для паперових грошей. Виявляється, що Кричевський почав працювати над грошима і поштовими марками ще в січні за дорученням тієї ж самої Центральної Ради. На жаль, ескізи та напрацювання згоріли в пожежі. Але залишилися деякі ненадруковані гроші у вигляді пробників. А у грошовий обіг, все ж таки, була випущена виготовлена за його проєктом банкнота у 2 гривні. У 1917 р. художник разом з Грушевським, Біляшівським, Нарбутом та іншими бере участь у підготовці комісії для розробки герба України. У березні 1918 р. його проєкти затверджує уряд [3, с. 41; 1].

Опрацювавши матеріали пов'язані з В.Г. Кричевським можна сказати, що він був активним учасником культурного та державного життя України. Ще

з дитинства він по-справжньому захоплювався саме українським мистецтвом і через свою роботу намагався її популяризувати. Його роботи гідно оцінювалися співвітчизниками та лякали ворогів, адже ті розуміли силу українського мистецтва і до чого ця сила може призвести. Те, що Кричевському довіряли роботу над важливими державними символами, свідчило про визнання його професіоналізму та авторитету. Митець з відповідальністю поставився до розробки державної символіки і зробив все що міг, попри те, що обставини іноді були сильніші за нього.

1. Дмитрієнко М.Ф., Грузін Д.В. Кричевський Василь Григорович // Енциклопедія історії України: Т. 5/ Редкол.: В.А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України / 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Krichevskiy_V

2. Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського // Визвольний шлях (Лондон), 1954. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/294-shcherbakivskijvpanyativasilyagrigorovichakrichevskogo.html>

3. Василь Григорович Кричевський: життя і творчість: монографія / Вадим Павловський // Нью-Йорк: Вид. Укр. Вільн. Акад. Наук у США, 1974 URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003966

4. Творчий подвиг Василя Кричевського: до 150-річчя від дня народження видатного митця і педагога: бібліографічний дайджест / Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка; Н. Курносова. Суми, 2022. URL: <https://libsumy.com/wp-content/uploads/2023/01/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-.pdf>

5. Гроші в Україні: Факти і документи / М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин та ін. Київ: Фірма «ARS-Ukraine», 1998. 454 с.

СТРУПІНСЬКА Д. В.
*студентка, гр. СІ-21,
Сумський державний університет
(наук. керівник: д.і.н., проф. С. І. Дегтярьов)*

НЕПОЛІТИЧНІ ПРОЕКТИ ГЕОРГІЯ НАРБУТА ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Одним з яскравих представників української культури і мистецтва ХХ ст. є Георгій (Юрій) Нарбут. Він народився 9 березня 1886 р. на хуторі Нарбутівка поблизу Глухова у родині нащадків козацької старшини. Проживши всього 34 роки, він встиг зробив неоціненний внесок в розвиток української графіки. Період його піднесення як впізнаваної постаті в цій сфері започаткував стильові стовпи українського мистецтва на першу половину ХХ ст. Його культурний спадок є унікальним та актуальним для продовження розвитку нашої творчості.

З самого дитинства Г. Нарбут мав тягу до графічної галузі, захоплювався вирізанням витинанок з паперу та ліпкою з глини. Звичайні побутові предмети, що були оздоблені певним видом орнаменту надихали творчого Георгія на створення чогось подібного власними руками.

Деякі ранні роботи Нарбута гімназійного часу, графічні малюнки («Сторій Хоробрий», «Георгій») та ілюстрації до казок (таких як «Війна грибів», «Снігуронька» і т.д.) виставлялися на глухівських виставках, їх купували меценати та оцінювали любителі мистецтва. Перша публікація в житті молодого митця сталася у петербурзькому

видавництва, куди Георгій надіслав один зі своїх малюнків – «Герб міста Москви» [1, с. 7].

Вступ до Петербурзького університету привів Нарбута до кола художників «Мир искусства» та до плідного спілкування з І. Білібіном, М. Добужинським та іншими художниками. Білібін почав допомагати Нарбуту матеріально, інколи віддавав йому частину своїх замовлень, в основному – оформлення обкладинок [3, с. 25]. З часом Нарбут починає отримувати набагато суттєвіші замовлення від петербурзьких видавців, а також отримує роботу ілюстратора у видавництвах М.О. Вольфа та «Шиповника» за сприяння О. Бенуа, ще одного знайомого графіка [4, с. 172].

Оформлення книг «Ведьмідь», «Как грибы воевали», «Журавель та Чапля» та інших, зіграло роль так званого «перехідного містка» для Георгія Нарбута від наслідування сторонніх методів до відкриття власних. У казках «Деревянный орел» і «Как мыши kota хоронили», які також містять його ілюстрації, втрачається останній зв'язок з творчістю Білібіна, більше Нарбут до неї не повернеться. Наступні праці художника-графіка випромінюють невластиву іншим особливість, у них часто зустрічається щось «українське». У казці «Как мыши kota хоронили» були використані козацькі мотиви, образ kota там подібний до вигляду українського гетьмана [1, с. 10].

Взагалі Нарбут чи не постійно у своїх роботах використовував українські мотиви та орнаменти, в незалежності від того для кого він їх робив. Особливо це стосувалося садиб, краєвидів та інших пам'яток.

Своє навчання в університеті Нарбут припиняє на третьому семестрі, але навички у графіці лише

вдосконалює. Він відвідує приватні малярські школи. У 1909 р. Г. Нарбут їде до Мюнхена в студію Ф. Холлоші для підняття рівня своєї майстерності. Світогляд художника-графіка зазнає змін своїх масштабів, а творчість стає схожою до європейської.

У 1911 р. митець реалізує одну зі своїх ідей – серію книг з іграшками в ролі головних персонажів під зрозумілою назвою «Іграшки». В цей же час робить ілюстрації до байок І. Крилова, які стали його новим захопленням, так само як і твори Ф. Толстого. Ще дві книги авторства Крилова з малюнками нашого художника-графіка вийшли у 1912 р., тоді ж з'явилася і казка Г.Х. Андерсена «Соловей», над оформленням якої працював Нарбут. Ці проекти остаточно зміцнили статус Георгія Нарбута як талановитого митця [6, с. 16-20].

Завдяки виставці «Ломоносов і Єлизаветинські часи», яку у Петербурзі у 1912 р. влаштувала Імператорська Академія наук, Нарбут отримав можливість найближче наблизитися до українського мотиву у своїй творчості. Розписувати стіни у залі «Малоросія» було запропоновано саме йому. На цьому заході митець вперше мав змогу ознайомитися з таким розмаїттям українських стародруків, рукописних книг та архівних документів, а також з фотографіями архітектурних шедеврів та зображеннями козаків на портретах, печатках та інших речах, навіть з золотарством та срібними виробами українського виробництва. Ця робота дала Г. Нарбуту можливість потоваришувати з деякими граверами і на додачу зі знавцем козацьких архівів В. Модзалевським та цінителем української архітектури Г. Лукомським. Також митець

витрачає свій час на збірки Скаржинської в Лубнах та Тарновського в Чернігові. З цих заходів він отримує цінний матеріал та зростаючий інтерес до українського фольклору й етнографії [1, с. 13].

У 1913 р. С. Троїцький, один зі знайомих граверів Нарбута, створює журнал «Гербовед», до складу редакції якого згодом його залучають для підготовки й підбору гербів. В подальшому участь Нарбута в питаннях, що стосувалися емблем та гербів навіть не обговорювалася. Він володів високою майстерністю у їх створенні, знав багато деталей та різноманітних нюансів української геральдики. Всього ним було зроблено десь 100 гербів, з яких 60 були надруковані [5, с. 10].

У 1913-1914 рр. Георгій перебуває на рідному хуторі Нарбутівка. Його пристрастю стають силуетні портрети, в цій техніці він зображав своїх друзів та знайомих (Дмитра Багалія, Данила Щербаківського та ін.), виконував автопортрети та сімейні силуети [1, с. 15].

Ще одним цікавим заняттям для митця було зображення архітектурних форм. Поштовхом до цього стали подорожі по Україні. Він змальовував українські будівлі, деталі екстер'єру, окремі елементи вулиці, а потім використовував свої малюнки для створення обкладинок чи ілюстрацій до казок Андерсена та інших замовлень [1, с. 13-14]. Приблизно в цей же час Нарбут починає працювати з ілюстраціями до українських книжок, що видавалися в Петербурзі. Це були праці Г. Лукомського – «Давня архітектура Галичини», «Старовинні садиби Харківської губернії» та «Малоросійський гербовник» [5, с. 11].

Під час Першої світової війни Георгій Нарбут не припиняє творити, хоча офіційно знаходився у штаті царськосільського шпиталю. У 1915 р. він оздобив книгу «Герби гетьманів Малоросії» В. Лукомського та В. Модзалевського, що була опублікована всього у 50 примірниках [7, с. 40].

У 1916 р. у Г. Нарбута з'являється ідея для створення «Української абетки». В «Абетці» присутні різноманітні засоби графічної техніки. Більшість зображень були виконані в українських мотивах: образи козаків, українських народних інструментів, хатин тощо. «Українська абетка» є однією з найкращих робіт митця. Загалом у 1917 р. його «Абетка» складалася з 14 літер та обкладинки, а згодом він додасть ще три літери [1, с. 17-18].

До 1919 р. Г. Нарбут буде залучений до багатьох політичних проєктів: створення державної символіки, грошових знаків тощо. Це є предметом нашої окремої наукової розвідки.

У 1919 р. одним із незвичайних та рідкісних на той час проєктів художника-графіка було оформлення гральних карт. Він робить пародію на стиль портрету, використовує бурлескний жанр, в цьому всьому помітна деяка іронія. Оформлення колоди та сорочок карт містить в собі витриману кількість геральдичних знаків та орнаментальних мотивів. Цей проєкт Нарбута залишився нереалізованим [7, с. 55].

У тому ж 1919 р. Г. Нарбут стає ректором Української Академії Мистецтв, чим дуже пишається і витрачає час на переписування шрифтом «Пересопницького Євангелія» свого свідоцтва про обрання на посаду. Коли у Академії

відбирають приміщення, він приймає студентів у себе в будинку [1, с. 21]. Одним із проєктів, який митець хотів втілити при Академії було відкриття поліграфічного відділу. На жаль, цей задум не був втілений і навіть якоюсь мірою засуджений [2, с. 99].

Подальший шлях Нарбута зводиться до журнального дизайну, він працює над журналами «Мистецтво», «Зори», «Солнце труда», а також деякими книгами та збіркою поезій В. Нарбута «Алілуя». На обкладинці до «Мистецтва» можна побачити образ козака Мамає, навколо якого рослинні мотиви і позаду крилатий кінь, що символізує цілеспрямований розвиток культури у вже радянській Україні. Того ж персонажа – козака з бандурою, митець малює і на обкладинці збірки поезій «Алілуя». Особливість книжкової графіки Нарбута полягає у його вмінні вдало поєднувати шрифт і зображення. Палітурка до журналу «Зори» виконана ним в стилі української селянської вибійки, у ній дотримано колоритної скромності та декоративності, які підкреслює гарний напис у білому чотирикутнику. Обгортку до букваря «Ярина» художник-графік теж створив, посилаючись на характер української вибійки.

До речі, прекрасний зразок шрифту використав Нарбут у підготовці афіш до ювілейної виставки пам'яті Тараса Шевченка, що будуть завершені його старанням учнем Лесем Лозовським. Із близьких та хороших учнів митця, можна також назвати Роберта Лісовського [7, с.56-59].

У 1919 р. митець береться за ілюстрування «Енеїди» І. Котляревського та створює малюнок з відтінком героїко-епічних мотивів, без використання бурлеску, що

притаманний поемі. Це єдина ілюстрація з дванадцяти запланованих, що була виконана, але навіть її достатньо, щоб побачити шалену енергію та жагу Г. Нарбута до створення подібних українських шедеврів. Зображення виконано в яскравих кольорах, які вдало поєднуються між собою і створюють ефект урочистості та гармонії. Цей малюнок схожий на монументальний розпис чи навіть ескіз до фрески. Побутові та гумористичні елементи тут відсутні, натомість є глибока патріотична ідея. Загалом уся сукупність використаних художніх засобів робить цю ілюстрацію шедевром українського живопису [1, с. 20-21].

У 1920 р. Г. Нарбут відчуває справжнє творче піднесення. Академії мистецтв виділяють зручне місце на Хрещатику, графічний факультет отримує нові друкарські станки, а видавнича справа відроджується. Але у зв'язку з хворобою митець мусить перебувати у лікарні. А 23 травня 1920 р. його не стало [7, с.33-34].

В цілому, вплив Георгія Нарбута на розвиток української графіки та культури взагалі важко переоцінити. Він встиг збагатити культурно-мистецький спадок України вдосталь, проявивши справжній талант на мистецькому ґрунті. Його творчість постійно була пов'язана з українськими мотивами та традиціями, а відтак є невід'ємним елементом українського державо- і націєтворення.

1. Білецький П.О. Георгій Нарбут. Київ: Мистецтво, 1983. 118 с.

2. Бурачек М. Спогади про Г.І. Нарбута. Київ: Бібліографічні вісті, 1927. №1. С.91-101.

3. Диченко І. Крила музи Георгія Нарбута. Народна творчість та етнографія. 1966. № 6. С.25-35.

4. Дмитрієнко М.Ф., Ясь О.В. НАРБУТ Георгій (Юрій) Іванович // Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 7. С. 172-173.

5. Ернст Ф. Л. Георгій Нарбут та нова українська книга. Київ. Бібліологічні вісті. 1926. № 3. С. 5-35.

6. Крушельницький І. Георгій Нарбут. Мистецько-історичний нарис. Київ: Листки Мистецтва, 1930. С. 6-31.

7. Січинський В.Ю. Юрій Нарбут, 1886–1920. Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. 62 с.

ЯРОШ Н. В.
*студент, гр. ІС-01,
Сумський державний університет
(наук. керівник: к.і.н. В. М. Король)*

ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ СРСР (1940–1950-ті рр.)

У жовтні 1940 р. під час підготовки до ймовірного початку війни правляча партія і радянський уряд ухвалили рішення щодо створення системи державних трудових резервів (ДТР), що мала займатися мобілізацією (зокрема, і примусовою) молоді, її професійно-технічним навчанням і розподілом на підприємства стратегічних галузей економіки. Було розгорнуто мережу закладів ДТР: школи фабрично-заводського навчання (ФЗН), ремісничі училища та ін. Спрямовувалися на підготовку до цих закладів хлопці, а згодом і дівчата віком від 14 до 18 років (залежно від виду закладу).

Варто зазначити, що у закладах ДТР особливу увагу приділяли не лише навчальному, але й виховному процесу. Таким чином діяльність даних закладів була спрямована на комплексне формування підростаючого покоління, що здійснювалося відповідно до вимог тогочасної радянської держави. До, під час та після війни саме заклади державних трудових резервів слугували одним із найбільш важливих місць впливу тоталітарної системи на молоде робітництво, слугували інструментом радянської ідеологічної машини.

Відповідно, вагому роль у закладах ДТР посідало патріотичне або громадянське виховання. Прищеплювалась не лише любов до рідної країни, повага до держави та її інституцій, але й здійснювалося своєрідне культивування «гвинтикової психології». Відповідно, учням наполегливо прищеплювали розуміння необхідності служити радянській державі, виконуючи свої обов'язки громадянина як функціональної частинки величезного державного механізму.

Окрім цього, важливим напрямом виховання було трудове. Молодь у закладах ДТР не лише отримували професійну кваліфікацію, а й використовувалась як своєрідна дешева робоча сила, що при невеликих затратах на своє утримання здійснювала досить вагомий внесок у тогочасне матеріальне виробництво. Причому нерідко праця вихованців училищ використовувалась в галузях народного господарства, шкідливих для здоров'я дітей.

Також слід зазначити, що виховання у процесі навчання здійснювалося в жорстких тоталітарних умовах. У всіх закладах ДТР використовували авторитарну педагогіку, культ сили, а також були запроваджені жорсткі вимоги до дисципліни. Правила внутрішнього розпорядку та поведінки учнів ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН суворо вимагали, наприклад, «при наближенні керівника встати і не сідати до того часу, поки керівник не пройде або не дасть дозволу сісти. Під час звернення керівника учень стає за командою «струнко».

Особи, що отримували дозвіл покинути заклад на кілька годин, видавалася на руки записка про звільнення, де зазначалися дані про учня (прізвище, ім'я, назва школи чи

училища, група), куди і на який час надано звільнення, а також точний час повернення до навчального закладу. Невиконання умов звільнення розцінювалося як злісне порушення дисципліни, і учнів за вироком суду відправлялись до виправних трудових таборів, де праця в'язнів також використовували на користь виробництва.

Таким чином, виховний процес у державних трудових резервах здійснювався під впливом авторитарної педагогіки та радянської ідеології, а під виглядом трудового виховання молоді у таких закладах активно використовувалась практично безкоштовна праця учнів. Отже, виховання було спрямоване на формування того типу особистості робітника, який був вигідною радянській тоталітарній системі.

1. Селецький А. В. До історії становлення і розвитку системи робітничої підготовки в Україні. Державні трудові резерви // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. Вип. 28-29. 2010. С. 83-88.

2. Degtyarev S. I., Korol V. N., Polyakova L. G., Polyakova L. G. The Pedagogical Process in Educational Institutions within the USSR's State Labor Reserves System during Ukraine's Economic Recovery in the Period 1943–1950 // European Journal of Contemporary Education. 2021. № 10. С. 1068-1076. DOI: 10.13187/EJCED.2021.4.1068.

3. Filtzer D. Soviet Workers and Late Stalinism: Labour and Restoration of the Stalinist System after World War II. Cambridge: University Press, 2002. 294 p.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

Антонов Є. М.

Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині
у творчості Віри Юрченко 3

Власенко В. М.

З епістолярію Костя Мацієвича 1922 р. 9

Гаврилишин П. М.

Виявлені джерела до вивчення біографії
Богдана Гаврилишина 15

Герасимчук О. М.

Формування організаційно-правових основ
переселення козаків Північного Лівобережжя
України на Кубань у 1820–1825 рр. 20

Зінченко І. Д.

До питання про формування кордонів України
в 40-50-х роках ХХ ст.: огляд вибраної історіографії 27

Король В. М.

Село Блотниця Талалаївського району
1950–1960-х рр. у матеріалах усної історії 30

Котельницький Н. А.

Праці В. М. Хижнякова як джерело з історії формування
клерикальної політики земської ліберальної партії
Північної України (80-ті рр. XIX ст.) 43

Лобко Н. В.

Матеріали про військову службу як джерело
генеалогічної інформації 50

Медведєв І. А.

Події лютого-березня 2022 року в Тростянецькій
громаді Сумської області: хронологія та факти 55

Пономарьова К. О.

Історія військових поселень на території України:
до постановки проблеми 61

Шуть Т. І.

Соціально-економічне життя Сум у період німецької
окупації (за матеріалами газети «Сумський вісник») 65

Тихомиров К. В.

Жертви окупаційного нацистського режиму
на території України 70

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Андрощук В. П.

В'ячеслав Липинський на дипломатичній
службі Української держави 75

Баб'як М. О., Дикий В. В.

Дипломатична співпраця УНР і ЗУНР у добу
національно-визвольних змагань 80

Гончаренко А. В.

Радянська історіографія ролі Великої Британії в еволюції
колоніалізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. 84

Дацків І. Б., Проць В. В.

Міжнародна діяльність Лонгіна Цегельського 90

Зінченко І. Д.

Південно-західний кордон УРСР в 40-х роках ХХ ст.:
делімітація та демаркація 95

Іванов І. А.

Діяльність Оди Нобунаги по об'єднанню Японії 99

Мірошніченко А. В.

Роль Томаша Масарика в становленні
незалежної Чехословаччини 105

Назаров М. С.

Основні етапи російсько-української війни 2022-2024 рр. 110

<i>Порфілова М. В.</i> Зародження, формування і становлення соціальної політики	114
<i>Рагуліна А. В.</i> Смертна кара за кодексами законів Давньої Месопотамії	118
<u>КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ</u>	
<i>Антоненко П. Ю.</i> Коренізація як передумова розвитку українського мистецтва в 1920-1930-х роках	121
<i>Антонов Є. М.</i> Ілля Ріпін – український художник	125
<i>Гвоздицька С. М., Єсін А. І.</i> Особливості сучасного етапу розвитку витинанки на Сумщині	129
<i>Глушенок Н. М.</i> Висвітлення стану дослідження поняття міждисциплінарної інтеграції	135
<i>Дегтярьов С. І.</i> Проект Батуринського університету гетьмана Кирила Розумовського	140

- Дегтярєва Д. С.***
Відстоювання феміністичних поглядів у драматичній
поемі «Бояриня» Лесі Українки 149
- Калінін І. М.***
Правознавство в чоловічих гімназіях
кінця ХІХ – початку ХХ ст. 155
- Картава К. С.***
Ганна Затиркевич-Карпинська – громадська діячка
та особистість 161
- Кудінов Д. В.***
Пансіон Ганни Іванової в Сумах: нотатки до історії
жіночої освіти 167
- Маркович О. С.***
Значення творчості Василя Кричевського 174
- Струпінська Д. В.***
Неполітичні проекти Георгія Нарбути як
складова української національної культури
початку ХХ ст. 181
- Ярош Н. В.***
Виховний процес у навчальних закладах системи
державних трудових резервів СРСР (1940–1950-ті рр.) 189

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
XI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Оригінал-макет підготовлено на
кафедрі історії СумДУ

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Матеріали друкуються в авторській редакції. Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 19,83. Тираж 100 пр. Зам.№
Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.